

UNIVERZITA KARLOVA

Filozofická fakulta

Ústav etnologie

Disertační práce

Jana Štěpánková

**Kolektivní paměť násilně vystěhovaných obyvatel:
Životní příběhy o druhé světové válce z Neveklovska**

**The Collective Memory of the Forcibly Ejected Inhabitants:
The Oral History of Neveklov and Its Neighbourhoods During the 2nd
World War**

Děkuji školiteli disertační práce Doc. PhDr. Bohuslavu Šalandovi, CSc. za odborné vedení a pomoc při zpracování disertační práce.

Zároveň děkuji všem narátorům a zúčastněným, kteří se na vytvoření disertační práce podíleli, díky jejich ochotě a vstřícnosti vznikla podstatná část této práce.

Zejména děkuji Marii Brožkové, Zdeně Šebkové, Marii Kubrové, Františku Bumbálkovi, Ludmile Mrhové, Ladislavu Komendovi, Věře Richterové, Mileně Kunešové, Miladě Havlíkové, Ladislavu Marvanovi, Emilu Bumbálkovi, Milanu Hrubému, Františku Proškovi, Marii Loucké, Janu Chobotskému, Antonínu Štěpánkovi a Anně Burianové.

Prohlašuji, že jsem disertační práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Neveklově 3. listopadu 2018

.....

ABSTRAKT

Předkládaná disertační práce je příspěvkem ke studiu problematiky životních příběhů obyvatel násilně vystěhovaného území Neveklovska za druhé světové války. O tomto regionu existují autentické výpovědi a toto území je fixováno i v kolektivní paměti. Životní příběhy patří k velmi vzácným pramenným fondům. Jde především o autenticitu zážitků, které se díky subjektivitě narátorů vyznačují selektivitou a představují tedy další úhel pohledu. Práce podrobně seznamuje s pamětníky těchto událostí, které jsou v současné době často neznámé, anebo se na ně v oficiálních dokumentech neprávem zapomíná. Současně navazuje na předcházející výzkumy folkloristy Jaromíra Jecha z poloviny 20. století. Porovnáním výsledků obou výzkumů tak dostáváme obraz o závažné události násilného odsunu českého obyvatelstva ve vymezeném regionu.

Práce se soustřeďuje na analýzu získaných výsledků za pomoci současných moderních přístupů, které se opírají o metodu orální historie, která je součástí kvalitativního výzkumu, s důrazem na obecné cíle a kontext. Předkládá nová svědectví událostí, které nebyly dosud nikde uvedeny ani publikovány. Zároveň přináší aktuální stav, resp. odraz násilné válečné perzekuce v soudobé společnosti a jeho budoucí životaschopnost, funkčnost generačních přenosů traumat a způsoby komemorace. Textové a obrazové přílohy v závěru práce se snaží přiblížit a vizualizovat některé historické momenty.

Klíčová slova: 2. světová válka - Neveklovsko - násilný odsun - kolektivní paměť - životní příběhy - orální historie - případ Graun - komemorace

ABSTRACT

This Dissertation is the benefit to studying of the questions of the oral history of forcibly ejected inhabitants of Neveklov and its neighbourhoods during the 2nd World War. About this region, there exists authentic testimony and this territory is fixed in the collective memory. The oral history is a highly valued literary source. Its value is in the authenticity, which is characterized by selectivity and represents another point of view. The essay brings the unique opportunity to get acquainted with witnesses of the wartime. At present this testimony is unknown or is being forgotten in the official documents. The essay follows the researches of Jaromír Jech from the middle of the last century. If we compare the results of both researches, we get the view of the importance of forcible displacement of Czech inhabitants in a demarcated region.

Result of this work is the analysis of the results obtained with the help of the modern approaches that are based on the method of the oral history, which is a part of the qualitative research, with an emphasis on general objectives and context. The essay brings new testimonies of events that have not been presented and published yet. It also simultaneously maps over the current state, i.e. the reflection of the forcible war persecution on the present times and its viability in the future, functionality of the generation transfers and the ways of commemoration. The final part of the thesis contains the supplementary text and illustrated appendix.

Keywords: 2nd world war - Neveklov and its neighbourhoods - forcible displacement - collective memory - life story - oral history - instance Graun - commemoration

OBSAH:

1. ÚVOD	9
2. VÝZKUM	14
2.1 Výzkumný záměr	14
2.1.1 Předmět výzkumu	14
2.1.2 Objekt výzkumu	17
2.1.3 Časové vymezení výzkumu	17
2.1.4 Prostorové určení výzkumu	19
2.2 Druh výzkumu	19
2.2.1 Užité metody a techniky výzkumu	19
2.3 Průběh výzkumu	22
2.3.2 Organizačně - technické zabezpečení	22
3. TEORIE A TERMINOLOGIE	23
3.1 Inspirace a zhodnocení literatury	23
3.1.1 „Vyprávění (povídky) ze života“	29
3.1.2 „Vyprávění (povídky) ze života“ podle Jaromíra Jecha	31
3.1.3 „Orální historie“	33
3.2 Vymezení pojmu „paměť“	37
4. VÝSLEDKY TERÉNNÍHO VÝZKUMU	41
4.1 Nástin historie – přiblížení situace v zabraných oblastech za druhé světové války	41
4.1.1 Situace před vystěhováním	41
4.1.1.1 Vznik cvičiště SS Böhmen ve středních Čechách	43
4.1.2 Vystěhování Neveklovska, Benešovska a Sedlčanska	45
4.1.2.1 První etapa vystěhování	47
4.1.2.2 Druhá etapa vystěhování	50
4.1.2.3 Čtvrtá etapa vystěhování	51
4.1.2.4 Třetí etapa vystěhování	51
4.1.2.5 Pátá etapa vystěhování	52
4.1.3 Situace v zabraném území	53
4.1.4 Tábory	55

4.1.5 Osvobození	57
4.1.6 Návrat a rekonstrukce	58
4.2 Odboj a revoluce v životních příbězích	61
4.2.1 Jaromír Jech: Odboj a revoluce v lidských dokumentech z Neveklovska	61
4.2.2 Životní příběhy o okupaci, odboji a osvobození na Neveklovsku	65
4.2.3 Případ Graun - masakr transportu smrti v Křešicích a Olbramovicích ve středních Čechách	89
4.3 Odraz násilné válečné perzekuce v soudobé společnosti	107
4.3.1 Komemorace	107
4.3.1.1 Vzpomínkové kulturní akce	109
4.3.1.2 Média	111
5. ZÁVĚR	117
Použitá literatura	125
Internetové zdroje	136
Textové přílohy	138
Obrazové přílohy	163

SEZNAM ZKRATEK

GOA	= Grundplanung O. A.
MV	= Ministerstvo vnitra
MV – NR	= Ministerstvo vnitra - nová registratura
MZA	= Moravský zemský archiv v Brně
NA	= Národní archiv v Praze
PK	= Přesídlovací kancelář
SD	= Soudobé dějiny
SSH	= Středočeský sborník historický
SVPP	= Sborník vlastivědných prací z Podblanicka
ÚŘP	= Úřad říšského protektora

1. ÚVOD

Negativní události a jejich důsledky vykazují poměrně značnou životnost a postupem času se mohou znovu vynořovat se stále větší naléhavostí. Bezesporu se to týká i událostí z nedávné minulosti, a to nacistických násilností, jejichž svědky byli někteří dosud žijící narátoři. Tyto události nabývají na významu v současnosti, zejména v souvislosti s komemoracemi k výročí konce druhé světové války a také ve snaze varovat před opakováním těchto událostí. I přes dosud známé skutečnosti, ještě dnes vycházejí na povrch nová fakta. Fakta nová, zajímavá, překvapivá, ale zejména tragická. Přesto se dnes ještě celkem málo ví o krutém osudu, kterému byly vystaveny desítky vesnic v nitru Čech, na území tvaru kosočtverce, ohraničeném na severu Sázavou, na západě Vltavou, na jihu silnicí od Vltavy do Sedlčan, ze Sedlčan pak železniční tratí a na východě menším dílem železniční tratí, větším dílem tábořskou silnicí až po Poříčí nad Sázavou.¹

Neveklov a jeho okolí, tj. Neveklovsko je území ve středních Čechách. V tomto specificky vymezeném území můžeme sledovat těžký osud obyvatel v období německé okupace za druhé světové války. Tato oblast byla násilně zabrána a vystěhována nacisty pro účel zřízení vojenského cvičiště k výcviku zbraní vojsk SS. Rozloha evakuovaného území činila 44 000 hektarů. Z obcí se muselo vystěhovat 17 647 obyvatel a 12 184 obyvatel zůstalo ve vysídleném území na práce, převážně u SS dvorů.

Disertační práce na základě terénního výzkumu zaznamenává životní příběhy téměř posledních pamětníků druhé světové války, kteří byli tímto osudem postiženi a kteří dosud žijí ve sledovaném území Neveklovska. Předkládá historii v zabraných oblastech Neveklovska za druhé světové války. Ukazuje současný stav životních příběhů v této lokalitě a jejich analýzu ve smyslu komparace materiálů řady významných folkloristů, kteří se zabývali tímto tématem (Jech, Šrámková, Melicherčík, Michálek), se sběry životních příběhů z vlastního terénního výzkumu, za aplikace teorií výše zmíněných autorů. Výsledky výzkumu ukázaly společné rysy životních příběhů, témat a námětových okruhů. Některé již existující teorie byly potvrzeny, jiné vyvráceny.

Ve folkloristice pole narativy prochází neustálým vývojem a změnami. Je tomu i v případě její terminologie. Termín životní příběh (životní vyprávění), který se objevuje v názvu i textu disertační práce lze označit jako nejvhodnější, je charakterizován jako snaha „pomoci objasnit určitý historický proces či etapu (v podstatě limitovanou dosavadním životem narátora) ze zorného úhlu narátora, či přímo jeho osudy, prožitky a stanoviska.

¹ JECH, Jaromír: Odboj a revoluce v lidských dokumentech z Neveklovska. Český lid 52, 1965, s. 144.

Vyprávění je zpravidla vedeno při dvou nebo více následných setkáních tazatele a narátora, přičemž zejména při prvním setkání je tematické ohraničení vyprávění dané jen dosavadním průběhem narátorova života (případně života jeho nejbližších předků, rodičů, příbuzných).“² Dříve folkloristé a badatelé používaly různé jazykové ekvivalenty jako vyprávění, memoráty, povídky, vyprávění ze života, vzpomínková vyprávění apod. Dnešní badatelé hovoří o tom, že „*V češtině asociují vzpomínky nebo paměti zachycené pamětníkem až na výjimky v písemné formě, a také proto, že v rozhovoru o celém průběhu života nechceme redukovat roli vyprávěcího na pouhé užití paměti a vybavení vzpomínek na minulost, ale postihnout pokud možno celou jeho osobnost (včetně jeho přítomného rozměru).*“³ Práce v mnoha bodech odkazuje na autory, kteří pracují s termíny používanými v daném období nebo jimi samotnými. Proto se vedle pojmu životní příběh současně objevují termíny jako vyprávění, memoráty, povídky, vyprávění ze života, vzpomínková vyprávění, lidské dokumenty nebo oral history.

Problematika věnovaná životním příběhům obyvatel násilně vystěhovaného území Neveklovska za druhé světové války je zajímavou reflexí významné historické události, která měla drtivý dopad na konkrétní životní osudy. Zvolený region vykazuje jisté specifické rysy. O tomto regionu existují autentické výpovědi a toto území je fixováno v kolektivní paměti, přičemž životní příběhy patří k velmi vzácným pramenným fondům. Jde především o autenticitu zážitků, které se díky subjektivitě narátorů vyznačují selektivitou a představují tedy další úhel pohledu. Toto území již na začátku 50. let 20. století vzbudilo pozornost Jaromíra Jecha, který zde podnikl detailní terénní folkloristický výzkum. Jech na toto téma publikoval několik studií, v nichž řešil teoretickou otázku memorátů nebo, jak sám uváděl, lidských dokumentů. Lze akcentovat tu skutečnost, že jeho práce jsou v této souvislosti průkopnické, a to mimo jiné proto, že na rozdíl od nedávné minulosti je v současné době již běžná praxe v bádání uplatňovat prameny ústní povahy, tzv. mluvenou historii. Stále více se uvažuje mimo jiné o sociálních rámcích paměti nebo o kolektivní paměti.

Badatelská činnost zaměřená na výzkum, zaznamenávání a zpracování životních příběhů, vzpomínkových vyprávění, memorátů, povídek či vyprávění ze života má zřejmě nejdelší tradici v podobě etnografických a folkloristických studií, zejména z 50. a 60. let. Systematické zkoumání oblasti tzv. „vystěhovaného Neveklovska“ započalo v podobě rozsáhlejších etnografických výzkumů v roce 1949 Jaromírem Jechem. Nejznámější jsou jeho

² VANĚK, Miroslav a kol.: Orální historie: Metodické „technické“ postupy. Univerzita Palackého v Olomouci. Olomouc 2003, s. 17.

³ VANĚK, Miroslav, MÜCKE, Pavel, PELIKÁNOVÁ Hana: Naslouchat hlasům paměti. Teoretické a praktické aspekty orální historie. Ústav pro soudobé dějiny AV. Praha 2007, s. 76.

studie *O lidských dokumentech z Neveklovska*⁴ a stat' *Odboj a revoluce v lidských dokumentech z Neveklovska*, vydaná v časopise *Český lid* 52, v roce 1965⁵. Jech těsně po válce v letech 1949 až 1950 zachytil příběhy 160 narátorů ze 120 vesnic a podává tak nejkomplexnější a zřejmě nejautentičtější obraz životních příběhů z Neveklovska, neboť terénní výzkum realizoval těsně po válce, tedy v době, kdy příběhy byly živé a mnohdy traumatizující. Jeho aktivní snaha dalšího zmapování a rozšíření životních příběhů také dokazuje opakovaný terénní výzkum, který Jaromír Jech uskutečnil na Neveklovsku po dvaceti letech od svého prvního výzkumu a přinesl další výsledky.⁶

Poslední terénní výzkum ve sledovaném území se zaměřením na výzkum mluvené historie násilně vystěhovaných obyvatel za 2. světové války proběhl v 70. letech 20. století, vedený Jaromírem Jechem. Od této doby se touto problematikou nikdo z řad badatelů etnologů-folkloristů výrazněji nezabýval. Můžeme se spíše setkat s historickými faktografickými monografiemi, které podrobně sledují historii sledovaného území. Například autoři Stanislav Staněk, Stanislav Kokoška nebo Michal Sejk.

Předložená disertační práce byla vypracována na základě dlouhodobých terénních výzkumů, realizovaných od roku 2008 do roku 2018 a zpracování příslušných literárních pramenů. Zaznamenané biografické rozhovory z terénních výzkumů představují patrně poslední svědectví od dosud žijících narátorů jedné z největších katastrof dvacátého století.

Cílem práce je podrobně se seznámit s narátory událostí, které jsou v současné době často neznámé a nebo se na ně v oficiálních dokumentech neprávem zapomíná. I přes množství titulů odborné i vzpomínkové literatury, které vyšly v posledních letech, se toto téma co do komplexnosti zpracování jeví stále jako „nevyčerpatelné“. Výhodou tohoto bádání je, že zde existuje vymezené území, kde je možné zabývat se různými okruhy bádání.

Dalším cílem disertační práce je dospět k teoretickým závěrům problematiky životních příběhů a kolektivní paměti (fenomén kolektivní paměti), se zaměřením na problematiku procesu vysídlování Neveklovska za druhé světové války.

Hlavním cílem je zasadit místní regionální bádání do širšího kontextu, a to s využitím materiálů „z první ruky“ a také s využitím teorií a materiálů řady významných folkloristů, kteří se zabývali tímto tématem (Jech, Šrámková, Melicherčík, Michálek). Výsledkem práce je analýza získaných výsledků za pomoci současných moderních přístupů, které se opírají o metodu orální historie s důrazem na obecné cíle a kontext. Orální historie představuje součást

⁴ JECH, Jaromír: *O lidských dokumentech z Neveklovska*. Sborník vlastivědných prací z Podblanicka. Ed. Jiří Tywoniak. Praha, Okresní vlastivědné muzeum a Dům osvěty v Benešově, 1957.

⁵ JECH, Jaromír: *Odboj a revoluce v lidských dokumentech z Neveklovska*. *Český lid* 52, 1965.

⁶ JECH, Jaromír: *Odboj a revoluce v lidských dokumentech z Neveklovska*. *Český lid* 52, 1965, s. 147.

kvalitativního výzkumu. Její role je nezastupitelná především tam, kde prameny chybí, byly zničeny nebo nejsou přístupny. Orální historie se opírá o příběhy, vyprávění účastníků, které rozšiřují faktografickou základnu. Orální historie spolu s ostatními prameny je využívána k analýze historických faktů. Metoda se zaměřuje na objekt rozhovoru, zejména na individuální sdělení objektu, osobní prožitky. Dále na rozhodování ve složitých situacích, každodenních situacích či osobní motivace apod. Za velmi přínosné se považují biografické rozhovory, díky nimž se badatel může věnovat dějinám každodennosti, dějinám na pozadí lidské zkušenosti.⁷

Neméně podstatným úkolem disertační práce je na základě vlastního terénního výzkumu zjistit aktuální stav, resp. odraz násilné válečné perzekuce v soudobé společnosti a jeho budoucí životaschopnost. Otázkou je, zda v takto specificky vymezeném území fungují generační přenosy traumat a jaké jsou prognózy do budoucna, zda historie a tragické vzpomínky událostí nebudou zapomenuty nebo naopak.⁸

Disertační práce informuje a hlavně upozorňuje na tragickou historickou událost v nitru Čech, která podle mého názoru v dnešní době upadá v zapomnění a hrozí tak zánik přenosu traumat dalším generacím. Výsledek bádání jistě najde své uplatnění při každoroční komemoraci vzpomínky vystěhování Neveklovska za druhé světové války, bude představovat vizualizaci tragické události v rámci konané výstavy v Neveklově.

Úvod disertační práce informuje čtenáře o vlastním terénním výzkumu, který je základem pro její zpracování. Přibližuje sledovaný výzkumný záměr a cíle, odůvodnění výběru lokalit, výběr narátorů, metody a techniky, které se k výzkumu používaly. Závěr této kapitoly obsahuje zmínku o průběhu a organizačně-technickém zabezpečení celého výzkumu.

Třetí kapitola se zaměřuje na teorii a terminologii, která je zpracována na základě odborné literatury. Dále na zhodnocení literatury a vymezení některých odborných pojmů s cílem vysvětlit a uvést čtenáře do aktuální problematiky.

Čtvrtá kapitola „Výsledky terénního výzkumu“ představuje výsledky zpracování dostupných materiálů a také výsledky z vlastního terénního výzkumu. V první části této kapitoly je vypracován historický nástin, přiblížení situace v zabraných oblastech Neveklovska za druhé světové války. Začíná se od období před samotným vystěhováním, posléze je popsána situace ve sledovaném území v době, kdy oblast již obsadili nacističtí Němci, a celé stěhování bylo rozděleno do jednotlivých etap. Následuje vyličení ze zabraného

⁷ VANĚK, Miroslav, MÜCKE, Pavel, PELIKÁNOVÁ Hana: Naslouchat hlasům paměti. Teoretické a praktické aspekty orální historie. Ústav pro soudobé dějiny AV. Praha 2007.

⁸ VANĚK, Miroslav, MÜCKE, Pavel, PELIKÁNOVÁ Hana: Naslouchat hlasům paměti. Teoretické a praktické aspekty orální historie. Ústav pro soudobé dějiny AV. Praha 2007.

území a nakonec osvobození okupovaného území Němci Rudou armádou. Historický exkurz má za cíl objasnit stav, který panoval za druhé světové války na Neveklovsku, snaží se vytvořit představu o tehdejší životě a stavu, který zde panoval. Pomocí historického nástinu je pak možné do jisté míry vizualizovat některé svědecké výpovědi narátorů.

Další část čtvrté kapitoly tvoří pojednání o vzpomínkách a vyprávěních o okupaci, odboji a osvobození nejprve na základě Jechových materiálů. Následuje pojednání o životních příbězích o okupaci, odboji a osvobození na základě vlastního terénního výzkumu a zpracování příslušných literárních pramenů. Obě pojednání jsou doplněna ukázkami autentických výpovědí narátorů, tj. prožitkovým materiálem. Srovnáním Jechových a vlastních výsledků výzkumu má čtenář možnost vytvořit si představu o stavu životních příběhů těsně po válce a po více jak 70 letech od konce druhé světové války.

Případ Graun - masakr transportu smrti v Křešicích a Olbramovicích ve středních Čechách lze považovat za samostatnou kapitolu, neboť se jedná o výraznou tragickou událost, která se odehrála na konci druhé světové války, je nesena v pamětech narátorů a má charakter výrazné životní události. Pamětníci svým vyprávěním přinášejí nové příběhy a svědectví, které jsou jedinečné a veřejnosti dosud neznámé. K této události byly zaznamenány výpovědi pěti narátorů, což lze považovat za ojedinělé a unikátní.

Poslední část čtvrté kapitoly se zaměřuje na komemoraci ve smyslu vzpomínky či památky a zabývá se způsoby komemorace „vystěhovaného Neveklovska“ na Neveklovsku, jejich způsob šíření a uchování dalším generacím a veřejné propagování. Přibližuje jednotlivé podoby, jejich aktuálnost, vážnost a jak jsou vnímány generačně a časově.

Závěr práce tvoří textové a obrazové přílohy. Textové přílohy obsahují základní informace o narátorech, dotazník vytvořený k rozhovoru s narátory a přepisy částí rozhovorů s pamětníky. Obrazová příloha se skládá z fotografií a dokumentů, které se snaží dokreslit sledovanou problematiku.

2. VÝZKUM

2.1 Výzkumný záměr

2.1.1 Předmět výzkumu

Předmětem výzkumu je zaznamenání životních příběhů téměř posledních účastníků událostí vysídlení, „násilného odsunu“ Neveklovska za druhé světové války, kteří dosud žijí ve vybraném regionu Neveklovska a okolí. Tato oblast byla za druhé světové války násilně vystěhována z rozkazu nacistických pohlavářů pro účel zřízení vojenského cvičiště pro výcvik zbraní vojsk SS. Je možné uvést, že se jedná o zachycení výpovědí posledních žijících narátorů druhé světové války. Jejich průměrný věk je 80 až 90 let. Jsou posledními žijícími svědky, kteří mohou předat následujícím generacím tragické, dosud nepublikované, zajímavé i poučné výpovědi a příběhy o procesu vysídlování, de facto procesu konečného řešení německé otázky ve středních Čechách.

Toto téma by mělo také oslovit zejména mladé generace. V dnešní době události vysídlení Neveklovska pomalu upadají v zapomnění a hrozí tam možný zánik přenosu traumat. Nárůst pravicového extremismu v České republice je toho příkladem.

Životní příběhy a jejich analýza v dnešních dnech nabývá na významu a začíná být akcentována samotnou historií. V některých případech je totiž ústní sdělení jediným pramenem, faktografickou základnou k rekonstrukci historické události. Dříve bylo trendem spíše zachycovat paměti „hrdinů“. Běžní občané vesnic a měst však mnohdy trpěli mnohem více osudem, například ti, kteří byli závislí na svém hospodářství a okolní produkci. Většina obyvatel v procesu vysídlování na Neveklovsku byla nucena opustit svá obydlí dokonce ze dne na den a museli se vzdát svého celého majetku ve prospěch Německé říše, včetně své úrody, hospodářských strojů a zvířectva, všeho, co potřebovali ke své obživě.

Předmětem zájmu rozhovoru s narátory bylo získání informací na úrovni individuálních prožitků, osobních motivací a rozměru každodennosti a jejich následná analýza. Současně byly zaznamenány nové, dosud neznámé a nepublikované poznatky, doplňující informace. Rozhovory zaznamenaly bezprostřední životní příběhy narátorů z doby okupace Neveklovska, jeho obsazení Němci a následné vystěhování obyvatel v jednotlivých etapách, život v zabraném území, návrat a rekonstrukce po válce. Součástí rozhovoru byl také exkurz narátorů mimo sledované období, jednalo se například o příběhy předválečné i poválečné, výčet živnostníků v Neveklově do počátku druhé světové války, výbuchy způsobené

nevybuchlou municí, která se na celém území bývalého cvičiště po druhé světové válce vyskytovala a dodnes vyskytuje, komunistické reformy a represálie, kolektivizace apod.

Výzkum založený na analýze životních příběhů se střetává s otázkou objektivit faktů. Klade si otázku, na kolik jsou příběhy narátorů pravdivé a zda odpovídají tehdejší realitě. Pokud je postavíme vedle jiných pramenů, lze o nich říci, že jsou bytostně subjektivní. Jednotlivé rozhovory ovlivňuje časový odstup, ale i prostředí jejich vzniku. Stejně tak osobní motivy narátora. Pro badatele orální historie je subjektivita naopak součástí pořizovaných rozhovorů. Badatel přichází do styku s novými informacemi a fakty, které dokreslují a korigují jeho dosavadní dějinný obraz. Navíc individuální příběhy dodávají dějinám individuální rozměr, rozměr každodennosti.⁹

Ve výzkumu byli osloveni narátoři spíše staršího věku. I přes tento zdánlivý handicap si mnozí pamatovali události i s detaily. Prahové zážitky zůstávají v paměti lidí většinou do konce života a jsou mnohdy doprovázeny traumaty při jejich připomínání. Je nutné si uvědomit, že pro člověka je přirozené zapomínat. Narátoři v tomto směru byli shovívaví a vždy sami uvedli, že si danou věc nepamatují.

K rozhovoru byl vytvořen dotazník.¹⁰ Narátoři byli dotazováni na sérii předem připravených otázek z několika tématických okruhů. Je nutné podotknout, že uvedené otázky v dotazníku byly pouze rámcové a vždy přesáhly své původní zadání. Některé odpovědi, jak již bylo uvedeno, přesahovaly rámec stanovených otázek. Jednalo se například o osobní příběhy z mládí, z dětství, na své příbuzné a rodinu či vzpomínání na život před válkou a dlouho po válce. Úsměvné příhody z mládí a dětství překonávaly neveselé příběhy z válečného období. Tyto informace „navíc“ nebyly pro vlastní výzkum stěžejní, ale pro narátora představovaly jakousi formu kompenzace a odlehčení při vyprávění tragických událostí.

V dotazníku jsou informace, poznatky a fakta sledovány převážně z období celé druhé světové války a také po válce. Některé otázky v závěru dotazníku se týkají současného názoru narátora. Pro přehlednost jsou okruhy očíslovány do 13 bodů:

1. Příběhy ze zabírání pohraničí, měst a vesnic od roku 1938

K tomuto okruhu se váží otázky na první příchod německých vojsk do pohraničí, životní příběhy týkající se záboru měst a vesnic, rozkazů vystěhovat se z rodných vsí. Téma obsazení Sudet a pohraničí Němci bylo zařazeno do dotazníku z toho důvodu, že někteří narátoři do

⁹ VANĚK, Miroslav, MŮCKE, Pavel, PELIKÁNOVÁ Hana: Naslouchat hlasům paměti. Teoretické a praktické aspekty orální historie. Ústav pro soudobé dějiny AV. Praha 2007, s. 21-22.

¹⁰ Viz Textová příloha, text č. 2.

pohraničí odcházeli a nebo zde pobývali z různých důvodů. Například byly běžné výměnné pobyty dětí z rodin za účelem výuky němčiny nebo naopak češtiny.

Do tohoto okruhu dále patří příběhy o příchodu německých vojsk do oblastí Neveklovska, příběhy o záboru měst a vesnic, rozkazy vystěhovat se z rodných vsí na základě pěti vyhlášek. Jaké byly osudy vystěhovalců, kam odešli, jak obtížné bylo nalézt nový domov. Dále osudy těch, kteří museli z rozkazu v zabraném území nedobrovolně zůstat a pracovat pro německé velitele, zajišťovat jim a německému vojsku obživu a služby. A osudy těch, kteří si sami vybrali, že se stanou poddanými Němců.

2. Němci versus starousedlíci v letech 1939-1945

Tento okruh se zaměřuje na tyto informace. Jaké bylo chování Němců vůči místnímu obyvatelstvu- v době stěhování obyvatel, během války a při kapitulaci. Denní režim českých lidí, kteří zůstali zabraném území- povolení, zákazy apod. Utrpení českých lidí- teror na civilních obyvatelích, přímé střety s nacistickými vojsky. Trestné výpravy, střety, střelby a popravy. Jaký byl osud místních židů. Slabost a zrada Čechů. Groteskní situace, překvapující situace. Do tohoto okruhu byla zařazena podskupina, mapující fenomén v období války, a sice „Pérák“. Úkolem je zachytit jeho regionální podoby a činnosti.

3. Odbojová činnost v letech 1939-1945

V této části byli narátoři dotazováni na odpor a odboj, vzpoury. Scény hrdinství, obětavosti. Střet s partyzány či vzájemná spolupráce, pomoc partyzánům, jejich ilegální ukrývání. Pomoc cizím uprchlíkům. Střelby a popravy. Pobyt v koncentračním táboře, pobyt v žaláři.

4. Osvobození a rok 1945

Tento okruh sleduje životní příběhy z posledních dnů války a osvobození. Otázka odplaty Němcům v posledních dnech války. Příchod Rusů, střety Rusů a Němců. Přístup Rusů k místnímu obyvatelstvu. Návrat vystěhovaného obyvatelstva. Jaký byl stav movitého a nemovitého majetku po návratu do vsi, co vše bylo ve vsi Němci zničeno a poškozeno. Ztráta rodinného příslušníka během války, ztráta obyvatel vesnice.

5. Život po válce

Tento okruh měl za cíl zjistit, jaký je současný vztah narátorů k Němcům a také k současné situaci v České republice. Co si myslí o komemoracích událostí druhé světové války. Byli dotazováni, zda by si dokázali představit zrušení Benešových dekretů. Zda cítí rok 1948, 1968 jako paralelu s rokem 1939. Co bylo za války jednodušší oproti současné době. Jaké to bylo před válkou a po válce. Které situace jsou pro ně stále traumatizující a na které

neradi vzpomínají. Zda vypráví své zážitky dětem a vnoučatům. Věří v budoucnost svých životních příběhů a v to, že se nebude válka opakovat.

Vypracovaná disertační práce a její dosažené výsledky mohou být díky své interdisciplinaritě prezentovány v poměrně širokém spektru odborných periodik. Výstupem práce může být studie publikovaná například v časopisech Soudové dějiny a Studia Ethnologica Pragensia a další. Výsledek projektu bude navíc využit i prakticky. Své uplatnění nalezne při každoroční komemoraci vzpomínky vystěhování Neveklovska za druhé světové války ve formě vizualizace tragické události v rámci konané výstavy v Neveklově.

2.1.2 Objekt výzkumu

Pro vypracování disertační práce jsem spolupracovala, respektive interviewovala sedmnáct narátorů, kteří jsou starousedlíci Neveklova, ostatní pochází z nedalekých vesnic a měst. Věková kategorie mnou oslovených narátorů byla mezi ročníky narození 1905 až 1952. Většina rozhovorů probíhala individuálně s každým narátorem, ve dvou případech rozhovor probíhal za přítomnosti třetí osoby. V prvním případě se jednalo o narátora, který vzhledem ke svému věku a zdravotnímu stavu vyžadoval přítomnost své dcery jako osobní podpory a také proto, že své dceři často o svých příbězích vyprávěl. Její přítomnost u rozhovoru hrála roli hlavně v situacích, kdy si narátor nemohl vzpomenout na některou událost. Některé zážitky a události přítomní příbuzní narátorovi připomínali, aby o nich vyprávěl. Upřesňovali jména, dataci a detaily informace. Ve druhém případě se jednalo o rozhovor se dvěma narátory společně, které spojovalo dlouholeté přátelství a podobné osudy. Dalo by se říci, že to byla jistá výhoda, neboť se narátoři vzájemně doplňovali a upřesňovali detaily, dávali dohromady dataci, fakta, souvislosti a závěry. Vzájemně se nerušily ani obsah neměnily, což se potvrdilo při opakovaném rozhovoru s každým z narátorů individuálně.

2.1.3 Časové vymezení výzkumu

Problematikou životních příběhů na Neveklovsku jsem se zabývala od roku 2008 a terénní výzkum pokračoval dále v rámci doktorského studia. Jedná se o dlouhodobý terénní výzkum. Stále existuje velké množství témat a materiálů, které nebyly probádány a zpracovány. Velkým limitem v tomto výzkumu hraje věk přímých i nepřímých pamětníků, kterých vzhledem k jejich věku, ubývá.

V úvodu výzkumu, založeného na využití metody orální historie bylo nutné nejprve vypracovat projekt a přípravu k rozhovorům. Vytčení hlavního cíle a způsobu řešení. Výzkumná metoda orální historie je náročná jak časově, tak i finančně. Vlastní výzkum jsem realizovala hlavně ve svém volnu, vzhledem ke studiu a zaměstnání. Snahou bylo vytvořit úplné přepisy rozhovorů. Přepisy zajišťuje buď badatel nebo zkušený přepisovatel. Jelikož nebylo možné si finančně dovolit přepisovatele, jsou přepisy rozhovorů realizovány autorem disertační práce.

Na začátku orálněhistorického projektu stojí domácí příprava. Nejprve bylo potřeba zjistit situaci na poli zkoumaného tématu. Obstarat si veškeré dostupné informace a zdroje ke zvolenému tématu bádání. Shromáždit informace o dostupných orálněhistorických rozhovorech, knižní publikace, archivní materiály, materiály soukromé povahy, seznámit se s pracovními tématy, tématickými hesly, metodami a technikami aj.

Pro lepší orientaci ve zkoumaném tématu byla nastudována historická literatura sledovaného území, s cílem orientovat se v dějinách příslušného období. Nastudování teorie (terénní výzkumy téhož nebo podobného zaměření, komparace tématicky souvisejících pramenů, historické studie apod.) představovalo základ, na kterém byly postaveny některé závěry.

Výběr narátorů je dalším bodem přípravy při orálněhistorickém výzkumu. Na Neveklovsku pravidlo výběru narátorů podle kritérií uplatněno nebylo, neboť narátorů již mnoho nežije, není tedy možné vytipovat si vhodné osoby k rozhovoru. Cílem bylo zaznamenat co nejvíce rozhovorů. Čas hraje neúprosnou roli, někteří narátoři se naplánovaného rozhovoru bohužel již nedožili.

Vyhledávání a kontaktování narátorů probíhalo průběžně a převážně prostřednictvím třetích osob, které dobře znají prostředí místa výzkumu, osobně znají narátory, jejich životy, osudy a aktuální situaci. Při výběru narátorů byla využita také metoda „snowball sampling“ neboli nabalování kontaktů. Tazatel získává odkazy a kontakty na ty, kteří by mohli, podle názoru narátorů, poskytnout rozhovor přínosný pro výzkum.¹¹

První kontaktování narátora s odkazem na doporučení třetí osobou většinou vzbudilo jeho důvěru. Projevený zájem tazatele o vyprávění a osobu narátora pomyslně smazal dvougenerační odstup mezi tazatelem a narátorem. Schůzky byly domlouvány s týdenním až čtrnáctidenním předstihem telefonicky i osobně. Stručně seznamovaly narátora s výzkumem, postupem při rozhovoru, cílem, smyslem výzkumu a okruhy témat.

¹¹ VANĚK, Miroslav, MŮCKE, Pavel, PELIKÁNOVÁ Hana: Naslouchat hlasům paměti. Teoretické a praktické aspekty orální historie. Ústav pro soudobé dějiny AV. Praha 2007, s. 90.

Uskutečněný rozhovor s jedním narátorem činil v průměru 2 až 4 hodiny. Společně s dopravou a přípravou techniky celkový čas věnovaný jednomu rozhovoru činil v průměru půl dne. Některé rozhovory se uskutečnily vícekrát, například z důvodu selhání techniky nebo ze zdravotních důvodů narátora, například únava.

V dnešních dnech existuje na téma vystěhovaného Neveklovska množství materiálů, které je potřeba zpracovat, roztřídit a interpretovat (nahrávky Českého rozhlasu vystěhovalců, materiály úředního a soukromého charakteru, písemné pozůstalosti či komemorace, archivní prameny a další). Studium zvoleného tématu lze považovat za rozsáhlou problematiku, která vyžaduje i týmovou práci, proto je tedy pravděpodobné, že výzkum bude probíhat i do dalších let.

2.1.4 Prostorové určení výzkumu

Oblastí terénního výzkumu byla zvolena lokalita Neveklovska a okolí, tzv. „zabrané území“ za druhé světové války.¹² Výběr místa rozhovoru se konal v bydlíšti narátora. Rozhovor se pořizoval převážně v jeho domácím prostředí, kde se cítí bez napětí. Nejvíce rozhovorů bylo zrealizováno v Neveklově. Jeden rozhovor se uskutečnil v Benešově v domově důchodců. Další rozhovory v Křešicích u Olbramovic, ve Vrchotových Janovicích nebo ve Stranném. Každá vesnice je specifická svými historickými událostmi, osudy a příběhy. I když jsou vesnice od sebe vzájemně vzdáleny jen několik kilometrů, přináší rozhovory nová a jiná fakta. Proto je ideálním řešením zaměřit se na výzkum celé výzkumné oblasti.

2.2 Druh výzkumu

2.2.1 Užité metody a techniky výzkumu

Disertační práce byla vypracována na základě zpracování relevantních dokumentů, sledující studovanou problematiku a materiálů, získaných kvalitativní metodou orální historie. Vlastní bádání vedle ostatních pramenů využívá orální historii jako jednu z metod historiografie, která je součástí kvalitativního výzkumu a odlišuje se od ostatních přístupů. Klade například důraz na subjekt rozhovoru, individuální prožitky respondentů, osobní motivace a rozměr každodennosti.

¹² Viz Obrazová příloha, obrázek č. 1: Mapa zabraného území nacistickými vojsky pro účely zřízení cvičiště SS za druhé světové války.

Kvalitativní metoda orální historie se charakterizuje demokratizujícím pojetím dějin, oslovuje opomíjené vrstvy společnosti, reflektuje „malé dějiny“ (mikrohistorii) a individuální prožitky. Zajímá se o dějiny „psané zdola“ (history from below) či rozměr každodennosti. Kvalitativní metoda nezobecňuje kvantifikujícími postupy, výpovědi jedinců jsou vnímány jako svébytná sdělení, klade důraz na individuální postoje a prožitky. Individuální výpovědi reflektují odlišnosti v postojích jedinců, pestrost jejich sdělení, mohou být následně komparovány s dalšími druhy pramenů.¹³

Materiály, získané orálněhistorickým výzkumem byly podrobeny analýze a interpretaci s využitím induktivního postupu bádání¹⁴. Analytická a interpretační část výzkumu sledovala tyto aspekty: formu sdělení, obsah sdělení, psychologické aspekty, jazykové aspekty a hodnocení jejich úlohy. Některé strategie vycházely z již stanovených analytických postupů a sledovaly teoretický motiv, byla použita komparace s dosaženými výsledky z předcházejících výzkumů řady především folkloristických badatelů.

Realita, jak ji vnímá narátor, není pro tento typ výzkumu tak podstatná jako jeho účast na spoluvytváření této reality, jeho vlastní postoje a postoje vytvořené na základě konkrétní události nebo během života. *„Orálně historické výzkumy se zabývají především popisem a zkoumáním fenoménů minulosti se záměrem interpretovat je, resp. „odhalit a přiblížit komplexní nuance, osobnosti, kulturu, názory, jež ovlivňovaly minulost a mají vliv na současnost“.*¹⁵

Pro rozhovor s narátory byl vytvořen dotazník¹⁶ s okruhy a tématy pro dotazování. Narátoři byli dotazováni na sérii předem připravených otázek z několika tématických okruhů. Otázky v dotazníku byly pouze rámcové a vždy přesáhly své původní zadání. Některé odpovědi, jak již bylo uvedeno, přesahovaly rámec mnou stanovených otázek. Jednalo se například o osobní příhody z mládí, z dětství, na své příbuzné a rodinu či na život před válkou a dlouho po válce. Úsměvné příhody z mládí a dětství překonávaly neveselé příběhy z válečného období. Tyto informace „navíc“ nebyly pro vlastní výzkum stěžejní, ale pro narátory představovaly jakousi formu kompenzace a odlehčení při vyprávění tragických událostí. V dotazníku jsou informace, poznatky a fakta sledovány převážně z období celé druhé světové války a také po

¹³ VANĚK, Miroslav, MŮCKE, Pavel, PELIKÁNOVÁ Hana: Naslouchat hlasům paměti. Teoretické a praktické aspekty orální historie. Ústav pro soudobé dějiny AV. Praha 2007, s. 16.

¹⁴ „Induktivním procesem bádání míníme proces získávání poznání, který je založen na usuzování z jednotlivého na obecné. Induktivním způsobem uvažování vytváříme hypotézy na základě získaných empirických faktů průběžně během terénního výzkumu, a proto se do něj snažíme vnášet minimum vlastních, předem stanovených závěrů – jinými slovy, v kvalitativním výzkumu hypotézy netestujeme, nýbrž vytváříme.“ VANĚK, Miroslav, MŮCKE, Pavel, PELIKÁNOVÁ Hana: Naslouchat hlasům paměti. Teoretické a praktické aspekty orální historie. Ústav pro soudobé dějiny AV. Praha 2007, s. 124.

¹⁵ HENDL, Jan: Kvalitativní výzkum: Základní metody a aplikace. Nakladatelství Portál. Praha 2005.

¹⁶ Viz Textová příloha, text č. 2.

válce. Některé otázky v závěru dotazníku se týkají aktuálního názoru narátora, například jak vidí události s odstupem času apod. Pro přehlednost jsou okruhy očíslovány do 13 bodů.

Rozvor byl veden chronologickým postupem. Chronologický postup vyhovoval i z hlediska věku narátorů. Narátor některým svým životním příběhům přikládal větší či menší důležitost. To se odrazilo v samotném vyprávění. Podle této hierarchizace narátor přizpůsoboval rozsah i důležitost vyprávění.

Při položení otázky byl narátorovi ponechán dostatečný prostor ke spontánnímu vyprávění. Do rozhovoru bylo nutné mnohdy zasahovat, klást otázky, které udržely narátora u tématu, do rozhovoru vstupovat pro upřesnění poznatku nebo zjištění detailů. Vše za ponechání osobního, subjektivního přístupu a osobního postoje narátora. Narátoři převážně hovořili „z patra“ a bez větších problémů.

Narátoři neměli problém k dotazovaným okruhům ani tématům, stejně tak se souhlasem k pořízení a zpracování nahraných dat. Požádání o svolení nahrávání rozhovoru technikou vyvolalo u některých narátorů nervozitu, což bylo patrné už při první otázce a odrazilo se to ve stylu projevu. Narátor si „dával pozor“, aby mluvil spisovně a vybíral si slova. Po několika minutách se prolomila bariéra a narátor ve vrátil zpět ke svému stylu projevu. Své příběhy vyprávěl bez ostychu z nahrávací techniky, přítomnosti tazatele a obavy z pocitu „co tomu řeknou lidé“.

Důležitou roli pro pořízení rozhovoru a potřebných poznatků sehrál zdravotní stav narátora. To se potvrdilo při vedení opakovaného rozhovoru. V případě prvního rozhovoru si narátor nepřímě stěžoval na nepříznivý zdravotní stav, ale trval na rozhovoru. Po vzájemné dohodě byl naplánován opakovaný rozhovor. U opakovaného rozhovoru se již fyzicky i psychicky cítil dobře a jeho projev se vyznačoval vyšší kvalitou, například v širším popisu detailů nebo neverbální komunikaci. Obsah i forma prvního a opakovaného rozhovoru ovšem zůstaly nezměněny.

Narátoři rozhovory doplňovali obrazovým materiálem a předměty. Například fotografiemi, dobovou literaturou a tiskem, památníky či dopisy z lágrů, dopisy od rodičů a přátel, odznakem z lágru či řetízkem s prezidentem Masarykem.

Metoda zúčastněného pozorování byla uplatněna při veřejných komemoracích vystěhování Neveklovská a při veřejných akcích, konaných v téže souvislosti. Pro tento druh pozorování jsem využila fotoaparát, videokameru a také diktafon.

2.3 Průběh Výzkumu

2.3.1 Organizačně - technické zabezpečení

K realizaci samotné práce bylo důležité zajistit zejména kvalitní diktafon s přídavným mikrofonem pro nahrávání rozhovorů. Kvalitní diktafon umožňuje přenos dat do počítače pomocí USB kabelu a zefektivní tak přepis rozhovorů do elektronické podoby. Přídavný mikrofon zajistí vyšší snímací kvalitu v případě hluku nebo nahrávání v exteriéru. Do technického zázemí badatele bezesporu patří počítač, který se využívá k ukládání rozhovorů z diktafonu a k jejich zpracování, přepisování. Další nezbytnou složkou je vozidlo, respektive zapůjčení vozidla a uhrazení pohonných hmot. Za většinou narátorů je nutné dojíždět, oblast dojezdu činní 3-50 km. Náklady narůstají v případě opakovaného rozhovoru. K zajištění přenosu a uchování dat bylo nutné si opatřit USB Flash. Termíny schůzek s narátory, případně změny byly domlouvány telefonicky. Pro zpracování práce byly pořízeny kopie archivního materiálu od veřejných institucí (muzea, archivy), materiály soukromé povahy (fotografie narátorů apod.), odborná literatura v češtině a angličtině- publikace tištěné a elektronické, tiskárna s tonerem a papír do tiskárny.

3. TEORIE A TERMINOLOGIE

3.1 Inspirace a zhodnocení literatury

Badatelská činnost zaměřená na výzkum, zaznamenávání a zpracování tzv. vzpomínkových vyprávění, memorátů, povídek, vyprávění ze života, životních příběhů, oral history¹⁷ má zřejmě nejdelší tradici v podobě etnografických a folkloristických studií, zejména v 50. a 60. letech. Systematické zkoumání sledované oblasti tj. vystěhovaného Neveklovska započalo v podobě rozsáhlejších etnografických výzkumů v roce 1949 Jaromírem Jechem. Nejznámější jsou jeho studie *O lidských dokumentech z Neveklovska* (1957)¹⁸ a stať *Odboj a revoluce v lidských dokumentech z Neveklovska*, vydaná v časopise Český lid 52 (1965)¹⁹. V této stati Jech připojuje doslovné zápisy životních příběhů o koncentračních táborech v této oblasti, které stylisticky neupravoval, ani je nepřeváděl do nářečního systému kraje. Jednotlivé příběhy jsou lokalizovány a doprovázeny údaji o narátorech.

Jech těsně po válce v letech 1949 až 1950 zachytil příběhy 160 narátorů ze 120 vesnic a podává tak nejkomplexnější a nejautentičtější obraz životních příběhů z Neveklovska, neboť terénní výzkum realizoval těsně po válce, tedy v době, kdy příběhy byly živé a mnohdy traumatizující. Navíc se jedná o vystudovaného etnologa, který je ke zdejšímu kraji vázán nedalekým rodištěm.²⁰ Jeho aktivní snaha dalšího zmapování a rozšíření životních příběhů také dokazuje opakovaný terénní výzkum, který Jaromír Jech uskutečnil na Neveklovsku po dvaceti letech od svého prvního výzkumu a přinesl další výsledky.²¹

Téměř dva roky po válce v roce 1949 Markéta Vrlová vydala publikaci s názvem *Psané skály*²². Tato kniha sice vychází z autentických vyprávění, které autorka bezprostředně po válce zaznamenala ve sledovaném území, ale sepsané příběhy v knize beletrizovala. Uvedené postavy jsou, jak sama autorka uvádí, smyšlené, takže faktograficky je tento pramen pro výzkum použitelný jen částečně. Co lze ocenit je poutavé vyličení pocitů strachu, úzkosti, odvahy, traumat, nejistoty a vnitřního boje ústředních postav. Několikastránkovým

¹⁷ ŠRÁMKOVÁ, M.: Česká prozaická folkloristika v letech 1945-2000. Přehled, vývoj, témata, bibliografie. Etnologický ústav AV. Praha 2008.

¹⁸ JECH, Jaromír: O lidských dokumentech z Neveklovska. Sborník vlastivědných prací z Podblanicka. Ed. Jiří Tywoniak. Praha, Okresní vlastivědné muzeum a Dům osvěty v Benešově, 1957, s. 39-57.

¹⁹ JECH, Jaromír: Odboj a revoluce v lidských dokumentech z Neveklovska. Český lid 52, 1965, s. 144-158, 7 obr. + 1 mapa.

²⁰ Jaromír Jech se narodil ve Václavcích u Benešova.

²¹ JECH, Jaromír: Odboj a revoluce v lidských dokumentech z Neveklovska. Český lid 52, 1965, s. 147.

²² VRLOVÁ, Markéta: Psané skály. Praha 1949.

vyličením dramatické situace s popisem pocitů, které lidé prožívali během událostí za německé okupace a teroru českých obyvatel, si čtenář vytvoří dokonalou představu vypjaté situace, uvědomí si její vážnost, vnitřní psychologický boj jedinců.

Pro zpracování práce byly použity převážně materiály Jaromíra Jecha. Současně nebyly opomenuty materiály dalších badatelů vzpomínkových vyprávění, memorátů, povídek či vyprávění ze života, kteří se touto tematikou zabývali a své výsledky bádání publikovali, včetně těch zahraničních.

Jedním z prvních badatelů, který etnograficky studoval vzpomínková vyprávění, je slovenský autor Andrej Melicherčík, který napsal dílo s názvem *Motívy odboja slovenského ľudu v ústnom podaní*²³, tato publikace byla vydána v roce 1946. V roce 1961 vydává publikaci s názvem *Boj proti fašizmu za Slovenského národného povstania v ústnom podaní slovenského ľudu*²⁴.

Jan Michálek se na Slovensku věnoval memorátům, povídkám ze života soustavně už od šedesátých let v knižních rozpravách a později pak i v dalších časopiseckých, sborníkových i knižních studiích a edicích. Jeho práce většinou byly tematicky zaměřeny a Michálek si všímal zejména vojenské tematiky z první i druhé světové války a námětů ze slovenského vystěhovalectví. Mezi jeho díla patří *Spomienkové rozprávania o Slovenskom národnom povstaní na Podjavorinsku* (1964)²⁵, *Spomienkové rozprávania s historickou tematikou* (1971)²⁶, *Slovenské národné povstanie v ľudovom rozprávaní. Slovenské národné povstanie v ľudovej tvorbe*, Bratislava (1974)²⁷. *Protifašistický odboj na Slovensku v rozprávaniach ľudu* (1985)²⁸.

Michálek se v poslední uvedené publikaci zmiňuje o rozsáhlých výzkumech, které se organizovaly v letech 1960-1970 v „partyzánských“ územích, kde se nejkonkrétněji konfrontovaly historické skutečnosti s ústním podáním. Tehdy bylo získáno 4000 zápisů prozaických textů. K tematice slovenského národního povstání se podle Michálka lidé neustále vracejí a uplatňují nové pohledy a hodnocení. Osobní výpovědi, které měly dokumentární funkci, se stávají vyjádřením názoru a folklorizují, tj. jsou zařazeny do ostatní

²³ MELICHERČÍK, Andrej: *Motívy odboja slovenského ľudu v ústnom podaní*. Národopisný sborník MS, 6-7, 1946, s. 200-202.

²⁴ MELICHERČÍK, Andrej: *Boj proti fašizmu za Slovenského národného povstania v ústnom podaní slovenského ľudu*. Slovenský národopis, 9, 1961.

²⁵ MICHÁLEK, Jan: *Spomienkové rozprávania o Slovenskom národnom povstaní na Podjavorinsku*. Slovenský národopis, 12, 1964.

²⁶ MICHÁLEK, Jan: *Spomienkové rozprávania s historickou tematikou*. Bratislava 1971.

²⁷ MICHÁLEK, Jan: *Slovenské národné povstanie v ľudovom rozprávaní. Slovenské národné povstanie v ľudovej tvorbe*, Bratislava 1974.

²⁸ MICHÁLEK, Jan: *Protifašistický odboj na Slovensku v rozprávaniach ľudu*. Bratislava: Veda 1985.

lidové prózy. Autor rozebírá základní tématické okruhy příběhů, jejich chronologickou posloupnost, námětovou koncentraci v souvislosti s příslušnými přírodními podmínkami (parašutisté v horách), žánrovou formou podání (agitky, memoráty), dokumentárností, informativností a později již s nepřímým vzpomínkovým charakterem.²⁹

Zajímavými jsou taktéž Michálkovy poznatky o potencionální folklórní hodnotě vyprávění (na počátku folklorizace), o změnách v průběhu folklorizace a o výsledném folklórním tvaru, který je upravován v průběhu neustálých vyprávění. Za důležitou složku považuje kvalitu narátora, jeho hodnověrnost, schopnost improvizovat a charakterizovat hrdinu vyprávění. Pak je možné postupně dospět k typizaci partyzána, který nabývá tradičních folklórních rysů. Nespornou úlohu zde hrají sdělovací prostředky a memoárová literatura.³⁰

Michálkova zaznamenaná vyprávění, upravená do spisovné slovenštiny, ale v promluvách byla ponechána hovorová vyjádření a vypravěčský styl, zachycují slovenské národní povstání ve svém celém průběhu v různých lokalitách, včetně partyzánských center. Převážně se jedná o krátké epizody nebo části souvislého vyprávění, převažují individuální vzpomínky mluvčích.³¹

Kniha Michálka je jistě přínosem k problematice vzpomínkových vyprávění. Slovenské národní povstání je bráno jako celonárodní závažná tematika, k tomuto tématu přistupuje jako k přímému prožitku přímých účastníků, ponechává její emocionální spoluúčast v národním odboji. Spoluprožitek tisíců účastníků umožňuje mluvčímu, aby vyvolal obdobnou odezvu i v nepřímých posluchačích a v další generaci vnímatelů.³²

V roce 1987 vyšla další Michálkova kniha s názvem *Keď je dobrá klobása. Spomienkové rozprávanie slovenského ľudu*³³. Jedná se o obsáhlý a souhrnný soubor slovenských vzpomínkových vyprávění. Memoráty a povídky ze života se již řadí mezi ostatní folklórní žánry a badatelé je již berou na odborné vědomí. Michálek zde publikuje 275 ukázek, převážně z nepublikovaných archivních záznamů z „novější“ doby. Povídky jsou uspořádány do tří okruhů: Práce a život, Vystehovalectvo, Vojny. V posledním okruhu se nachází povídky z první a druhé války a ze Slovenského národního povstání. V doslovu se autor zmiňuje o

²⁹ BENEŠ, Bohuslav: Jan Michálek: Protifašistický odboj na Slovensku v rozprávaniach ľudu. Krajské stredisko lidového umění ve Strážnici 1988- číslo 1, s. 46.

³⁰ BENEŠ, Bohuslav: Jan Michálek: Protifašistický odboj na Slovensku v rozprávaniach ľudu. Krajské stredisko lidového umění ve Strážnici 1988- číslo 1, s. 46.

³¹ BENEŠ, Bohuslav: Jan Michálek: Protifašistický odboj na Slovensku v rozprávaniach ľudu. Krajské stredisko lidového umění ve Strážnici 1988- číslo 1, s. 46-47.

³² BENEŠ, Bohuslav: Jan Michálek: Protifašistický odboj na Slovensku v rozprávaniach ľudu. Krajské stredisko lidového umění ve Strážnici 1988- číslo 1, s. 47.

³³ MICHÁLEK, Jan: *Keď je dobrá klobása. Spomienkové rozprávanie slovenského ľudu*. Bratislava: Tatran 1987.

rozkolísanosti a neustálenosti terminologie tohoto žánru. Michálek rozlišuje předně „rozprávanie zo života“ (tj. česky vyprávění, povídky ze života), které odráží narátorovy vlastní osobní zážitky. V případě „vzpomínkového vyprávění“, takto označuje povídky, které narátor od něho převzal. Tyto dvě navzájem odlišné formy tedy mají rovněž jiný poměr ke skutečnosti, a to buď přímý, anebo zprostředkovaný. Velká část povídek ve sbírce patří spíše k první formě, k vyprávění ze života. Michálek obohatil českou i slovenskou folkloristiku knihou, která má význam zakladatelský.³⁴

Odborný zájem o studium vzpomínkových vyprávění je zaznamenán v sedmdesátých letech. Marta Šrámková vydala stať, která vyšla v časopise Národopisné aktuality³⁵. Šrámková ve své stati přináší aktuální stav vzpomínkových vyprávění z období druhé světové války a pokrývá oblast Čech, Moravy, Slezska i Slovenska. Autorka ve své práci vychází z mnoha literárních pramenů, ale rovněž z vlastních terénních výzkumů. Vychází z přímých záznamů ústního podání, a to z vlastních sběrů, ze starších zápisů v archivu Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV v Brně, ale i z některých zápisů tohoto druhu, tištěných na různých místech. Dalším pramenem se staly nahrávky pracovníků brněnského pracoviště Ústavu pro jazyk český ČSAV. Materiály pochází z Čech, Moravy i Slezska. Jako srovnávacího materiálu Šrámková použila i četných pramenů písemných a literárních (vzpomínky, líčení válečných událostí atd.) Čerpá i ze zahraniční literatury, inspiruje se slovenskými folkloristy jako je Melicherčík nebo Michálek, odkazuje i na ruské autory, pracuje se statemi, například Jevišovské noviny, Zpravodaj Obce Drnovic či Kronika Sebranic. Jednotlivé náměty doprovází pro ilustraci texty, výňatky z vyprávění, které jsou ponechány ve stylu narátorova sdělení. Na základě seznamu zachycených vypravěčských látek s odbojovou tematikou zjistila, že tato vyprávění mají na celém našem území v hrubém obrysu jednotný ráz, můžeme v nich najít specifické místní a krajové rysy.

Sledovanou problematikou se také zabývá práce Antonína Robka s názvem *Lidé bez domova* (1980)³⁶, která představuje pokus o kroniku vystěhování Sedlčanska. První část knihy je věnována obecně plánům na germanizaci, které vychází zejména z článku Č. Amorta. Její význam je z hlediska uvedeného širokého záběru pramenů. Autor vychází z archivních pramenů Národního archivu v Praze, dále z obecních kronik, rukopisných prací kronikáře ze Sedlčan Jana Pavelky. Zároveň čerpá z osobních výpovědí pamětníků ze sběrů Jaromíra Jecha v 50. letech.

³⁴ SIROVÁTKA, Oldřich: Keď je dobrá klobása. Spomienkové rozprávanie slovenského ľudu. Krajské stredisko ľudového umění ve Strážnici 1989- číslo 3, s. 210.

³⁵ ŠRÁMKOVÁ, Marta: Vzpomínky a vyprávění o okupaci, odboji a osvobození. Krajské středisko lidového umění ve Strážnici 1975, číslo 1.

³⁶ ROBEK, Antonín: Lidé bez domova. Praha 1980.

Ke studiu orální historie byla použita publikace autorů Miroslav Vaněk, Pavel Mücke a Hana Pelikánová s názvem *Naslouchat hlasům paměti: Teoretické a praktické aspekty orální historie* (2007)³⁷. Kniha je určena pro zájemce o orální historii, začátečníkům i odborné veřejnosti. Přináší komplexní pojednání o teoretických problémech a metodologii orální historie, vymezuje termín orální historie. Charakterizuje orální historii jako vědu a jako jednu z metod historiografie. Kniha přehledně a srozumitelně podává základní informace o orální historii, její dějiny a metody. Autoři publikace se snaží nalézt postavení české orální historie v historických vědách. Kladou si otázku, zda je to samostatná vědní disciplína, metoda nebo pomocná věda historická. Názor na tuto problematiku se liší pohledy historiků i odborníků orální historie. Orální historie je zdrojem cílených pramenů, vytváří prameny a proto má specifické postavení.

Po teoretickém úvodu následuje přehled vývoje orální historie a její zařazení do širšího kontextu. Popisován je její vývoj a postavení v zemích, ve kterých byla institucionalizována a také u nás. Dnes má obor orální historie v České republice pevné základy, v roce 2007 byla založena Česká asociace orální historie (COHA). Termíny fenomén kolektivní paměti, historického vědomí a povědomí se úzce pojí k orální historii, jsou vypracovány z antropologického, historického, psychologického i sociologického pohledu. Součástí knihy jsou praktické přílohy s příklady a vzory vedení rozhovoru s narátorem, formulář k souhlasu pořízení a využití rozhovoru nebo vzory pro redakční úpravu přepsaných rozhovorů. V závěru nalezneme odkazy na webové stránky mezinárodních a domácích institucí orální historie, které představují další zdroj informací.

K vypracování práce byly použity i prameny, které se týkají historie a historických souvislostí a faktů, vážící se ke sledované lokalitě a problematice. Pro vlastní práci byly zásadní tyto publikace. Sborník vlastivědných prací z Podblanicka (SVPP) vydal chronologicky nejstarší práce historika Jana Hertla, *Dějiny vystěhovaného kraje mezi Vltavou a Sázavou za okupace v letech 1942-1945* (1957)³⁸. Hertl se jako první pokusil podat systematickou zprávu o vystěhování sledovaného území. Autor byl sám účastníkem a tedy i pamětníkem celého procesu vystěhování. Tywoniak však upozorňuje na některé nepřesnosti, které se v jeho publikaci vyskytují, například, že Hertl chybně uvádí: „*Soutok Vltavy a Sázavy hranici netvořil, území zabralo jen Pikovice a Hradištko*“. Naopak je skutečností, že soutok

³⁷ VANĚK, Miroslav, MÜCKE, Pavel, PELIKÁNOVÁ Hana: *Naslouchat hlasům paměti. Teoretické a praktické aspekty orální historie*. Ústav pro soudobé dějiny AV. Praha 2007.

³⁸ HERTL, Jan: *Dějiny vystěhovaného kraje mezi Vltavou a Sázavou za okupace v letech 1942-1945*. Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 1, 1957, s. 17-38.

Vltavy a Sázavy tvořil hranici vystěhovaného území již v první etapě.³⁹ Kniha je napsána popularizujícím způsobem a postrádá poznámkový aparát, což zpochybňuje spolehlivost některých statistických údajů.

Historik Stanislav Staněk ve své práci *Osídlení na území mezi Vltavou a Sázavou*⁴⁰, vydané ve Sborníku vlastivědných prací z Podblanicka (1975), vychází zejména z archivních pramenů Městského muzea v Netvořicích a z obecních kronik. Přesto se práce tváří spíše jako kompilace.

Historik Stanislav Kokoška sepsal práci *Cvičiště zbraní SS Böhmen 1942-1945*⁴¹, vydanou ve Sborníku vlastivědných prací z Podblanicka (1986). Autor vznik cvičišť řadí do celkového nacistického okupačního aparátu. Taktéž se obsáhle vyjadřuje k roli jednotek wehrmachtu, které byly umístěny na cvičišti v událostech Pražského povstání.⁴²

Práce historika Michala Sejka⁴³ se skládá ze dvou částí, první část řeší problematiku germanizace českomoravského prostoru a druhá část vznik cvičišť na Benešovsku a Vyškovsku, respektive vlastní existenci cvičišť. Autor se snaží nalézt souvislost mezi poněmčováním českomoravského prostoru se vznikem cvičišť, jaké bylo postavení vojenských cvičišť v rámci nacistických germanizačních snah. V 60. letech byl brán názor spíše na poněmčovací rozměr vysídlovacích akcí. Dnes spíše převažuje názor na vojenské potřeby nacistického Německa.⁴⁴ Jak sám autor uvádí: „*není možné s jednoznačností určit, který z názorů je správný, neboť není možné brát vojenské cvičiště jako jednodlitou masu, ale jako vysídlování jednotlivých míst*“⁴⁵. Sejk se přiklání k názoru, že v případě zřízení cvičiště ve středních Čechách byl primárně důvod vojenský a v případě zřízení cvičiště na Vyškovsku, prvotním důvodem byl poněmčovací důraz. Autor velice přehledně zaznamenává a hodnotí obecné germanizační plány nacistů v případě českomoravského prostoru a zpracovává konkrétní přesídlovací akce ve středních Čechách a na Vyškovsku. Obě vojenská cvičiště vycházela z naprosto odlišných podmínek a zřejmě směřovala jinými směry, proto jsou Sejkem cvičiště na Benešovsku a Vyškovsku popsána nejprve samostatně, aby mohla být

³⁹ TYWONIAK, Jiří: Léta okupace na Benešovsku I. (1939-1942). Okresní muzeum v Benešově 1987.

⁴⁰ STANĚK, Stanislav: Osídlení na území mezi Vltavou a Sázavou. Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 16, 1975, s. 197-236.

⁴¹ KOKOŠKA, Stanislav: Cvičiště zbraní SS Böhmen 1942-1945. Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 27, 1986, s. 271-299.

⁴² SEJK, Michal: Germanizace českomoravského prostoru a vznik vojenských cvičišť na Benešovsku a na Vyškovsku. FFMU Brno 2005.

⁴³ SEJK, Michal: Germanizace českomoravského prostoru a vznik vojenských cvičišť na Benešovsku a na Vyškovsku. FFMU Brno 2005.

⁴⁴ Jedná se například o články Petra Němce z 90. let 20. století. NĚMEC, Petr: Český národ a nacistická teorie germanizace prostoru. In: Český časopis historický = The Czech Historical Review / Praha: Historický ústav ČSAV 88, č. 4, (1990), s. 535-558.

⁴⁵ SEJK, Michal: Germanizace českomoravského prostoru a vznik vojenských cvičišť na Benešovsku a na Vyškovsku. FFMU Brno 2005, s. 1.

následně vzájemně komparována. Autor k tématu cvičiště na Benešovsku vychází z poměrně rozsáhlých pramenů, zdrojů literatury a z archivů (Národní archiv Praha, fond Ministerstva vnitra a další).

3.1.1 „Vyprávění (povídky) ze života“

Vyprávění ze života, synonymně také jako povídka ze života nebo vzpomínkové vyprávění, popř. memorát se dostalo do popření zájmu české folkloristiky v padesátých letech jako „nový žánr“ a s tím také související pokusy o jeho obsahové ustálení. Zájem o vyprávění (povídky) ze života, vzpomínkové vyprávění či memoráty zaznamenáváme již dříve.

Například už na konci 19. století V. Tille si všímá povídek tohoto druhu. Ve dvacátých a třicátých letech 20. století nacházíme zápisy v pracích J. Š. Kubína. V roce 1926 poprvé použil J. Polívka odborné pojmenování jako „povídky z obecného života“ a poté B. Václavek v roce 1940 jako „povídky z života bez živlů nadpřirozených“. Soustavněji se však badatelé zajímají o vyprávění ze života teprve po roce 1945. Například J. Jech věnuje tomuto žánru speciální pozornost, opírá se o poznatky z přímého výzkumu.⁴⁶ Jech již v roce 1955 rozděluje vyprávění ze života na tři skupiny: 1. vzpomínky vypravěčových předků, 2. vzpomínky a líčení z vlastního života, 3. vyprávění aktuální události.⁴⁷ D. Palátová v doslovu ke své knize z roku 1958 popisuje slovesné charakteristiky vyprávění ze života, o kterých se domnívá, že je lze považovat za nejstarší druh lidové slovesnosti. Většina vyprávění toho druhu má sice krátké trvání, ale svými vlastnostmi je lze přiřadit mezi folklór, neboť vypravěč si selektivně vybírá jen ta životní fakta, které on sám považuje za významné, zjednodušuje jejich skutečný obsah nebo průběh, svůj příběh rozvádí či proměňuje, do příběhu se vžívá, vtahuje posluchače do děje atd. D. Palátová vedle „vyprávění ze života“ staví a užívá termín „povídky ze života“⁴⁸. O. Sirovátka navrhuje ustálení „nového žánru“ pod názvem „vzpomínkové vyprávění“ a odkazuje se také na sovětskou folkloristiku, která se už před 20-30 lety věnovala tomuto vyprávěcímu druhu sběratelsky i teoreticky.^{49 50} O tomto žánru Sirovátka rovněž

⁴⁶ JECH, J.: Vyprávění ze života. Československá etnografie 4, 2, 1956, s. 201-202.

⁴⁷ JECH, J. - RYCHNOVÁ, D.: Předvýzkum lidové prózy ve východní polovině Čech. Český lid 42, 4, 1955, s. 161-169.

⁴⁸ PALÁTOVÁ, D.: Povídky lidových vypravěčů z Čech, Moravy a Slezska zaznamenané v letech 1945-1954. Praha 1958.

⁴⁹ SIROVÁTKA, O.: Vzpomínkové vyprávění a jeho místo ve folklóru. Československá etnografie 7, 3, 1959, s. 308-314.

⁵⁰ SIROVÁTKA, O.: Vzpomínkové vyprávění jako druh lidové prózy. Český lid 50, 2, 1963, s. 114-120.

informuje v Československé vlastivědě⁵¹, a to v kapitole o vyprávění ze života, ve které používá termín „povídka ze života“, který se později stále více stává užívaným. Debaty o tom, zda vyprávění ze života patří do folklóru či nikoliv pokračovaly i později. O. Sirovátka v roce 1975 přichází se závěrem, že „*dnes už není v mezinárodním bádání – až na zcela ojedinělé výjimky – sporu o tom, že povídky ze života představují zvláštní kategorii lidové prózy*“^{52 53}

Po druhé světové válce a zejména pak v 60. letech vyprávění ze života vytváří svými náměty určité tematické okruhy. Velice frekventované jsou vzpomínky na dobu těsně před druhou světovou válkou a také na tehdejší zabírání pohraničí. Nejrozmanitější fakta a zážitky z průběhu druhé světové války zaznamenali M. Šrámková⁵⁴, I. Heroldová⁵⁵, J. Volfová⁵⁶. Vzpomínky na dobu války najdeme v knihách L. Šatavy⁵⁷ či Z. Uherka⁵⁸. Staly se také tématem dětského vyprávění, jak například uvádí V. Hrníčko⁵⁹ nebo M. Šrámková^{60 61}. Další skupinu těchto vyprávění tvoří vyprávění, týkající se partyzánského hnutí (Šrámková - Sirovátka: 1975)⁶². O. Sirovátka podrobně rozebral lidovou slovesnost se zaměřením na téma druhé světové války i se shrnutím odborné literatury.⁶³ Vzpomínky, které se váží na období těsně po osvobození a první poválečné roky, kdy docházelo k osidlování pohraničí či návrat Čechů do původních domovů, zachytili J. Jech^{64 65}, I. Heroldová^{66 67 68}, M. Šrámková^{69 70 71}

⁵¹ SIROVÁTKA, O.: Povídky ze života. In: Československá vlastivěda, díl III. Lidová kultura, kap. VI., Praha 1968, s. 280-281.

⁵² SIROVÁTKA, O.: Vzpomínkové vyprávění v dnešním vypravěčském podání. In: Premeny ľudových tradícií v súčasnosti. Díl I. Československo. Bratislava 1977, s. 261-272.

⁵³ ŠRÁMKOVÁ, M.: Česká prozaická folkloristika v letech 1945-2000. Přehled, vývoj, témata, bibliografie. Etnologický ústav AV. Praha 2008, s. 58.

⁵⁴ ŠRÁMKOVÁ, M.: Vzpomínky a vyprávění o okupaci, odboji a osvobození. Národopisné aktuality 12, 1, 1975, s. 1-22.

⁵⁵ HEROLDOVÁ, I.: Válka v lidovém podání. Národně osvobozenecský boj volyňských a jugoslávských Čechů. Praha 1977.

⁵⁶ VOLFOVÁ, J.: Druhá světová válka a odboj ve vyprávění na jižním Valašsku. In: Frolec, V. (ed.): Socializace vesnice a proměny lidové kultury, sv. 3: 41-45. Uherské Hradiště, Slováké muzeum v Uherském Hradišti, Ústav lidového umění ve Strážnici a Muzeum Kroměřížska v Kroměříži. 1984.

⁵⁷ ŠATAVA, L.: Lidická tragédie po 35 letech v lidové tradici. Český lid 66, 4, 1979, s. 195-202.

⁵⁸ UHEREK, Z.: Narration about the interpersonal relationships in the extreme war conditions forty years later in the period of economic and cultural decay. In: Memory and Multiculturalism. VIII. International Oral History Conference. Siena 1993, s. 314-328.

⁵⁹ HRNÍČKO, V.: Dětské publikum a vzpomínkové vyprávění z let 1939-1945. Národopisné aktuality 16, 1, 1979, s. 85-98.

⁶⁰ ŠRÁMKOVÁ, M.: Vzpomínkové vyprávění u dětí jako pramen tradičního povědomí. In: Frolec, V. (ed.): Dítě a tradice lidové kultury. Brno 1980, s. 133-135.

⁶¹ ŠRÁMKOVÁ, M.: Okupace a osvobození Brna ve vzpomínkách a vyprávění dětí. Vlastivědný věstník moravský 40, 1988, s. 21-30.

⁶² ŠRÁMKOVÁ, M. - SIROVÁTKA, O.: Motivy partyzánského odboje v lidovém vyprávění na Moravě. Vlastivědný věstník moravský 27, 1975, s. 135-140.

⁶³ SIROVÁTKA, O.: Lidová slovesnost. In: Blahynka, M. (red.): Česká literatura v boji proti fašismu. Československý spisovatel. Praha 1987, s. 191-226.

⁶⁴ JECH, J.: Lidová tvořivost slovesná stále žije. Lidová tvořivost 2, 9-10, 1951, s. 479-487.

⁶⁵ JECH, J.: Odboj a revoluce v lidských dokumentech z Neveklovské. Český lid 52, 3, 1965, s. 144-158.

⁶⁶ HEROLDOVÁ, I.: Druhá světová válka ve folklóru a dokumentech volyňských Čechů. Český lid 60, 1973, s. 49-57.

nebo B. Beneš⁷². Spíše dokumentární charakter mají vzpomínková vyprávění o česko-německém soužití v době před 2. světovou válkou, například Šrámková⁷³, Beneš⁷⁴. Některé výzkumy, které se zaměřovaly na dělnické či hornické prostředí přináší vzpomínková vyprávění s dělnickou tematikou, například vyprávění o „dějinách“ KSČ nebo tzv. třídním boji. Jak uvádí Beneš^{75 76}.

3.1.2 „Vyprávění (povídky) ze života“ podle Jaromíra Jecha

Jaromír Jech definuje vyprávění ze života jako rozsáhlou část lidového podání, které nejen vychází ze života, ale také vypovídá o životě podle narátorových zkušeností nebo jeho předků a známých. Mezi vyprávění ze života řadí vyprávěné životní příhody, vzpomínky na celý uplynulý život nebo jeho významné úseky, vzpomínky na význačné osobnosti i na význačné události, které se staly v kraji.⁷⁷

Pojmenování „vyprávění ze života“ bylo dříve ve folkloristice prakticky neznámé, folkloristika se zaměřovala spíše na studium jiných druhů lidové prózy, hlavně pohádky, pověsti a humorky. Pracovníci v oboru lidové slovesnosti tak měli zúžený předmět bádání. Do popředí vystupovala otázka závislosti lidové prózy na knižní předloze⁷⁸ a unikala jim tvůrčí schopnost lidu, která se projevovala právě v realisticky založených vyprávěních ze života. Sběratelé lidových povídek se výjimečně věnovali vyprávěním ze života, například Josef Štefan Kubín.⁷⁹ To ale neznamená, že dříve nebylo možné se s nimi vůbec setkat nebo jen

⁶⁷ HEROLDOVÁ, I.: Lidské dokumenty z druhé světové války. (Z výzkumu volyňských a jugoslávských Čechů.) K 30 výročí osvobození Československa. Národopisné aktuality 12, 3, 1975, s. 169-188.

⁶⁸ HEROLDOVÁ, I.: Válka v lidovém podání. Národně osvobozenecý boj volyňských a jugoslávských Čechů, Praha 1977.

⁶⁹ ŠRÁMKOVÁ, M.: Vzpomínkové vyprávění jako pramen poznání života pohraničí. Český lid 70, 3, 1983, 154-161.

⁷⁰ ŠRÁMKOVÁ, M.: Slovesný folklór v současných společenských procesech v novoosídlenecých obcích. In: Navrátilová, A. a kol.: Etnické procesy v nově osídlenecých oblastech na Moravě. Na příkladě vybraných obcí v Jihomoravském a Severomoravském kraji. Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV v Brně. Ústav lidové kultury ve Strážnici, 1986.

⁷¹ ŠRÁMKOVÁ, M.: Memoráty a studium etnických procesů. In: Etnické procesy III. Etnické procesy v pohraničí českých zemích po r. 1945. Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, Praha 1986, s. 65-71.

⁷² BENEŠ, B.: Lidové vyprávění. In: Frolec, V. a kol.: Horní Věstonice. Společenské a kulturní proměny jihomoravské vesnice. Univerzita J. E. Purkyně, Brno 1984, s. 455-493.

⁷³ ŠRÁMKOVÁ, M.: Vzpomínkové vyprávění jako pramen poznání života v pohraničí. Český lid 70, 3, 1983, 154-161.

⁷⁴ BENEŠ, B.: Nacionalismus v českém a německém vzpomínkovém vyprávění. Český lid 85, 4, 1998, 319-332.

⁷⁵ BENEŠ, B.: Folklórní tradice a dnešek. Slovácko 12-13, 1970-1971, 69-76.

^{76 76} ŠRÁMKOVÁ, M.: Česká prozaická folkloristika v letech 1945-2000. Přehled, vývoj, témata, bibliografie. Etnologický ústav AV. Praha 2008, s. 57-58.

⁷⁷ JECH, Jaromír: Vyprávění ze života. Československá ethnografie 4, 1956, s. 201.

⁷⁸ Srovn. TILLE, Václav: Soupis českých pohádek, díl I. Česká akademie věd a umění, 1929, s. 4.

⁷⁹ Srovn. doslov Jiřího Polívky ke Kubínovým Lidovým povídkám z českého Podkrkonoší – Úkrají východní. Česká akademie věd a umění, 1926, s. 443.

vzácně. O existenci vyprávění ze života v minulých letech svědčí například záznamy ve smolných neboli černých knihách.⁸⁰ Existují nepřímé doklady v literatuře: z vyprávění ze života vyrůstaly renesanční rozprávky, na základě vzpomínek, dochovaných v lidové tradici psal například Alois Jirásek dílo *Skaláci*, z otcových vzpomínek čerpal K. V. Rais pro svou práci *Zapadlí vlastenci*, na základě vyprávění ze života psala M. Majerová své dílo *Havířská balada*.⁸¹

Podle Jecha vyprávění ze života zde žila odedávna. Předávala z generace na generaci životní zkušenosti, sloužila i k zábavě a získávala estetickou funkci. Vyprávění ze života existovala už dřív, jenom pojmenování dostala nové.

Pojmenování „vyprávění ze života“ má značně široký rozsah a zahrnuje v sobě dělení na dvě velké skupiny vyprávění: První skupinu představují reminiscence, které jsou pouhým stručným sdělením, rozvedenou odpovědí na dotaz, myšlenkově a formálně neurovnanou výpovědí o životních osudech. Jsou to vzpomínky bez umělecké ctižádosti. Tato skupina se nezařazuje do folklóru. Tato skupina vyprávění ze života odporuje základním požadavkům lidovosti: vyprávění neodpovídají zájmům lidu, jsou přetížena subjektivními prvky, se kterými by se myšlení a cítění lidu neztotožňovalo a jsou podávána způsobem, který je lidovému kolektivu vzdálený. Všechna tato vyprávění se někdy označují jako „lidské dokumenty“.⁸² Jech také připomíná, že folklorista by je měl sbírat a studovat, neboť jejich poznáním získáme ucelenější představu o narátorově profilu a často představují výchozí studium, z něhož vznikají folklórní prozaické skladby. Také jsou důležitým pramenem zejména pro etnografy a historiky.⁸³

Druhou skupinu tvoří umělecky ztvárněné vzpomínky. Tyto vzpomínky odrážejí typické úseky či životní jevy, které jsou oblíbeny nebo mohou být oblíbeny v posluchačském kolektivu zejména proto, že vyrůstají z kolektivního lidového umění a zároveň způsob podání zahrnuje prvky, které jsou společné s tradiční lidovou slovesností.⁸⁴ Vyprávěním této skupiny se někdy říká „povídky ze života“.⁸⁵ „Povídky ze života“ spolu s „lidskými dokumenty“ tvoří souhrnný pojem „vyprávění ze života“.⁸⁶

⁸⁰ OBERFALCR, František: Vyznání na mučidlech. Fr. Borový, 1937.

⁸¹ JECH, Jaromír: Vyprávění ze života. Československá ethnografie 4, 1956, s. 201.

⁸² Toto označení Jech přejal z názvu knihy Augusty Šebestové: *Lidské dokumenty*. Kramář a Procházka, Olomouc 1900, 2. vyd. Fr. Borový, 1947.

⁸³ JECH, Jaromír: Vyprávění ze života. Československá ethnografie 4, 1956, s. 202.

⁸⁴ Ukázky a rozbor v článku Oldřicha Syrovátky: *Obraz Josefa Habeše v lidovém podání na Oslavansku*. Český lid, roč. 43 (1956), číslo 2.

⁸⁵ Slovo „povídka“ zde má jiný význam, než v literárně vědné terminologii. Ve folkloristice je to synonymum pro lidovou prózu vůbec (viz názvy klasických sbírek lidové prózy, které vydali J. Š. Kubín, J. Polívka a V. Tille).

⁸⁶ JECH, Jaromír: Vyprávění ze života. Československá ethnografie 4, 1956, s. 202.

Povídky ze života jsou zvláštním druhem lidové slovesnosti. Jsou pokládány za součást netradiční lidové prózy, a to proto, že přinášejí nová, netradiční témata. V této skupině „vyprávění ze života“ lze podle poměru k tradičnímu folklóru rozeznávat tři vývojové stupně:

1. Vzpomínky narátorových předků nebo jiných lidí z jeho prostředí, zde existuje plynulá hranice mezi tradičním folklórem a vyprávěním ze života, například takové reminiscence mívají už charakter pověstí.

2. Vzpomínky a líčení z vlastního života jako pravidelná součást narátorova repertoáru.

3. Vyprávění aktuální události, kterou narátor umělecky ztvárňuje až při zápisu. I když tato vyprávění jsou umělecky zpracovaná a splňují základní požadavky lidovosti, stojí na samém okraji folklóru.⁸⁷

3.1.3 „Orální historie“

Marta Šrámková pojem oral history neboli ústní dějiny chápe jako jednotku z kategorie postojové, získávána kvantifikací, avšak bez použití zobecňování individuálních postojů, mínění, zkušeností či příběhů.⁸⁸ Projevy individuálního zájmu. Stejného názoru je i Bohuslav Beneš, který říká, že „ústní dějiny jako „dějiny zdola“ tvoří soubor odborně a stylisticky nekvalifikovaných poznatků, jejichž vyprávěcí forma se dalším tradováním rozvíjí, anebo se vůbec nerozvine a ustrne, nebo celé sdělení bez většího ohlasu zanikne“⁸⁹. Z toho vyplývá, že oral history je: „aktuální snaha podat fakta skutečná nebo i jen za ně pokládaná. Proto do rámce oral history patří nejen ústně podávaná historie realizovaná formou vyprávění nebo získávaná jen formou rozhovorů a také cílených interviewů, ale patří sem i psané autobiografie, deníky, soukromá korespondence i dokonce fotografie aj. Individuální mínění a postoje, které jsou v těchto druzích pramenů obsaženy a vyjádřeny, tvoří „obsah“ oral history. Získává se tak obraz každodenního dění, které má ovšem mnoho společných rysů a témat, jež zkoumá národopis“⁹⁰.

Švýcarský folklorista R. Schenda je mezinárodně uznávaným autorem ve studiu slovesné kategorie vzpomínkového vyprávění. Jeho výzkumy v 80. letech směřovaly k vypracování termínu oral history obsahově a významově. Schenda ve svém výzkumu vycházel z 210

⁸⁷ Srovn. zprávu Jaromíra Jecha a Dagmar Rychnové: Předvýzkum lidové prózy ve východní polovině Čech. Český lid, roč. 42 (1955), číslo 4, s. 165.

⁸⁸ ŠRÁMKOVÁ, M.: Česká prozaická folkloristika v letech 1945-2000. Přehled, vývoj, témata, bibliografie. Etnologický ústav AV. Praha 2008, s. 59.

⁸⁹ BENEŠ, B.: Oral history a lidová tradice. Etnologické rozpravy č. 1, 1996, s. 14-23.

⁹⁰ ŠRÁMKOVÁ, M.: Česká prozaická folkloristika v letech 1945-2000. Přehled, vývoj, témata, bibliografie. Etnologický ústav AV. Praha 2008, s. 60.

autobiografií z počátku 80. let a své závěry referoval v knize *Lebzeiten*⁹¹. Jaromír Jech o této knize referoval v roce 1985⁹². Jak Schenda uvádí, vzpomínky osobního rázu přechází v obraz doby, pravdy individuální nabývají objektivní platnost. Schenda současně hovoří o tom, že badatelé v oblasti ústních dějin by se měli ve svých výzkumech zaměřovat nejen na povídky odpovídající známým typům AaTh, ale také na vypravěčské osobnosti a jejich vyprávění o vlastním životě.⁹³

Tímto způsobem postupovala například D. Klímová, která se zaměřovala na výzkumy na Hornácku. A. Satke se soustředil na oblast Slezska. Nejznámější je jeho monografie o J. Smolkovi⁹⁴ z roku 1958. Fojtík - Sirovátka zaznamenali při svých terénních sběrech hornického folklóru nejen samotná vyprávění, ale i vlastní osudy vypravěčů.⁹⁵

Na počátku 70. let O. Sirovátka a M. Šrámková upozorňovali na oral history, jako na druh paměti, který je svým svědectvím osudů řadového člověka ojedinělým národopisným a historickým pramenem. Vychází z osobní kroniky A. Veselého z Kunštátu na Moravě s názvem *Paměti a osudy chudobného skoro nevidomého proletáře na tomto světě*, o které podrobně referovali v roce 1973⁹⁶ a současně upozorňovali na druh paměti, o který by se národopisci a folkloristé měli soustavně zajímat. Téhož názoru je D. Klímová, která studovala autobiografii kladenské dělnice K Štikové⁹⁷. Na autentičnost materiálu, například vlastních životopisů, využitelného ke studiu v různých vědních oborech upozorňuje A. Satke.⁹⁸ B. Beneš předkládá, nejen obecné úvahy o oral historii, ale i konkrétní zápisy vzpomínek Rakušanů pocházejících z jižní Moravy.^{99 100}

Orální historie představuje jednu z výzkumných metod, která je v současné době využívána nejrozličnějšími společenskovědními a humanitními obory. Proto je pro ni příznačná interdisciplinarita. Své uplatnění nalézá například v historii, etnologii, antropologii,

⁹¹ SCHENDA, R. – BÖCKOLI, R.: *Lebzeiten. Autobiographien der Pro-Senectute-Aktion*. Zürich 1982.

⁹² JECH, J.: *Lebzeiten* (= recenze na klinu: Schenda – Bröcoli 1982.). *Slovenský národopis* 33, 1, 1985, 290-292.

⁹³ BENEŠ, B.: Oral history a lidová tradice. *Etnologické rozpravy* 1, 1996, 14-23.

⁹⁴ SATKE, A.: *Hlučinský pohádkář Josef Smolka*. Ostrava 1958.

⁹⁵ FOJTÍK, K. - SIROVÁTKA, O.: *Rosicko - Oslavansko. Život a kultura lidu v kamenouhelném revíru*. Praha 1961.

⁹⁶ SIROVÁTKA, O. - ŠRÁMKOVÁ, M.: *Kronika lidského osudu. Národopisné aktuality* 10, 1973.

⁹⁷ KLÍMOVÁ, D.: *Autobiografie jako folklórní druh. (Na příkladu vyprávění kladenské dělnice Karoliny Štikové.)* *Slavica Slovaca* 11, 1976.

⁹⁸ SATKE, A.: *Soutěž o nejzajímavější vlastní životopis. Český lid* 62, 1975, str. 49-50.

⁹⁹ BENEŠ, B.: *Oral history im Bereich Südmähren-Niederösterreich. Ein Beitrag zur Rolle der Volkskultur in den Euroregionen*. In: *Grenzloses Österreich. Symposium April 1994*. Wien 1994, s. 35-39.

¹⁰⁰ BENEŠ, B.: *Vzpomínky rakouského na jižní Moravu jako součást „oral history“*. *Slovácko* 37, 1995, s. 173-181.

sociologii, politologii, psychologii nebo v dějinách umění. Současně je zájmem širokého okruhu badatelů a zájemců z vědních oborů i laické veřejnosti.¹⁰¹

Orální historii přibližuje tato teoretická definice: „*Jedná se o řadu propracovaných, ale stále se vyvíjejících a dotvářejících postupů, jejichž prostřednictvím se badatel v oblasti humanitních a společenských věd dobírá nových poznatků, a to na základě ústního sdělení osob, jež byly účastníky či svědky dané události, procesu nebo doby, které badatel zkoumá, nebo osob, jejichž individuální prožitky, postoje a názory mohou obohatit badatelovo poznání o nich samých, případně o zkoumaném problému obecně.*“¹⁰²

Orální historie patří do kvalitativních metod výzkumu a je pro ni typické demokratizující pojetí dějin. Jejím hlavním úkolem není zjišťovat data a fakta, jako je tomu při kvantitativním výzkumu. Politické, hospodářské, vojenské nebo sociální dějiny se zpravidla zpracovávají na základě „neorálního“ pramenného materiálu. Kvalitativní metoda naopak poukazuje na opomíjené vrstvy společnosti, reflektuje více tzv. „malé dějiny“ (mikrohistorii). Zajímá se o individuální prožitky pamětníků, dějiny psané „zdola“ (history from below) a každodennost. Snaží se podívat se na svět očima subjektu. Do dějin aktivně vstupují i dlouho opomíjené skupiny společnosti. Podstatou kvality je jedinečnost jedince, to je důvod proč se kvalitativní výzkum zaměřuje na člověka, na to, jak prožíval historické události, jak o nich smýšlel, jak a čím byl formován a ovlivňován. Cílem není generalizace, ale zachycení této jedinečnosti.¹⁰³

Orální historie zakládá svá bádání historie zejména na rozhovorech, které jsou produktem kvalitativní výzkumné metody. Přesto nezavrhne ostatní metody, například ty, které jsou kvantitativní povahy jako statistiky nebo průzkumy veřejného mínění. Orální historie reflektuje i prameny a výsledky jiných přístupů, například archivní výzkumy. Nejobjektivnějšího dějinného obrazu lze dosáhnout využitím kvalitativního a kvantitativního výzkumu současně.¹⁰⁴

Orální historii charakterizují tyto praktické aspekty: nahrávaný rozhovor probíhá ve formě otázka – odpověď; rozhovor vede tazatel, který se seznámil se základními informacemi o osobnosti dotazovaného; rozhovor je veden s osobou, která disponuje určitými informacemi

¹⁰¹ VANĚK, Miroslav, MÜCKE, Pavel, PELIKÁNOVÁ Hana: Naslouchat hlasům paměti. Teoretické a praktické aspekty orální historie. Ústav pro soudobé dějiny AV. Praha 2007, s. 12.

¹⁰² VANĚK, Miroslav, MÜCKE, Pavel, PELIKÁNOVÁ Hana: Naslouchat hlasům paměti. Teoretické a praktické aspekty orální historie. Ústav pro soudobé dějiny AV. Praha 2007, s. 11.

¹⁰³ VANĚK, Miroslav, MÜCKE, Pavel, PELIKÁNOVÁ Hana: Naslouchat hlasům paměti. Teoretické a praktické aspekty orální historie. Ústav pro soudobé dějiny AV. Praha 2007, s. 16.

¹⁰⁴ VANĚK, Miroslav, MÜCKE, Pavel, PELIKÁNOVÁ Hana: Naslouchat hlasům paměti. Teoretické a praktické aspekty orální historie. Ústav pro soudobé dějiny AV. Praha 2007, s. 17.

ke zjišťovanému tématu a vypráví své vlastní dojmy, zkušenosti, názory; rozhovory se stávají součástí pramenů, které jsou zpřístupněny ostatním badatelům.¹⁰⁵

Předpokládá se, že termín orální historie (oral history) pochází z prostředí Severní Ameriky. Severní Amerika je jednou z kolébek tohoto badatelského směru. Ze Severní Ameriky pojem orální historie expandoval do ostatních států a zemí, zejména po druhé světové válce a také na základě činnosti amerického spisovatele, novináře a historika Allana Nevisa a jeho spolupracovníků z Kolumbijské univerzity. Allan Nevis od počátku své činnosti poukazuje na význam zaznamenávání rozhovorů a jejich pozdější přepis, díky čemuž se z historického pohledu uchovávají významné vzpomínky. Termín orální historie a další terminologie prošla v průběhu desetiletí vývojem nejen ve světě, ale i v českých zemích. Na počátku se objevují termíny jako „vyprávěné dějiny“ (Milan Táhal a Miroslav Vaněk) nebo „mluvená historie“ (Zdeněk Beneš), přesto se čeští historikové shodli na užívání termínu „orální historie“, překladu z anglického originálu.¹⁰⁶

Metoda orální historie je využívána již několik desetiletí zahraniční historiografií. Konkrétní výsledky dokládá bohatá literatura či vycházející odborné časopisy. Od šedesátých let 20. století byla v zahraničí zakládána střediska se zaměřením na tuto metodu. Členové těchto středisek tvořili specialisté na orální historii i zájemci z blízkých humanitních oborů jako etnologové, antropologové, sociologové, literární vědci nebo psychologové. S vynálezem záznamové technologie a jejím zdokonalením a cenovým zpřístupněním došlo k rozmachu orální historie. V roce 1966 bylo založeno Sdružení pro orální historii (Oral History Association) ve Spojených státech, ve které se setkávali a diskutovali odborníci. V pozdějších letech se tyto podobné aktivity objevily v západní Evropě.¹⁰⁷

V minulém režimu se u nás nemohla zkoumat určitá témata, tím současně zaostávala i historiografie, zejména pak z hlediska nových metod. Ani v první polovině 90. let 20. století nebyla situace o mnoho lepší, na rozdíl od ostatních zemí bývalého socialistického bloku. Přitom nezastupitelnost orální historie je zřejmá a má svůj specifický význam například pro výzkum posttotalitních společností. Ty se vyznačují absencí plurality pramenů, existencí převážně dokumentů stranické a státní provenience, které se zaměřovaly na zaznamenávání pouze těch událostí, které byly považovány jejich autory za významné. Nezastupitelnost orální historie je v případech, kde dodnes některé prameny chybí nebo byly zničeny. V případě absence některých klíčových událostí v písemných dokumentech je metoda orální

¹⁰⁵ VANĚK, Miroslav, MÜCKE, Pavel, PELIKÁNOVÁ Hana: Naslouchat hlasům paměti. Teoretické a praktické aspekty orální historie. Ústav pro soudobé dějiny AV. Praha 2007, s. 11.

¹⁰⁶ VANĚK, Miroslav, MÜCKE, Pavel, PELIKÁNOVÁ Hana: Naslouchat hlasům paměti. Teoretické a praktické aspekty orální historie. Ústav pro soudobé dějiny AV. Praha 2007, s. 15.

¹⁰⁷ PaedDr. Miroslav Vaněk, Ph.D. a PhDr. Stanislav Kokoška. [Http://www.postbellum.cz](http://www.postbellum.cz) <1.4.2008>

historie mnohdy podstatným zdrojem k hledání informací konkrétní historické události. Tuto mezeru potom vyplňují příběhy účastníků, které tak pomáhají rozšířit základnu faktograficky.¹⁰⁸

V České republice byla založena Česká asociace orální historie (COHA) 8. ledna 2007. Členy jsou odborníci, věnující se problematice orální historie několik let. Předsedou COHA byl zvolen profesor Miroslav Vaněk, ředitel Centra orální historie.

3.2 Vymezení pojmu „paměť“

Pojem paměť je termín běžně používaný v domácí i zahraniční historiografii a označuje různé a mnohdy odlišné věci. Například existuje paměť historická, kterou lze chápat jako tzv. „druhý život“ daného jevu, vyznačuje se tím, že nebyl dosud zachycen historiografií. Paměť může být synonymum historického poznání či historického vědomí, mohou jí být označeny určité alternativní dějiny, vyjadřující autentický vztah k minulosti.¹⁰⁹ Pod pojem paměť se zahrnuje kolektivní paměť, kulturní, sociální, sdílená paměť, zvyk, dědictví, mýtus, tradice, kořeny.¹¹⁰

Od 80. let 20. století se paměť dostává do popředí badatelského zájmu a je vydáno několik paměťových studií, které navázaly na záměr Popular Memory Group v Centre for Contemporary Cultural Studies v Birminghamu. S anglosaskou historií je považována za průkopníka paměťových studií. Od 70. let studuje paměti jednotlivců a sociálních skupin dosud opomíjených vrstev společnosti. Vyskytují se názory, že původ memory studies se nachází ve francouzské historiografii, v psaní školy Annales. Dokazují to koncepty kolektivních mentalit francouzských historiků, základy pro budoucí studie kolektivní paměti.¹¹¹

Za zakladatelské dílo studia o paměti se považuje *Les Lieux de Mémoire*¹¹² z roku 1984 od Pierra de Nory a práce o paměti Zakhoru Josefa Yerushalmiho¹¹³. Nora se ve svých paměťových studiích zabývá vztahem paměti a historie. Autoři považují paměť za primitivní vůči modernímu historickému vědomí. Publikace vydané v tomto období se zabývají rozdílem

¹⁰⁸ PaedDr. Miroslav Vaněk, Ph.D. a PhDr. Stanislav Kokoška. [Http://www.postbellum.cz](http://www.postbellum.cz) <1.4.2008>

¹⁰⁹ Srov. například konstatování uvedená v následujících publikacích: Lukáš Fasora, Jiří Hanuš, Jiří Malíř (edd.), *Napoleonské války a historická paměť*, Brno 2005; Miloš Havelka, *Paměť a dějiny, soužití a vyhnání*, DTK 1/2004, s. 85-93; Dušan Třeštík, O dějinách a paměti, DTK 1/2004, s. 107-113.

¹¹⁰ SLABÁKOVÁ-ŠVARČÍKOVÁ, Radmila: O paměti, historii, vědomí a nevědomí. Časopis Dějiny - Teorie - Kritika 2/2007. Masarykův ústav Akademie věd ČR 2007, s. 233.

¹¹¹ SLABÁKOVÁ-ŠVARČÍKOVÁ, Radmila: O paměti, historii, vědomí a nevědomí. Časopis Dějiny - Teorie - Kritika 2/2007. Masarykův ústav Akademie věd ČR 2007, s. 233.

¹¹² NORA, Pierre: *Les Lieux de Mémoire*, díl 1: La République. Paris 1984.

¹¹³ YERUSHALMI, Zohar: *Jewish history and Jewish memory*. London 1982.

mezi kolektivní paměti a oficiální národní historií a upozorňují na sociální konstruování paměti. Poukazují na to, že paměť může být ovlivněna kulturně nebo politicky a tím pozměněna.¹¹⁴ Jedná se například o studie o vzpomínání na válku, paměti válečné či holocaustu. Rozdíl mezi nimi určuje převládající paradigma. Politické paradigma se zaměřuje na studium praktik národní identifikace, stát usiluje o sjednocení občanů v kolektivní národní identitě. Psychologické paradigma se zabývá kolektivním traumatem nebo utrpením. Práce s využitím orální historie se liší vzpomínkami a paměti jednotlivců od národní paměti státu.¹¹⁵

Další fázi vývoje paměťových studií představují pokusy o kritickou reflexi nového historiografického směru, autoři se snaží zabývat vlastní historiografií paměťových studií. Hledají odpověď na otázku, proč došlo k obnovení zájmu o paměť. Na tuto otázku bylo napsáno několik tématických alternativ, ale hlavním důvodem současné krize paměti a zájmu o ní se vysvětluje opožděnou odpovědí na negativní události způsobené modernitou. Poukazuje se také na teoretický přínos paměťových studií. Studium paměti využívají badatelé z různých oborů, například z antropologie, historie, sociologie, filozofie, psychologie, psychoanalýzy nebo neurologie. Je tedy patrná inderdisciplinarita pohledů.¹¹⁶

V českém prostředí v roce 1994 byla vydána monografie Jiřího Raka¹¹⁷, kterou lze považovat za zakladatelskou práci novodobých paměťových studií. V roce 1996 *Pomníky a zapomínky*¹¹⁸ od Zdeňka Hojdy a Jiřího Pokorného. Pojem paměť v české historiografii byl poprvé v oficiálních zdrojích použit v roce 1999 ve statí Jana Křena¹¹⁹. Vedle toho vychází několik prací hlavně o vzpomínání na první světovou válku. Postupně přibývalo studií na téma paměti, vycházely recenze zahraničních děl s tématy paměť a vzpomínání.¹²⁰ Teze Pierra Nory či Maurice Halbwache o protikladu historie a paměti byly již pro české historiky známé, přesto své koncepty na toto téma hlouběji neanalyzovali.¹²¹

Paměť a historie. Zásadní dílo ke studiu paměti a historie a které je považována za bibli paměťových studií představuje třídílná práce *Les Lieux de Mémoire*¹²², vypracovaná kolektivem autorů. V úvodu této knihy se Nora zabývá otázkou míst paměti. Za místa paměti

¹¹⁴ SLABÁKOVÁ-ŠVAŘÍČKOVÁ, Radmila: O paměti, historii, vědomí a nevědomí. Časopis Dějiny - Teorie - Kritika 2/2007. Masarykův ústav Akademie věd ČR 2007, s. 234.

¹¹⁵ ASHPLANT, Timothy, DAWSON, Graham, ROPER Michael: The Politics of War Memory and Commemoration. London – New York 2000.

¹¹⁶ SLABÁKOVÁ-ŠVAŘÍČKOVÁ, Radmila: O paměti, historii, vědomí a nevědomí. Časopis Dějiny - Teorie - Kritika 2/2007. Masarykův ústav Akademie věd ČR 2007, s. 235.

¹¹⁷ RAK, Jiří: Bývali Čechové. České historické mýty a stereotypy. Praha 1994.

¹¹⁸ HOJDA, Zdeněk, POKORNÝ Jiří: Pomníky a zapomínky. Praha- Litomyšl 1996.

¹¹⁹ KŘEN, Jan: Česká a německá historická paměť- včerejšek a dnešek. ČČH 97/1999, s. 321-331.

¹²⁰ Například recenze Michala Černouška na knihu Jana Assmanna: Kultura a paměť.

¹²¹ SLABÁKOVÁ-ŠVAŘÍČKOVÁ, Radmila: O paměti, historii, vědomí a nevědomí. Časopis Dějiny - Teorie - Kritika 2/2007. Masarykův ústav Akademie věd ČR 2007, s. 236.

¹²² NORA, Pierre: Les Lieux de Mémoire, 1. díl: La République, díl 2: La Nation, díl 3: Les Français. Paris 1984.

považuje místa evidentní a zřejmá, monumenty, oslavy, výročí, ale neznámá místa, prakticky nezkoumaná, bez slávy. K těmto typům míst se řadí občanský zákoník, státní vlajka nebo minuta ticha.¹²³

Další část práce představuje Norovo chápání vztahu paměti a historie, které staví do opozice. Historii charakterizuje jako neúplnou rekonstrukci toho, co již neexistuje. Paměť podle Nory je vždy aktuální, která je prožívána za přítomnosti historie. Paměť se živí obecnými, nejasnými či rozpornými vzpomínkami, je náchylná ke škrtnutí nebo přenosům. Z Norových úvah vyplývá, že nepostradatelným zdrojem historie paměť je, ale historii považuje za něco více než paměť, mezi oběma pojmy se nachází mezera.¹²⁴

Kolektivní paměť a její počátky K. L. Klein situuje na přelom 19. a 20. století, kdy se kolektivní paměť stává předmětem vědeckého zájmu. Klein usuzuje, že to byl Hugo von Hofmannsthal, který použil pojem kolektivní paměť v roce 1902.¹²⁵

V roce 1925 Maurice Halbwachs (žák Emila Durkheima) představil rámce, pomocí kterých je možné interpretovat paměť. Halbwachsovo dílo *Les Cardes sociaux de la mémoire*¹²⁶ se považuje za průkopnické, ve kterém dospěl k závěru: „není možná paměť mimo určitých rámců, které lidé žijící ve společnosti používají pro fixaci a nacházení svých vzpomínek. Když vzpomínáme, naše paměť zachycuje velkou část toho, co se zdálo, že proběhlo, ale v nové formě. Všechno se odehrává, jako by byl daný předmět viděn pod jiným úhlem, nebo by byl jinak osvětlen: nové rozdělení stínů a světla natolik mění hodnoty částí, že i když je poznáváme, nemůžeme říci, že by zůstaly, co byly.“¹²⁷

Halbwachs dále konstatuje, že celek našich současných ideí o společnosti a přírodě je to, co nám brání odhalit dojmy, které jsme dříve měli. Pokud se chceme vrátit do minulosti ve stejných dispozicích, je nutné zapomenout několik věcí a musíme znát, co jsme tehdy znali. Tyto rámce nejsou čistě individuální, jsou společné lidem stejné skupiny. S tím souvisí jeho názor, že historie se uchovává prostřednictvím kolektivní mysli, díky které lidé žijící ve společnosti mluví řečí, jejíž smyslu rozumějí, nikoliv v individuálních pamětech lidí. Halbwachs dále vysvětluje, že jednotlivé osoby vzpomínají skrze rámce sociální paměti. Sociální paměť tvoří kolektivní vzpomínky, které je možné rekonstruovat.¹²⁸

¹²³ SLABÁKOVÁ-ŠVARČÍKOVÁ, Radmila: O paměti, historii, vědomí a nevědomí. Časopis Dějiny - Teorie - Kritika 2/2007. Masarykův ústav Akademie věd ČR 2007, s. 237.

¹²⁴ SLABÁKOVÁ-ŠVARČÍKOVÁ, Radmila: O paměti, historii, vědomí a nevědomí. Časopis Dějiny - Teorie - Kritika 2/2007. Masarykův ústav Akademie věd ČR 2007, s. 237.

¹²⁵ KLEIN, Lee, Kerwin: On the Emergence of Memory. S. 127-150.

¹²⁶ HALBWACHS, Maurice: Les Cardes sociaux de la mémoire. Paris, 1952, s. 84.

¹²⁷ HALBWACHS, Maurice: Les Cardes sociaux de la mémoire. Paris, 1952, s. 84.

¹²⁸ HALBWACHS, Maurice: Les Cardes sociaux de la mémoire. Paris, 1952, s. 279, 289.

V roce 1968 Halbwachs vydává knihu *La mémoire collective*¹²⁹, ve které je pojem kolektivní paměti přímo v názvu. Nemá zde však na mysli nějakou univerzální paměť, ale paměť kolektivní. Zdůrazňuje, že každá kolektivní paměť se opírá o skupinu omezenou časově a prostorově. Přesná definice kolektivní paměti je interpretována ve druhém díle, ve kterém popisuje, že paměť skupiny je manifestována v individuálních pamětech a vzpomínání jednotlivců, které probíhá skrze přemísťování jedince do pohledu skupiny.¹³⁰

¹²⁹ HALBWACHS, Maurice: *La mémoire collective*. Paris, 1968.

¹³⁰ SLABÁKOVÁ-ŠVAŘÍČKOVÁ, Radmila: O paměti, historii, vědomí a nevědomí. *Časopis Dějiny - Teorie - Kritika* 2/2007. Masarykův ústav Akademie věd ČR 2007, s. 238.

4. VÝSLEDKY TERÉNNÍHO VÝZKUMU

4.1 Nástin historie - přiblížení situace v zabraných oblastech za druhé světové války

4.1.1 Situace před vystěhováním

Hitlerovu knihu *Mein Kampf* z první poloviny dvacátých let lze považovat za základní text, který předkládá programový návod nacistické germanizační ideologie. Hitler za germanizaci považuje proces, který má směřovat k vytvoření nové tisícileté říše, tzv. Třetí říše německého národa.¹³¹ Jeho prvním východiskem je stanovení rasové teorie, tj. „národnost“, „rasa“, která spočívá v krvi.¹³² Což byl důvod, proč Hitler požadoval germanizaci prostoru a nikoliv obyvatelstva. Existovaly tři způsoby germanizace: 1) fyzická likvidace domácího obyvatelstva, 2) vysídlení obyvatel do oblastí, které nebyly pro nacisty zajímavými, například na Sibiř, v případě dobytí Sovětského svazu, 3) poněmčení obyvatel.¹³³

První částí germanizace představovalo uvolnění prostoru, poté měla následovat kolonizace, a to rasově vhodným obyvatelstvem.¹³⁴ V případě otázky zřizování vojenských prostor, existují dva různé názory. První teorie předpokládá, že cvičiště vznikala výhradě k vojenským manévřům a druhá teorie je toho názoru, že vyklízení velkých území probíhalo jako první část germanizačního procesu. V případě vzniku vojenského cvičiště ve středních Čechách je historik Sejk toho názoru, že vzniklo spíše z vojensko- strategických důvodů jako místo, odkud by bylo možné vést účinnou obranu Prahy. Důvodem vzniku vojenského cvičiště byly v první řadě vojenské potřeby, ale současně se do budoucna počítalo s tím, že po vyhrané válce bude toto území osídleno německým obyvatelstvem.¹³⁵

Nacistický germanizační plán na území Čech a Moravy byl v první fázi poměrně klidný, připravovaly se obecné plány na vznik cvičišť a měl podobu úřednického postupu. Po nástupu Reinharda Heydricha na post zastupujícího říšského protektora v roce 1941 dochází k radikalizaci, obecně se rozrůstá teror vůči českému obyvatelstvu a zrychluje se germanizační proces.¹³⁶

¹³¹ PEČENKA, M. - LUŇÁK, P. a kol.: *Encyklopedie moderní historie*. Praha 1995, s. 491.

¹³² NĚMEC, P.: *Český národ a nacistické teorie germanizace českého prostoru*. ČČH 1990, s. 537.

¹³³ NĚMEC, P.: *Český národ a nacistické teorie germanizace českého prostoru*. ČČH 1990, s. 537-538.

¹³⁴ NĚMEC, P.: *Český národ a nacistické teorie germanizace českého prostoru*. ČČH 1990, s. 538.

¹³⁵ SEJK, Michal: *Germanizace českomoravského prostoru a vznik vojenských cvičišť na Benešovsku a na Vyškovsku*. FFMU Brno 2005, s. 9.

¹³⁶ SEJK, Michal: *Germanizace českomoravského prostoru a vznik vojenských cvičišť na Benešovsku a na Vyškovsku*. FFMU Brno 2005, s. 9.

V březnu 1939 nacisté obsadili Státní lesy, statky a také Pozemkový úřad (Bodenamt), což mělo za následek, že Pozemkový úřad měl kompetenci uvalit vnucenou správu na pozemky, které mohly být poté vnuceným správcem se souhlasem Pozemkového úřadu prodávány. V květnu 1939 došlo k převedení Pozemkového úřadu pod německou kontrolu a přímé působení SS. Pozemkový úřad řízený Němci měl za úkol získávat rezervní půdy pro německé osídlení. Jednou z jeho největších akcí byla generální zkouška na tzv. „konečné řešení české otázky“ neboli vysídlení území mezi Sázavou a Vltavou.¹³⁷

Na začátku roku 1940 byla vydána směrnice Úřadem říšského protektora pro „Umvolkung“¹³⁸. Jednalo se o zpracování Frankova memoranda. Současně o začlenění Heydrichova požadavku, rozdělit obyvatele na skupiny a poté je evidovat. Tento dokument se dělí na dvě části. Jednak obsahuje východiska a předpoklady poněmčení a také prostředky a provedení. Nejvhodnějším východiskem je poněmčování rasově vhodných Čechů a vystěhování či fyzická likvidace zbytku. Za vhodné objekty jsou považovány sociálně slabší vrstvy řemeslníků a obchodníků. V tomto dokumentu se také poprvé objevuje myšlenka, která hovoří o národnostním obklíčení Prahy z jihu a zřízením vojenského cvičiště (cvičiště ve středních Čechách a v oblasti Brd) z jihozápadu, ze severu pak německým jazykovým mostem Praha- Mělník.¹³⁹

Začátkem roku 1941 byl vykonán soupis českého pozemkového vlastnictví. Hlavním důvodem bylo zjistit, co může oblast českomoravského prostoru nabídnout novým kolonizátorům. Výsledkem bylo zjištění, že využitelné jsou pouze některé části pozemkové reformy, které byly provedeny po první světové válce. Řadí se do nich například provozy ve vlastnictví státu, nemovitosti v nepřátelském vlastnictví, pozemky v nucené správě či arizované pozemky.¹⁴⁰

Rozhodnutí rozšířit vojenská cvičiště a zřídit nová bylo vydáno v první polovině roku 1941, a to na základě zákona ze 14. července 1927. Na základě tohoto zákona bylo možné, aby stát vyvlastnil pozemky pro účely zřízení vojenských cvičišť. Z prostoru Brd tak mělo být vysídleno 2 429 obyvatel (5 500 ha), z Milovic 2 782 obyvatel (6 700 ha) a z Vyškova 9 716 obyvatel (18 500 ha). Jednalo se celkem o 14 927 osob. Tyto osoby měli být přestěhovány na Moravu mimo jazykové ostrůvky v Jihlavě a Vyškově.¹⁴¹

¹³⁷ STANĚK, Stanislav: Evakuace území mezi Vltavou a Sázavou za okupace. Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 14, 1973, s. 179.

¹³⁸ V překladu „změna národnosti“, a to germanizací prostoru (tj. vysídlení) a novou kolonizací.

¹³⁹ Chtěli nás vyhubit. Dokumenty o nacistické vyhlazovací a germanizační politice, ed. V. Král a K. Fremund, Praha 1961, s. 130, 132, 119.

¹⁴⁰ BRANDES, Detlef: Češi pod německým protektorátem. Praha 1999.

¹⁴¹ BRANDES, Detlef: Češi pod německým protektorátem. Praha 1999, s. 201-202.

2. října 1941 nastoupil do funkce zástupce říšského protektora Reinhard Heydrich a jedním z jeho prvních počínů byl návrh, tzv. „germanizační program“, ve kterém se mimo jiné praví: „... musí nám být jasné, že českomoravský prostor se natrvalo nesmí nikdy ponechat v takovém stavu, který by vůbec umožňoval Čechům tvrdit, že je to jejich prostor... tento prostor se musí stát německým a Čech tady nemá už koneckonců co pohledávat. Tento prostor musí být definitivně osídlen Němci.“¹⁴² Heydrich však nebyl první, kdo přišel s touto myšlenkou, mezi prvními byl K. H. Frank a Adolf Hitler, který na schůzi vysokých nacistických činovníků v roce 1932 prohlásil, že: „Českomoravská pánev bude kolonizována německými sedláky. Čechy vystěhujeme na Sibiř nebo do oblasti volyňské. Ze střední Evropy musí odejít.“¹⁴³ „Čechy musí náležet k pevnému, ocelovému jádru Velkoněmecké říše.“¹⁴⁴ Zároveň Hitler plánoval degradaci českého jazyka za úroveň dialektu o dvacet let později.¹⁴⁵

4.1.1.1 Vznik cvičiště SS Böhmen ve středních Čechách

Ve zřízení cvičiště SS Böhmen ve středních Čechách hrál určitou a nezanedbatelnou roli H. Himmler, i když to zdaleka nebyla čistě jeho záležitost. Díky Himmlerovi byl prostor ustanoven jako cvičiště SS, nikoliv cvičiště Wehrmachtu. Tento prostor podle autorů šedesátých let zapadal do mozaiky germanizační akce. Avšak podle špiček SS Krügera a Himmlera šlo o prostor, který měl sloužit pro výcvik zbraní SS¹⁴⁶, a to také v souvislosti s boji na východní frontě a z důvodu, aby divize byly blíže bojové linii. Také bylo potřeba armádu posilovat a rozšiřovat.¹⁴⁷

V létě roku 1939 se začala komise expertů zabývat otázkou zřízení cvičiště pro potřeby německé branné moci. Původní plány počítaly s mnohem rozsáhlejším územím, než bylo poté vystěhováno. Důvodem výběru této lokality viděla komise výhodnost v geografické poloze a geomorfologickém členění, další výhodou bylo osídlení území výhradně Čechy.¹⁴⁸ Jelikož se

¹⁴² Chtěli nás vyhubit. Dokumenty o nacistické vyhlazovací a germanizační politice, ed. V. Král a K. Fremund, Praha 1961, s. 130, 132, 135.

¹⁴³ RAUSCHNING, H: Gespräche mit Hitler. I. Anflage, Europa Verlag New York 1940, Hitler str. 42. In: SEJK, Michal: Germanizace českomoravského prostoru a vznik vojenských cvičišť na Benešovsku a na Vyškovsku. FFMU Brno 2005, s. 32.

¹⁴⁴ BRANDES, D.: Češi pod německým protektorátem. Praha 1999, s. 199. In: SEJK, Michal: Germanizace českomoravského prostoru a vznik vojenských cvičišť na Benešovsku a na Vyškovsku. FFMU Brno 2005, s. 32.

¹⁴⁵ BRANDES, D.: Češi pod německým protektorátem. Praha 1999, s. 281.

¹⁴⁶ NA Praha, ÚRP, sg. 114-9-79, list 118-119.

¹⁴⁷ SEJK, Michal: Germanizace českomoravského prostoru a vznik vojenských cvičišť na Benešovsku a na Vyškovsku. FFMU Brno 2005, s. 32.

¹⁴⁸ NA Praha, MV – NR, k. 5221, sg. G 2825, Zpráva komise expertů pro zřízení vojenského cvičiště u Benešova ze dne 23. 8. 1939. In: SEJK, Michal: Germanizace českomoravského prostoru a vznik vojenských cvičišť na Benešovsku a na Vyškovsku. FFMU Brno 2005.

jednalo o bezprostřední okolí Prahy, poloha vyhovovala i z hlediska obecných germanizačních plánů nacistů. Po poválečné kolonizaci z jihu a jihozápadu a spojením s brdským výcvikovým prostorem, měla být Praha národnostně obklíčena. Tuto teorii však nelze s určitostí potvrdit. Další výhodou výběru této lokality byl povrch, který byl vhodný jak pro výcvik pěchoty a motorizovaných jednotek, tak i pro výcvik leteckých jednotek. Výhodou pro výcvik leteckých jednotek bylo velké množství rybníků, které umožňují sledování zásahů, a také množství velkých ploch, na které mohly přistávat letadla. Obyvatelstvo vybraného území, které se živilo především malorolnictvím, by mělo být vysídleno a odstěhováno do měst, neboť jejich asimilace je obecně jednodušší než poněmčování venkova. V předběžných plánech se také hovoří o vzniku vojenského cvičiště v blízkosti Tábora. Neboť se jednalo o město, ve kterém přetrvávají stmelující husitské tradice, a proto se mělo proti ní propagandou a ideologicky působit.¹⁴⁹

V srpnu 1940 byla protektorátní vláda seznámena s tím, že říšská branná moc zamýšlí rozšířit stávající vojenská cvičiště v Milovicích, Brdech a Vyškově. Za tímto účelem by bylo potřeba evakuovat některé vesnice v jejich okolí. O zřízení vojenského cvičiště v prostoru mezi Vltavou a Sázavou se nehovořilo.¹⁵⁰ Přesto se ve vyhlášce určené občanům Benešovska a Sedlčanska praví: *„Zřízení vojenského cvičiště benešovského není tudíž opatřením, které by směřovalo zvláště proti obyvatelstvu nebo hospodářskému složení tohoto území, nýbrž je vojenskou nutností, která je podmíněna výhradně válkou. Obyvatelstvo, které je tímto opatřením nepochybně tvrdě dotčeno, musí projevit nutné porozumění, že i tato oběť musí být přinesena pro budoucnost českého národa, která je zaručena jedině vítězstvím Říše. Neboť jen vítězství nad bolševismem zajišťuje českému lidu setrvání na jeho domácí hroudě a budoucí pokojnou práci jeho dětí ve vlasti.“* De facto se zde tvrdí, že osud českého národa je zaručen jedině vítězstvím Říše, což je absurdní tvrzení, které se rozchází s programem Grundplanung OA, ve kterém se uvádí, že: *„Cílem pro budoucnost musí být rozbití českého národního vědomí, pronikání do dosavadní české jazykové oblasti německým osidlováním.“*¹⁵¹ Toto tvrzení se také rozchází s Heydrichovými slovy v tzv. „germanizačním programu“. Opačnému záměru Němců vůči Čechům také odpovídají v Německu vydané mapy, na kterých již v roce 1943 je vidět tzv. Reichsgebiet neboli říšské území od Plzně až na Českomoravskou vrchovinu.¹⁵²

¹⁴⁹ ROBEK, A.: Lidé bez domova. Praha 1980, s. 18-19.

¹⁵⁰ ŠÍMA, Jaroslav: Českoslovenští přestěhovalci v letech 1938-1945, Praha 1945, s. 268.

¹⁵¹ Chtěli nás vyhubit. Dokument číslo 1, s. 31, 38.

¹⁵² GRIEP, Fox-Kurt Grep, Heimat und Welt, svazek 5, Das deutsche Volk und sein Siedlungsraum in Mitteleuropa, Lipsko 1944, s. 44.

Od roku 1941 se o prostor začal zajímat říšský vedoucí SS H. Himmler. Jeho mocnítem a zástupcem v protektorátu se stal gruppenführer SS Karl von Treuenfeld. Treuenfeld okamžitě začal jednat s K. H. Frankem, coby státním tajemníkem, neboť Himmler namítal, že jednotky SS nemají prostor k výchově svého velitelského dorostu. Na území bývalého Polska mu bylo přiřazeno cvičiště, ale to bylo možné užívat pouze sezónně. Himmler proto požaduje zřízení cvičiště o rozloze cca 38 000 ha¹⁵³.¹⁵⁴

Podle říšského protektora von Neuratha je způsob migrace v daném termínu nerealizovatelný, a proto se staví proti vzniku cvičiště SS ve středních Čechách.¹⁵⁵ V roce 1941 na poradě vedoucích činitelů SS bylo rozhodnuto zřízení cvičiště v několika fázích. V první řadě by se vyvlastnila malá část a poté by se území rozšiřovalo v časovém horizontu šesti let. Na poradě se také usneslo, že vystěhované území má být ponecháno ve stávajícím stavu. Dále, že zde budou zřízeny zajatecké tábory. Ovšem jednání Úřadu říšského protektora s vedením SS se protahovala, a tak velice brzy přichází do Prahy kategorický rozkaz připravit cvičiště do 20. března 1942 s tím, že neexistuje varianta odpovědi, že není tento termín možný.¹⁵⁶

V únoru 1942 je přesto termín posunut. Zpráva od Pozemkového úřadu pro ministerstvo vnitra však neuvádí přesný termín, stejně tak obce, které by měly být vystěhovány. Některé informace hovoří o tom, že by se mělo jednat „o plán většího rozsahu“.¹⁵⁷ Vysoký důstojník SS Krüger zasílá K. H. Frankovi instrukce ke zřízení cvičiště, a požaduje co nejrychlejší zřízení. Neboť podle plánů Waffen SS má být ještě na jaře roku 1942 umístěna jedna divize SS na Benešovsko.¹⁵⁸ Na základě Himmlerovy zprávy má být termín stěhování první etapy nakonec přesunut až na 15. května 1942.¹⁵⁹ Osud Neveklovska, Benešovska a Sedlčanska byl naplněn.

4.1.2 Vystěhování Neveklovska, Benešovska a Sedlčanska

Vymezení budoucího vystěhovaného území bylo geograficky jasně dáno. Na severu tvořila hranici řeka Sázava, ze západu Vltava, východní hranicí se stala státní silnice (dnes E 55)

¹⁵³ ROBEK, A.: Lidé bez domova. Praha 1980, s. 19-20.

¹⁵⁴ Mapa zabraného území nacistickými vojsky pro účely zřízení cvičiště SS za druhé světové války, viz Obrazová příloha, obrázek č. 1.

¹⁵⁵ BRANDES, D.: Češi pod německým protektorátem. Praha 1999, s. 198.

¹⁵⁶ ROBEK, A.: Lidé bez domova. Praha 1980, s. 20-21.

¹⁵⁷ NA Praha, MV – NR, k. 5209, sg. G 2820, Informace pro ministra vnitra ze dne 10. 2. 1942.

¹⁵⁸ NA Praha, ÚŘP, sg. 114-9-79, list 118, Instrukce ze dne 5. 3. 1942.

¹⁵⁹ NA Praha, ÚŘP, sg. 114-9-79, list 119, Zpráva H. Himmlera ze dne 7. 3. 1942.

v úseku Poříčí nad Sázavou - Bystřice a železniční trať k Voticím. Jižní hranici tvořila železniční trať Olbramovice - Sedlčany a její prodloužení k Vltavě (osada Bučily).¹⁶⁰

V polovině března 1942 byla vydána instrukce pro Okresní úřad v Benešově pozemkovým úřadem k zahájení příprav stěhování, které mělo proběhnout do 15. září. A to na základě tajných dokumentů o jednání mezi ministerstvem vnitra a pozemkovým úřadem. Součástí instrukce byl koncept vyhlášky o stěhování obcí první etapy a zákaz prodeje, nájmu či pachtování domů a bytů v příslušném území. Předpis také zahrnuje plán na zřízení Přesídlovací kanceláře v Benešově.¹⁶¹ Paralelně s tímto předpisem byl vydán příkaz zemského prezidenta Naudého o neprodleném vydání vyhlášky a zahájení přípravných prací.¹⁶²

Oficiální název pro budoucí cvičiště zněl: SS Truppenübungplatz Böhmen (Beneschau), jeho velitelem se stal generálmajor zbraní SS Alfred Karrasch¹⁶³.¹⁶⁴

Celé stěhování bylo rozděleno do pěti etap a nebyly bez problémů. Neustálé změny komplikovaly první etapu, například když se obyvatelé přestěhovali do jiné vedlejší obce, která byla pozdějšími vyhláškami určena také k vystěhování. Do plánů na vystěhování zasahovali Himmler a Frank. Později i nižší důstojníci SS jakožto představitelé vojenské správy území.¹⁶⁵

Hlavním cílem budoucího cvičiště bylo využít vystěhované území jako cvičiště bojových manévrů pro vojáky SS. Podle prvotních plánů měly ze středu území, z Neveklova a nejbližšího okolí, vycházet tzv. Zielgebiete, neboli zaměřovací území. Takto byla zaměřena oblast kolem hory Chlumu, tj. na východ. Ostatní tři k Vltavě a Sázavě, a to směrem na obce Dalešice, Blaženice a Třebsín. Jednalo se o území dopadu cvičných střel. V těchto oblastech byl zákaz pobytu (oproti ostatním oblastem cvičiště) a povolení na vstup bylo vydáváno pouze omezeně, spíše vůbec. Domy v těchto oblastech sloužily jako cvičné terče, a byly proto nejvíce poškozeny. Nejponičenější vesnicí po válce byla vesnice Dalešice, ze které zůstaly jen ruiny.¹⁶⁶

Na okrajích cvičiště byly zřizovány tzv. SS Hofy. Vznikaly sloučením několika usedlostí a jejich hlavním účelem bylo zajišťovat zásobování cvičiště zemědělskými produkty. Na území

¹⁶⁰ HERTL, Jan: Dějiny vystěhovaného kraje mezi Vltavou a Sázavou za okupace v letech 1942-1945. Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 1, 1957, s. 20.

¹⁶¹ NA Praha, MV – NR, k. 5222, sg. G 2825, Záznam o poradě na ministerstvu vnitra ve dnech 11. - 16. 3. 1942. Zmiňované vyhlášky v originále tamtéž, k. 5223, sg. G 2825, složka SS- Truppenübungplatz Beneschau – Kundmachungen.

¹⁶² Praha, MV – NR, k. 5224, sg. G 2825, Příkaz zemského prezidenta Okresnímu úřadu v Benešově ze dne 12. 3. 1942.

¹⁶³ Fotografie Alfreda Karrasche viz Obrazová příloha, obrázek č. 7.

¹⁶⁴ HERTL, Jan: Dějiny vystěhovaného kraje mezi Vltavou a Sázavou za okupace v letech 1942-1945. Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 1, 1957, s. 20.

¹⁶⁵ KOKOŠKA, Stanislav: Cvičiště zbraní SS Böhmen 1942-1945. SVPP 27, 1986, s. 271-299.

¹⁶⁶ KOKOŠKA, Stanislav: Cvičiště zbraní SS Böhmen 1942-1945. SVPP 27, 1986, s. 282.

cvičiště se vykytovalo celkem 39 SS Hofů od soutoku Vltavy a Sázavy na jih a dále kolem cvičiště: Hostěradice, Teletín, Maskovice, Rabyně, Měřín, Nahoruby, Poličany, Radíč, Chýnov, Křepence, Nažlovice, Lichovy, Dublovice, Příčovy, Zberaz, Luhy, Štětkovice, Minártice, Mrvice, Podolí, Zahradnice, Radošovice, Petrovice, Bezejovice, Tvoršovice, Tisem, Jírovice, Příbyšice, Chvojen, Bukovany, Vátekov, Žabovřesky, Pomněnice, Chlistov, Vidláková Lhota, Poříčí nad Sázavou, Hvozdec, Pecerady, Podělusy.¹⁶⁷

Z těchto SS Hofů měly být po válce zřízeny statky, tzv. „Gutsbezirky“ a pozemky pro válečné hrdiny.¹⁶⁸

4.1.2.1 První etapa vystěhování

První náznaky německého plánu na zřízení cvičiště pro SS jednotky byly zaznamenány v roce 1941 v Netvořicích. V Netvořicích a okolí se množily návštěvy německých pohlavárů. Na počátku roku 1942 se v kraji objevil cyklostylovaný ilegální leták, na kterém byl nakreslen plánec území, které mělo být evakuováno.¹⁶⁹ 18. února odjela do Prahy za protektorátními ministry deputace obyvatelstva. Nic se však nedozvěděla.¹⁷⁰

Zanedlouho 14. března 1942 přichází první vyhláška o nuceném vystěhování obyvatelstva.¹⁷¹ Vyhláška se odvolává se na článek 3 zákona č. 125 Sb. ze 14. července 1927 o právu státu vyvlastnit pozemky pro zřízení vojenských objektů a cvičišť. Nařizuje se tedy vystěhování obyvatelstva osmi obcí a jejich osad a jedné další osady soudního okresu neveklovského. Jedná se o obce Krňany, Teletín, Vysoký Újezd s osadou Větrov, Tuchyň s osadou Maskovice, Blaženice s osadou Měřín, Dalešice, Jablonná s osadou Nebřich, Rabyně s osadou Loutí, Nedvězí a osada Vensov z obce Břežany. Všichni obyvatelé vyjmenovaných obcí a osad se museli vystěhovat ze svých domovů, a to nejpozději do 15. září 1942.¹⁷²

Již z této první vyhlášky se dalo vydedukovat, že je to teprve počátek veliké vysídlovací akce. Přestěhovalcům se totiž zakazuje stěhovat se, a to i přechodně, do pětadvaceti obcí soudního okresu neveklovského, do devíti obcí soudního okresu benešovského, do pěti obcí a

¹⁶⁷ STANĚK, Stanislav: Evakuace území mezi Vltavou a Sázavou za okupace. Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 14, 1973, s. 180.

¹⁶⁸ Výnos o zřizování těchto oblastí (v opise): MZA Brno, B 252, k. 65, sg. 1258, Směrnice ÚŘP.

¹⁶⁹ HERT-CHARVÁT-PETRÁŇ-REINŠTEIN-TYWONIAK: Podblanicko proti okupantům, Benešov 1966, s. 84-86.

¹⁷⁰ ŠKORPIL, Bohumil: Paběrky. Črty z Neveklovska, Sedlčanska a Podbrdsko z let 1938-1945, Příbram 1948, s. 34.

¹⁷¹ NA Praha, MV – NR, k. 5223, sg. G 2825, složka SS- Truppenübungplatz Beneschau- Kundmachungen, Vyhláška o vystěhování obcí první etapy ze dne 14. 3. 1942.

¹⁷² NA Praha, MV – NR, k. 5223, sg. G 2825, složka SS- Truppenübungplatz Beneschau- Kundmachungen, Vyhláška OU v Benešově ze dne 14. 3. 1942.

jedné osady soudního okresu votického a šestnácti obcí soudního okresu sedlčanského.¹⁷³ Ještě téhož dne vydává okresní úřad v Benešově vyhlášku, která zakazuje prodej, pronájem staveb a stavební úpravy nemovitostí v obcích určených k evakuaci.¹⁷⁴ Dochází ke zřízení Přesídlovací kanceláře, která je zastoupena českým personálem, nejprve v Netvořicích, později v Čerčanech s odbočkou v Sedlčanech. Postižené obce obcházely četnické hlídky a nutily obyvatele, aby si hledali náhradní domovy.¹⁷⁵

V první etapě docházelo k uzavírání trhových smluv, jen výjimečně docházelo k vyvlastňovacímu řízení. Na základě přehledných oceňovacích tabulek byly nemovitosti oceňovány a byly vytvořeny pro každý soudní okres zvlášť. Nejnížší ceny byly stanoveny v soudním okresu neveklovském a nejvyšší v benešovském. Ceny hospodářských budov klesly o 40-50% a cena pozemku klesala s počtem hektarů. Budovy se vykupovaly za 80% odhadní ceny. Přestěhovalcům byly hrazeny stěhovací výlohy ve výši 1500 K a 2% odhadnuté ceny usedlosti.¹⁷⁶ V této etapě si obyvatelé také mohli odvézt veškerý svůj inventář do nového bydliště, což se v dalších etapách již nesmělo, lidé museli odejít pouze s nejnutnějším vybavením. Zařízení, které se nacházelo v objektech, mohlo být odvezeno pouze se souhlasem kompetentních orgánů cvičiště. Zanechaný inventář byl sepsán a odhadnut. Odhadní ceny byly velmi nízké.¹⁷⁷ V mnoha objektech, využívaných nacisty, chybělo bytové zařízení, hlavní důvod byl tedy ryze materiální. Jednalo se o nejrychlejší způsob získání inventáře.¹⁷⁸

Dne 25. dubna 1942 vydala Přesídlovací kancelář prováděcí nařízení k vyhlášce o stěhování. Nařízení upozorňuje obyvatele, aby si našli nové ubytování. Před stěhováním musí přestěhovalci bezpodmínečně provést žňové práce, přičemž penzisté a osoby, které nejsou nezbytné k žňovým pracím, mají započít s přesídlením ihned, aby je ukončili nejpozději do 1. srpna 1942.¹⁷⁹

Z důvodu obav výtržností a sabotáží byly posíleny četnické hlídky. Zřizovaly se nové četnické stanice. Četníci spolupracovali s Přesídlovací kanceláří a dohlíželi na pořádek.¹⁸⁰

¹⁷³ STANĚK, Stanislav Evakuace s. 181.

¹⁷⁴ NA Praha, MV – NR, k. 5223, sg. G 2825, složka SS- Truppenübungplatz Beneschau- Kundmachungen, Vyhláška OU v Benešově ze dne 14. 3. 1942.

¹⁷⁵ NA Praha, MV – NR, k. 5222, sg. G 2825, Záznám o poradě na ministerstvu vnitra ve dnech 11. - 16. 3. 1942.

¹⁷⁶ ŠÍMA, Jaroslav: Českoslovenští přestěhovalci v letech 1938-1945, s. 269.

¹⁷⁷ ŠKORPIL, Bohumil, Paběrky. Příbram 1948, s. 51.

¹⁷⁸ STANĚK, Stanislav: Evakuace území mezi Vltavou a Sázavou za okupace. SVPP 14, 1973, s. 179-200.

¹⁷⁹ NA Praha, MV – NR, k. 5222, sg. G 2825, Prováděcí nařízení k vyhlášce OÚ Benešov (ze dne 14. 3. 1942), ze dne 25. 4. 1942.

¹⁸⁰ NA Praha, MV – NR, k. 5223, sg. G 2825, Příkaz ministerstva vnitra Zemskému četnickému velitelství v Praze dne 14. 3. 1942.

Nebyl však zaznamenán ani náznak vzepření. Bylo zaznamenáno několik sebevražd výměnkářů, kteří nechtěli být na obtíž svým blízkým nebo odmítli opustit svůj domov.¹⁸¹

První etapa byla rozšířena dalšími dvěma vyhláškami Přesídlovací kanceláře. Ze dne 16. a 21. června 1942 s rozšířením evakuace na dalších sedm obcí s jejich osadami. Byly to Podělusy, Břežany s osadou Vensov, Lešany, Hostěradice s osadou Rakousy, Hradištko s osadami Pikovice a Brunšov, Třebsín a část Kamenného Přívozu (jižně od řeky Sázavy). Touto vyhláškou bylo evakuované území rozšířeno až ke břehům Vltavy a Sázavy a protaženo k jejich soutoku.¹⁸²

S přibývajícím vyhláškami rostla tvrdší opatření vůči přestěhovalcům. Ve druhé vyhlášce se dokonce uvádí, že: „*Budovy, části budov nebo místnosti, pokud jich je potřeba k uskutečnění stavebních prací, musí být na vyzvání velitelství SS vyklizeny již od 1. července 1942.*“¹⁸³ Současně vzrostl počet obcí, do kterých bylo zakázáno se stěhovat. Každá vydaná vyhláška byla zakončena pohružkou: „*Nedodržení tohoto ustanovení potrestá příslušný okresní úřad pokutou do 5.000 K, nebo vězením do 14 dnů.*“¹⁸⁴

Vydané vyhlášky hluboce poznamenaly život obyvatel postiženého kraje. Podstatně narušily stávající život lidí, kteří pracovali převážně v zemědělství, které jim poskytovalo obživu, velké komplikace jim přineslo zařizování nové existence. Jelikož se jednalo o násilnou migraci velké skupiny obyvatelstva, bylo prakticky nemožné získat náhradní ubytování v blízkém okolí. Převážná většina rodin byla nucena se přestěhovat do vzdálenějších okresů. Nabídka na bytovém trhu nestačila pokrýt poptávku. Vystěhovalci sice obdrželi od Přesídlovací kanceláře dvojjazyčné potvrzení¹⁸⁵, v němž bylo uvedeno, že obyvatel je sice povinen vystěhovat se z území budovaného vojenského cvičiště, ale nijak je to neopravňovalo k získání nového bytu, natož hospodářství.¹⁸⁶ Celá situace byla navíc zkomplikována vystěhovalci z pohraničních oblastí a zákazem výstavby nových staveb z roku 1943.¹⁸⁷

Pouze částečně řešil tento problém dotazník Ústavu pro péči o vystěhovalce. Na základě jeho vyplnění nabízela Přesídlovací kancelář nové ubytovací prostory. Pokud se přestěhovalce rozhodl pro nabízený objekt, obdržel přidělovací ubytovací list a majitel objektu ubytovací

¹⁸¹ HERTL, Jan: Dějiny vystěhovaného kraje mezi Vltavou a Sázavou za okupace v letech 1942-1945. In: SVPP 1, 1957, s. 23.

¹⁸² STANĚK, Stanislav: Evakuace území mezi Vltavou a Sázavou za okupace. SVPP 14, 1973, s. 180-183. Viz také NA Praha, MV – NR, k. 5223, sg. G 2825, složka SS – Truppenübungplatz Beneschau- Kundmachungen.

¹⁸³ STANĚK, Stanislav: Evakuace území mezi Vltavou a Sázavou za okupace. SVPP 14, 1973, s. 183.

¹⁸⁴ STANĚK, Stanislav: Evakuace území mezi Vltavou a Sázavou za okupace. SVPP 14, 1973, s. 183.

¹⁸⁵ Podoba potvrzení vydávané Přesídlovací kanceláří, viz Obrazová příloha, obrázek č. 4.

¹⁸⁶ NA Praha, MV – NR, k. 5223, sg. G 2825, Výnos MV o zřízení PK ze dne 12. 3. 1942.

¹⁸⁷ ŠÍMA, Jaroslav: Českoslovenští přestěhovalci v letech 1938- 1945, s. 168.

příkaz.¹⁸⁸ Tím, jak přesídlenci jezdili po celých Čechách a hledali nový domov, roznášeli zprávu o neuvěřitelné zvůli okupantů vůči obyvatelům Neveklovska, Benešovska a později i Sedlčanska. Přestěhovalci se na svých cestách setkávali s dvojí reakcí, jednak se soucitem a jednak vyvolávali v ostatních obyvatelích strach, ti se domnívali, že evakuace je masovým trestem za jejich protiněmecký postoj nebo přímý odpor.¹⁸⁹ S přibližováním termínu vystěhování se množily koňské potahy, aby odvezly majetek postižených i samotné postižené obyvatelstvo.¹⁹⁰

Všichni obyvatelé však neodešli. Zůstávali zejména zemědělci, řemeslníci či živnostníci. Ti zůstávali většinou na SS Hofech, kteří pracovali na pracovní smlouvu a předem dohodnutou mzdu. Tuto možnost využívali lidé spíše v pozdějších etapách. Domnívali se, že takto budou moci hlídat svůj majetek. Realita však byla jiná, mnohdy byli přesunuti na druhý konec obce nebo do sousední obce a jejich majetek byl vyvlastněn. Vystěhování obyvatel je osočovali z prisluhovačství Němců, obviňovali je z poškození domů, mnohdy byli nazýváni kolaboranty. Někteří lidé zůstali i z toho důvodu, že se prostě neměli kam uchýlit (zejména v posledních etapách, kdy volných míst už téměř nikde nebylo). Současně zkušenosti vystěhovaných nebyly mnohdy příznivé.¹⁹¹

Příliš krátké byly sdělovací termíny. Mnozí lidé nestihli usedlosti ani uklidit. To potom musely dělat ženy ze sousedních a dosud nevystěhovaných obcí za dozoru četnictva. Dle rozkazu měly být dvory, chlévy a stodoly zamety, měly být čisté a bez pavučin v trámoví.¹⁹²

4.1.2.2 Druhá etapa vystěhování

Druhá etapa stěhování byla vyhlášena ještě před tím, než uplynula lhůta k vystěhování v první etapě. V této etapě byl vydán příkaz nacistů ponechat inventář na cvičišti. Druhou etapu vyhlásila Přesídlovací kancelář 26. září 1942. Vyhláška se týkala vystěhování těchto obcí: Chleby s osadou Dunávice, Netvořice, osada Všetice z obce Tuchyně, Chrášťany s osadami Ouštica, Benice, Lipka, Soběšovice a Černíkovice, Chářovice s osadou Dunávičky, Krusičany a osadou Buková Lhota a Vidláková Lhota, osady Mlékovice a Radslavice z obce

¹⁸⁸ STANĚK, Stanislav: Evakuace území mezi Vltavou a Sázavou za okupace. SVPP 14, 1973, s. 184.

¹⁸⁹ HERTL, Jan: Dějiny vystěhovaného kraje mezi Vltavou a Sázavou za okupace v letech 1942-1945. In: SVPP 1, 1957, s. 24. KOKOŠKA, Stanislav: Cvičiště zbraní SS Böhmen 1942-1945. SVPP 27, 1986, s. 295.

¹⁹⁰ Jen Vysokým Újezdem projelo v době od 7. do 14. září 1942 825 povozů. ŠKORPIL, Bohumil: Paběrky. Příbram 1948, s. 35.

¹⁹¹ STANĚK, Stanislav: Evakuace území mezi Vltavou a Sázavou za okupace. SVPP 14, 1973, s. 184.

¹⁹² HERTL, Jan: Dějiny vystěhovaného kraje mezi Vltavou a Sázavou za okupace v letech 1942-1945. In: SVPP 1, 1957, s. 27.

Stranný, Pecerady s osadami Hůrka a Větrov, osada Hvozdec z obce Nespeky a osady Zbožnice, Žabovřesky a Chlistov z obce Konopiště, obec Běllice a část Poříčí nad Sázavou.¹⁹³

21. října 1942 vydala Přesídlovací kancelář další vyhlášku s příkazem vystěhovat část Benešova západně od železniční trati.¹⁹⁴ Ve vile „Katuška“ blízko Konopiště bylo zřízeno velitelství gestapa, ve kterém nacisté vyslýchali a mučili zajatce.¹⁹⁵

10. června 1942 vydala Přesídlovací kancelář vyhlášku o vystěhování Sedlčan. Ovšem Sedlčany nebyly nikdy v plánech, to svědčí o pozdější korekci plánů.¹⁹⁶

4.1.2.3 Čtvrtá etapa vystěhování

Vyhlášení čtvrté etapy došlo dříve než k vyhlášení třetí etapy, přesně o čtyři dny.¹⁹⁷ Bylo to 24. 6. 1943. Vystěhování se týkalo 11 obcí s osadami a 4 obce částečně: Hořetice s osadami Brdečným, Hůrka a Hodětice, Suchdol, Prosenická Lhota s osadami Bříšejov, Prosenice a Luhy, osada Chrastava z obce Štětkovice, Červený Hrádek (část severně od dráhy) s osadami Lhotka a Vítěz, Dublovice (část severně od státní silnice Sedlčany - Příbram), osada Buzice z obce Svatý Jan, Líchovy s osadami Bučily a Zvírotice, Křepeň, Nažlovice s osadami Hluboká, Oboz a Chlum, Radíč s osadami Hrazany a Žďár, Kňovice s osadami Kňovičky a Ouštití, Příčovy, Sestrouň s osadami Hradištko a Zberaz, Osečany s osadou Velběhy. V této etapě rovněž řemeslníci a živnostníci nebyli ve větším rozsahu vystěhováni.¹⁹⁸ Byla to snaha mobilizovat co nejvíce sil do zbrojního průmyslu. Ten se nacházel zejména v tunelech posázavské dráhy a v Týnci nad Sázavou.¹⁹⁹

4.1.2.4 Třetí etapa vystěhování

28. června 1943 byla vydána Přesídlovací kanceláří v Čerčanech vyhláška o třetí etapě vystěhování. Jednalo se o vystěhování 17 obcí s osadami: Nesvačily s osadou Petrovice,

¹⁹³ NA Praha, MV – NR, k. 5222, sg. G 2825, Vyhláška o stěhování obcí 2. etapy ze dne 26. 9. 1942.

¹⁹⁴ NA Praha, MV – NR, k. 5222, sg. G 2825, Vyhláška o stěhování obcí 2. etapy ze dne 21. 10. 1942.

¹⁹⁵ HERTL, Jan: Dějiny vystěhovaného kraje mezi Vltavou a Sázavou za okupace v letech 1942-1945. In: SVPP 1, 1957, s. 31.

¹⁹⁶ NA Praha, MV – NR, k. 5228, sg. G 2827, Doplnění výnosu ministerstva vnitra (ze dne 12. 3. 1942) ze dne 8. 6. 1943.

¹⁹⁷ „Jedná se pouze o označení etap. Při korekcích původního plánu byly jednotlivé oblasti označeny pořadovými čísly, číslování etap tedy neodráží jejich pořadí, odráží pouze původní plán, který se změnil vzhledem ke konkrétním podmínkám.“ SEJK, David: Germanizace českomoravského prostoru a vznik vojenských cvičišť na Benešovsku a Vyškovsku. Masarykova univerzita v Brně, FF, 2005, s. 51.

¹⁹⁸ NA Praha, MV – NR, k. 5222, sg. G 2825, Vyhláška o stěhování obcí 4. etapy ze dne 24. 6. 1943.

¹⁹⁹ STANĚK, Stanislav: Evakuace území mezi Vltavou a Sázavou za okupace. SVPP 14, 1973, s. 186.

Tvoršovice s osadou Mlýny, Jirovice s osadami Chvojen, Jarkovice, Semovice a Hůrka, Tisem, Příbyšice s osadou Kožlí, Neštětice s osadami Doloplazy a Chvojínek, osada Dubovka z obce Neveklov, Stranný s osadami Břevnice, Zádolí, Borovka, Zárybnice, Hůrka- Kapinos, Spolí a Tloskov, Živohošť (na pravém břehu Vltavy, tedy dnes zatopená oblast Slapskou přehradou a část dnešní obce Nová Živohošť), s osadou Ústí, Nahoruby s osadou Poličany, Krchleby s osadou Lhotka, Vlkonice s osadou Strážovice, Zderadice s osadami Mstětice, Záhoří, Řehovice, Tikovice a Vráce, Zahrádka s osadami Zálesí 2. díl, Bezejovice, Libeč, Zaječí a Dlouhá Lhota, Křečovice s osadami Skrýšov a Zhorný, osada Paseky z obce Osečany, Konopiště s osadou Pomněnice, část Bystřice na západ od dráhy. Ve zvláštním odstavci této vyhlášky bylo dále uvedeno, že do 1. září 1943 se mají vystěhovat obyvatelé města Neveklova vyjma zemědělců.²⁰⁰

Jak uvedl přednosta Přesídlovací kanceláře dr. Šrajcr, třetí etapa byla největší přesídlovací akcí v rámci protektorátu. Dokončena byla několik dní před stanoveným termínem a proběhla bez komplikací.²⁰¹

4.1.2.5 Pátá etapa vystěhování

Poslední etapa byla vyhlášena 2. července 1943 v Čerčanech s neurčitým datem vystěhování, jaro 1944. Konečný termín vyklizení stanovila vyhláška Přesídlovací kanceláře z 24. listopadu 1943. Vystěhováno mělo být dalších 8 obcí s osadami a další 4 osady. Jednalo se o: Maršovice s osadami Podmaršovice a Zálesí 1. díl, Drachkov s osadou Zahořany, Božkovice s osadami Radošovice a Tožice, Rudoltice s osadami Hůrka, Libohošť a Manělovice, Šebáňovice s osadami Sedlečko a Strnadice, Vrchotovy Janovice s osadami Brašnice, Janovice a Mrvice, Minartice s osadou Sledovice, Štětkovice s osadou Bořená Lhota, osada Klimětice z obce Prosenická Lhota, osada Slavkov a Podolí z obce Křešice, osada Zahradnice z obce Olbramovice. Konečná stěhovací lhůta byla stanovena do 1. dubna 1944.²⁰² Toto datum je posledním datem stěhování, válečné události zabránily dalším evakuacím.²⁰³

²⁰⁰ NA Praha, MV – NR, k. 5222, sg. G 2825, Vyhláška o stěhování obcí 3. etapy ze dne 28. 6. 1943.

²⁰¹ NA Praha, MV – NR, k. 5222, sg. G 2825, Týdenní zpráva PK ministerstvu vnitra ze dne 31. 12. 1943.

²⁰² Praha, MV – NR, k. 5222, sg. G 2825, Vyhláška PK o vystěhování 5. etapy ze dne 24. 11. 1943.

²⁰³ STANĚK, Stanislav: Evakuace území mezi Vltavou a Sázavou za okupace. SVPP 14, 1973, s. 189.

Rozloha evakuovaného území činila cca 44 000 hektarů.²⁰⁴ Z obcí se mělo vystěhovat celkem 29 821 obyvatel. Reálně se vystěhovalo 17 647 obyvatel a 12 184 obyvatel zůstalo ve vysídleném území na práce, převážně u SS dvorů.²⁰⁵

4.1.3 Situace v zabraném území

Vojenských velitelem cvičiště se stal Alfred Karrasch a správním civilním šéfem cvičiště Rakušan dr. Glaser, který byl 15. července 1943 nahrazen důstojníkem SS dr. Wildnerem.²⁰⁶

Došlo ke zřízení represivního a dohlížecího aparátu. V srpnu 1942 byla zřízena německá četnická stanice v Benešově. O rok později bylo zřízeno deset jejích poboček, nacházely se na hranicích evakuovaného území. V Týnci nad Sázavou, Jírovicích, Kamenném Přívoze, Rabyni (dnes Stará Rabyně), Sedlčanech, Vrchotových Janovicích, Křepeňicích, Staré Živohošti, Vatěkově a Tožici.²⁰⁷

V březnu roku 1943 byla zřízena služebna gestapa v benešovské vile „Katuška“ a v lednu 1944 pobočka Německé kriminální policie.²⁰⁸ Četnické hlídky bylo možné zaznamenat například na mostech, a to z důvodu, aby si obyvatelé pozdějších etap nemohli stěhovat inventář.²⁰⁹ Velice často docházelo k výslechům. Nejobávanějšími stanicemi byly v Živohošti, Jírovicích a ve Vatěkově. V Jírovicích působil nejobávanější četník Uhlfigg, který získal řadu kolaborantů. V centru cvičiště se nacházelo polní četnictvo SS Feldgenarmerie, lidově se nazývali „cintáci“, a to kvůli svým plechovým pŕlmlsícům s nápisem SS Feldgenarmerie, které nosili zavššené na krku.²¹⁰ Nárŕst kontroly obyvatel se zvyšoval s příchodem tajných zpráv, že nepřítel vyslal agenty, aby sabotovali a narušili chod cvičiště. Lidé byli nuceni podle vyhlášky hlásit každého podezřelého, pokud by tak neučinili, hrozili by jim vysoké tresty, i trest smrti.²¹¹

Jak již bylo zmíněno, v březnu 1943 byla zřízena pobočka gestapa přímo v Benešově ve vile „Katuška“. Zahrnovala velký územní obvod (9 soudních okresů a území cvičiště zbraní

²⁰⁴ Plocha stanovena S. Staňkem kartometrií z německých úředních map i součtem rozloh obcí nebo jejich částí.

²⁰⁵ STANĚK, Stanislav: Evakuace území mezi Vltavou a Sázavou za okupace. SVPP 14, 1973, s. 188.

²⁰⁶ NA Praha, MV – NR, k. 4954, sg. B 8109, Záznam ministerstva vnitra o ustanovení dr. Wildnera vláním komisařem pro vysídlené obce cvičiště zbraní SS Böhmen ze dne 15. 7. 1943.

²⁰⁷ KOKOŠKA, Stanislav: Cvičiště zbraní SS Böhmen 1942-1945. Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 27, 1986, s. 282.

²⁰⁸ Tamtéž 189-191.

²⁰⁹ PAVELKA, Jan: Lidé bez domova. Vzpomínka pamětníka na vystěhování Sedlčan v roce 1943. Sedlčany 1978, s. 19.

²¹⁰ HERTL, Jan: Dějiny vystěhovaného kraje mezi Vltavou a Sázavou za okupace v letech 1942-1945. Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 1, 1957, s. 24-27.

²¹¹ HERTL, Jan: Dějiny vystěhovaného kraje mezi Vltavou a Sázavou za okupace v letech 1942-1945. Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 1, 1957, s. 24-27.

SS). Benešovská služebna gestapa byla tzv. venkovskou pobočkou (Aussendienststelle) pražské úřadovny. Pobočka gestapa v Benešově byla poté ještě rozšířena územně o okres Sedlčany a Příbram. Gestapo využívalo budovy soudní věznice a Fulínovy vily na Červených Vrškách, hlavním vyšetřovacím místem však byla vila Katuška (nyní v Konopišťské ulici č. 3). Zde byla ve sklepě zřízena mučírna, vybavená kruhy ve zdi, ocelovými karabáči a dalšími mučícími nástroji hitlerovského sadismu.²¹² Příkladem krutostí, kterých se dopouštěli členové benešovského gestapa při výsleších, dokládá protokol sepsaný po válce na základě výpovědi svědkyně, který líčí výslech pana Vojtěcha Komendy, jehož syn provedl sabotáž na strojích v továrně pro nuceně nasazené v Německu, utekl zpět do Čech a skrýval se pod Senohraby v chatové oblasti. Gestapo vyšetřovalo jeho otce a podezíralo ho z ukrývání syna.²¹³

Přesídlovací kancelář zhotovovala seznamy vystěhovalců, které byly pouze v německém jazyce a sloužily pro úřední účely ihned po evakuaci. Všichni obyvatelé byli zaznamenáni podle domovních čísel a každá politická obec začínala vždy od čísla jedna. Každý člověk dostal přiřazeno vlastní pořadové číslo, poté se uvádělo jméno, číslo popisné a nová adresa. Pokud obyvatel v území zůstal, připisovala se poznámka „bleibt“ neboli zůstavší. Těchto lidí, zejména v posledních fázích stěhování přibývalo, neboť obyvatelé stále obtížněji sháněli nové domovy. Dalším důvodem setrvání na svém území byly zvraty válečných událostí, zejména po bitvě u Stalingradu. Lidé se domnívali, že válka již nebude dlouho trvat, a tak nemá cenu se stěhovat. Ti, kteří zůstali, obdrželi od velitele SS legitimace.²¹⁴

Ti, kteří byli vystěhováni a chtěli vstoupit na území cvičiště, mohli tak učinit pouze se zvláštním povolení či odůvodněnou žádostí, například pohřeb. Povolenka stála 5 K, obsahovala přesnou cestu a čas pobytu. Po návratu se povolenka vracela vydavateli.²¹⁵

Po zabrání území a odchodu většiny obyvatel se rozhodovalo o osudu jednotlivých vesnic. Některé vesnice byly upraveny účelově, například jako ubikace armády. V Nesvačilech bylo zřízeno letiště. V Tvoršovicích tankový park a skladiště munice. V Pikovicích rovněž vzniklo skladiště munice. Domy ve střední části cvičiště byly vybírány za cíle. Při ostré střelbě obyvatelé měli zákaz vycházet. Mnohdy od předchozího odpoledne až do rána následujícího dne. Zůstavší obyvatelé se podíleli na budování skladišť, například ve Tvoršovicích. Kopali protitankové příkopy kolem celého cvičiště, stavěli nové komunikace, elektrické vedení apod. Když obyvatelé na fyzicky namáhavou práci nestačili, byli na tuto práci přivázeni trestanci,

²¹² HERTL, Jan- CHARVÁT, Jaroslav - PETRÁŇ, Josef - REINŠTEIN, Čeněk - TYWONIAK, Jiří: Podblanicko proti okupantům. Benešov 1966.

²¹³ Viz Obrazová příloha, obrázek č. 9.

²¹⁴ STANĚK, Stanislav: Evakuace území mezi Vltavou a Sázavou za okupace. SVPP 14, 1973, s. 189-191.

²¹⁵ STANĚK, Stanislav: Evakuace území mezi Vltavou a Sázavou za okupace. SVPP 14, 1973, s. 189-191.

převážně utečenci z pracovního nasazení v říši. Byli ubytováni přímo v místě probíhající práce, později bylo pro trestance zřízeno několik koncentračních táborů v blízkém okolí.²¹⁶

Co se týče industriální výroby, tato oblast není typicky industriální, přesto se zde vyskytovalo několik podniků. Nacházely se na okraji cvičiště a jejich chod a výroba nebyly výrazně narušovány. Podniky se nacházely v Bystřici, Benešově, Týnci nad Sázavou, Nespekách, Kamenném Přívozu a v Poříčí nad Sázavou. Ve Frýdku u Benešova, Křepenicích, Radíči, Hradištku, Jablonné, Drachkově a Bukovanech bylo zřízeno i několik polesí. Mezi zvláštnost lze zařadit chov karakulských ovcí v Tloskově, kdy pro tento účel bylo do Neveklova dopraveno několik ruských pastýřů i s ovceci z okupovaných území SSSR.²¹⁷

Nejen civilní obyvatelé, ale také nacisté se potýkali s problémy a rozpory, zejména mezi nacistickými orgány. Byly to například konfrontace mezi civilní, hospodářskou a vojenskou správou cvičiště. Některé vydávané rozkazy byly mnohdy neodborné, vzájemně si odporující či neekonomické. Jednou byl vydán příkaz v Nahorubech vykopat jámy na píci, ovšem jiný úředník nařídil okamžitě jejich zasypání. Taktéž SS Hofy nefungovaly podle původní představy. Pokud měla přijet kontrola, nastal veliký poprask. Bylo nutné všude uklidit a dát vše do pořádku.²¹⁸

I přes probíhající válečné konflikty, vystěhovaní obyvatelé se do vsí vraceli, jak jen to bylo možné. Jejich kontakty nebyly zcela přerušeny. Nasvědčuje také tomu událost z 15. 8. 1943, kdy se konalo velké setkání vystěhovalců o netvořické pouti, na kterou přijelo několik set lidí do blízkosti evakuovaného území na zahradní slavnost, kterou doprovázela kdysi slavná lešanská kapela.²¹⁹

4.1.4 Táboř

Na území cvičiště se vyskytovalo několik táborů, vyskytovaly se zde tři druhy táborů. Tzv. Sonderlager, Eriehunglager a táboř pro politické vězně.

Sonderlager

Tyto táboř byly určeny pro židovské míšence nebo pro manželky židovek. Táboř tohoto typu byl nejprve zřízen ve Vrchotových Janovicích. V roce 1944 byl přesunut do Bystřice a

²¹⁶ STANĚK, Stanislav: Evakuace území mezi Vltavou a Sázavou za okupace. SVPP 14, 1973, s. 191-192.

²¹⁷ STANĚK, Stanislav: Evakuace území mezi Vltavou a Sázavou za okupace. SVPP 14, 1973, s. 190.

²¹⁸ HERTL, Jan: Dějiny vystěhovaného kraje mezi Vltavou a Sázavou za okupace v letech 1942-1945. Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 1, 1957, s. 26-27.

²¹⁹ STANĚK, Stanislav: Evakuace území mezi Vltavou a Sázavou za okupace. SVPP 14, 1973, s. 195.

umístěn na dohled železniční trati²²⁰. Podmínky v těchto táborech nebyly tak kruté oproti jiným táborům. Důstojník SS Ernst Maurer byl jmenován velitelem tábora. Tábor tvořilo sedm baráků a kuchyně s jídelnou, celkem zde pobývalo kolem 1500 mužů, kteří vykonávali práce v okolí. Za existence tábora dva muži zemřeli přirozeně, bez cizího zavinění. Další dva byli popraveni za útěk z tábora.²²¹

Erziehungslager

Erziehungslager označovaly výchovné tábory, které byly v první řadě určeny pro uprchlíky z pracovního nasazení v říši. V dalších letech zde byli umisťováni říšské kriminální živly, následně pak i pro válečné zajatce. Tyto tábory na ve vystěhovaném území nacházely v Jírovicích, Lešanech- Břežanech, Bukovanech a Tvoršovicích. Vězni zpravidla byli oděni do hnědého rezného oděvu a nosili dřeváky. Vykonávali nejtěžší práce. Například pracovali ve skladu munice ve Tvoršovicích a zde bourali budovy. Vězni z Lešan- Břežan například pracovali na výstavbě silnice a vodovodu. Vězni z Bukovan museli chodit pracovat v doprovodu četnictva do Čerčan. Pracovali na dráze nebo do SS Hofech.²²²

Tábory pro politické vězně

Chlum u Nažlovic

Jednalo se o mezinárodní kárný tábor SS. Byl největší a čítal až 1800 vězňů. Tento tábor se skládal z osmi baráků, který obývali vězni, stráže pak zabrali vesnici, kde žili spolu s několika lidmi, kteří v místě zůstali. Lihovar za vesnicí, postavený za první republiky a dobře prosperující, byl přeměněn na vězení. Nacházelo se zde 30 nevytápěných cel, ve kterých museli vězni přes den stát a lůžko směli použít pouze v noci. Jedna z cel sloužila k čekání odsouzeného na popravu. Popravy se konaly každý pátek na louce před parkem. Údajně na ně přijížděl i K. H. Frank. Do devíti hodin bylo v celé obci zakázáno vycházet, dokonce bylo zakázáno dívat se z okna. V lihovaru byly později zřízeny tři kremační pece, ale nebyly nikdy použity.²²³

Hradištko

Tábor Hradištko byl zřízen v roce 1943 a sloužil pro politické vězně všech národností. Hradištkem prošli Italové, Rusové, Španělé, Poláci, Němci a čtyři Češi. V táboře se

²²⁰ Fotografie koncentračního tábora v Bystřici a kuchyně koncentračního tábora v Bystřici, viz Obrazová příloha, obrázky č. 10 a 11.

²²¹ ROBEK, A.: Lidé bez domova. Praha 1980, s. 127.

²²² STANĚK, Stanislav: Evakuace území mezi Vltavou a Sázavou za okupace. SVPP 14, 1973, s. 192.

²²³ DVOŘÁK, J. - PEŠKA, Z. - FIERLINGER, Z.: Neveklovsko žaluje. Praha 1947, s. 15-20.

nacházelo asi 500 vězňů, kteří pracovali na silnicích, vodovodech, kanalizacích, kopali protitankové příkopy apod. Svědectví o tomto táboře dokládá autobiografie Rémy Tessonneaua *Jacques, l'ami d'Achille*, vydaná v roce 1946 v Paříži²²⁴. Jacques působil jako organizátor zahraničních letců, v Paříži byl zatčen a dostal se přes tábory Buchenwald a Flossenburg až do Hradištku. Jacques uvádí, že na Hradištku byl menší příděl potravy než v Buchenwaldu, na druhou stranu vězni mohli za doprovodu esesmanů žebrať u lidí, kteří v zabraném území zůstali. Při takovýchto cestách uprchlo mnoho vězňů, a tak odpovědí bylo přitvrzení vedení tábora, které bylo zodpovědné za více než stovku mrtvých. 20. 4. 1945 byli vězni odesláni z tábora a byli nuceni jít pěšky do Měchenic. V Měchenicích museli čekat několik dní na vlak, než se uvolnily tunely posázavské železnice. Tehdy ještě několik vězňů zemřelo.²²⁵

4.1.5 Osvobození

Rozklad mocenských složek i cvičiště se začal projevovat už počátkem roku 1945. Důkazem toho je několik sebevražd důstojníků SS a žebrající esesmani v okolí. Takovýto stav je zvláště výhodný pro odbojové činnosti, ovšem na vystěhovaném území se jednalo o odboj spíše spontánní, individuální a tedy méně účinný. Projevoval se hlavně podporou vězňů nebo podával a šířil informace. Pouze v Minarticích byla zřízena pobočka ilegální organizace v Borotíně s napojením na KSČ, ovšem do této organizace se dostal konfident gestapa a organizace byla následně zlikvidována. 3. 3. 1945 vybuchl sklad třaskavin v Semovicích. Šlo patrně o sabotáž ze strany Čechů, kteří byli ve skladu zaměstnáni. 3. 5. 1945 došlo k výbuchu bunkru s italskou municí v Pikovicích. Na začátku května 1945 došlo k rozkladu mocenských složek. Koncentrační tábory začaly být odtransportovávány. Vězni z koncentračního tábora Hradištko a Janovice šli pěšky do Olbramovic, odtud byli přidáváni k transportu do Osvětimi, který byl o pár dnů později osvobozen u Kaplice.²²⁶

Ještě 1. května 1945 bylo zabito 87 vězňů v Olbramovicích a Křešicích²²⁷. Jednalo se o vězně, kteří byli převáženi nejprve do Křepenic, pak nákladními auty koncem dubna do železniční stanice Měchenice, dále pak ve vagónech spolu s vězni z Hradištku do Prahy a odtud zpět do stanice Olbramovice. Transport se zastavil pod Křešicema. Na návsi se tehdy

²²⁴ TESSONNEAU, Rémy: *Jacques l'ami d'Achille - Un Agent français de la Guerre secrète*. Paris 1946.

²²⁵ ROBEK, A.: *Lidé bez domova*. Praha 1980, s. 121-127.

²²⁶ HERTL, Jan: *Dějiny vystěhovaného kraje mezi Vltavou a Sázavou za okupace v letech 1942-1945*. Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 1, 1957, s. 35-36.

²²⁷ Viz Obrazová příloha, obrázky č. 12 a 13.

pohybovalo asi 100 vězňů z vlakového transportu v trestaneckých oblecích v doprovodu stráží, neboť jim bylo dovoleno, dojít si vyprosit potravu od zdejších obyvatel. Současně však přijelo nákladní auto s vojáky SS od Sedlčan a v domněnku, že vězni uprchli, začali po vězních střílet. Jen v Křešicích bylo postřeleno 27 vězňů.²²⁸

Z benešovského cvičiště měla zaútočit na Prahu vojska tankové divize SS Wallenstein.

5. 5. se vydala část po silnici Benešov - Praha a část po železnici. Ještě toho večera revoluční rozhlas vybízí všechny ke kladení překážek této koloně. Divize, která postupovala po silnici, dorazila až na jižní okraj Prahy. Druhá divize, která se vydala po železnici z Týnce nad Sázavou a přepravovala výzbroj, ovšem daleko nedojela. Trať za Čerčany byla poškozena a vlak zůstal zablokovaný při couvání v Tužince. Mezi Benešovem a Prahou byla poškozena trať na čtyřech místech, stalo se tak v Mrači (v Tužince), Mnichovicích, Stránčicích a Říčanech.²²⁹ Velitel cvičiště A. Karrasch uprchl do amerického zajetí 8. května 1945.²³⁰

6. a 7. května došlo k poslednímu incidentu, který se odehrál v obci Živohošť. Místními lidmi označován jako „Živohošťské krveprolití“. Do této obce, po vzniku MNV a vyvěšení vlajek, byl poslán trestný oddíl SS, který zde zabil 8 lidí a 4 zranil. 9. května se Rudá armáda dostává do Prahy a Němci neorganizovaně prchají za západ, do amerického zajetí. Ze cvičiště prchají po hlavním tahu Neveklov - Křečovice - Sedlčany - Příbram. Na tomto úseku zanechávají prchající Němci zbraně, vozidla i zboží. 11. května se dostává Rudá armáda do Živohoště.²³¹

4.1.6 Návrat a rekonstrukce

Již 8. 5. 1945 vydal Národní výbor v Benešově vyhlášku, která zakazovala návrat vystěhovalcům na území cvičiště a to především z bezpečnostních důvodů. Podle Zemského národního výboru v Praze mělo být území ponecháno ve státním majetku, přesto k návratu již docházelo. Přichází první návrhy, které počítají s pozdějším využitím a se zřízením intenzivního zemědělství. Dále se mělo navázat na přerušenu tradici jahodářství a oblast měla být také využívána k rekreačním účelům. Tyto plány a další budoucí jednání s ONV Benešov však byly zastaveny a upustilo se od nich díky mohutné vlně navrátilců. Do popředí zájmu se dostávala otázka materiálního nedostatku cvičiště, na kterém se nacházeli navrátilci,

²²⁸ ROBEK, A.: Lidé bez domova. Praha 1980, s. 117-118.

²²⁹ GÖRTLER, M.: Květen 1945 na středočeských železnicích. In: SSH 15, 1980, s. 38.

²³⁰ STANĚK, Stanislav: Evakuace území mezi Vltavou a Sázavou za okupace. SVPP 14, 1973, s. 196.

²³¹ HERTL, Jan: Dějiny vystěhovaného kraje mezi Vltavou a Sázavou za okupace v letech 1942-1945. Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 1, 1957, s. 37.

příslušníci Rudé armády, ranění a zajatci. Na základě nařízení Národní správy zemědělských podniků bývalého cvičiště Benešov se rozhodlo, že na zdejší území v roce 1945 bude sklizeň zajištěna kolektivně a poté proběhne parcelace pozemků. V návrhu Národního výboru v Benešově z léta roku 1945 je požadováno nějaké legislativní zakotvení řešení situace a poskytování náhrad navrátilcům. Stávající zákonné normy, Dekrety prezidenta republiky č. 5 a 11/1945 Sb., zahrnují obecné formulace a nezabývají se specifickou situací cvičiště. Společné jednání mezi ONV a příslušnými ministerstvy byly bez výsledku. Zcela jistě se jednalo o snahu vlády znevýhodnit cvičiště z důvodu jednání o osídlení pohraničí.²³²

Už 10. 5. 1945 se začali vystěhovalci vracet do svých domovů. Vesměs byly jejich domy pobořené, okna i dveře vyražené. Co mělo nějakou cenu a šlo odvézt, bylo pryč. Pole byla zpustošena, studny otrávené, oblast zaminována a plná granátů. Mnozí začínali „s holýma rukama“. V důsledku evakuace Neveklovska, Benešovska a Sedlčanska, na základě nálezu Zemského národního výboru v Praze, bylo zcela zničeno 188 domů, velmi těžce poškozeno 296 obytných budov, těžce poškozeno 2 475 budov²³³. 264 studní bylo zničeno, zároveň kilometry kanalizace a elektrického vedení. Velmi poškozeny byly cesty a kostely.²³⁴

15. 8. 1945 byla zřízena traktorová stanice v Tloskově. Hlavním účelem bylo pomoci při rekultivaci znehodnocených pozemků, zejména v oblastech Zielgebiet. Z akce UNRPA byly zakoupeny traktory. Nejprve došlo k vyčištění obcí od munice. Teprve poté mohla být plocha zorána. Takto upravené pozemky bylo možné předat k dalšímu využití. Na územích, kde platila hrozba zaminování, se oralo pluhem na řetězu nebo se využíval ocelový pancíř z tanku, a to mezi pluhem a traktorem.²³⁵ Stanice disponovala celkem 35 traktory, které obsluhovali němečtí zajatci z řad SS. Za svou práci byli často odměňováni. Oralo se velmi intenzivně. Začínalo se ze tří hlavních center, z Tloskova, Krusičan a Blaženic. Dalším úkolem stanice bylo půjčování strojů i s řidiči k odůvodněným soukromým účelům. V květnu 1947 se uskutečnila inspekční cesta ministra zemědělství a konstatovala, že zemědělci dost obdělávají sami a bylo tedy rozhodnuto, aby se většina strojů přesunula. V Konopišti, Vlašimi a Voticích byly nově zřízeny traktorové stanice a právě do nich byly stroje přesunuty.²³⁶

V únoru roku 1946 pod vedením předsedy vlády Z. Fierlingera se konala návštěva vládní delegace. Vládě byl předložen benešovským ONV přehled nejnutnějších potřeb

²³² HOFFMANNOVÁ, J.: Poválečná obnova území bývalého cvičiště zbraní SS Benešov. SVPP 28, 1987, s. 263-267.

²³³ Pro ilustraci, viz Obrazová příloha, obrázky č. 18, 19, 20, 21, 22, 23.

²³⁴ MĚCHURA, V.: Nejen Neveklovska varuje a nezapomíná. 65 let od vysídlení části středních Čech. Klub českého pohraničí, o. s., s. 14-15.

²³⁵ DRAHORÁD, G.: STS začíná. In: Roky a lidé, Benešov 1965, s. 30-31.

²³⁶ TITĚROVÁ, I.: Počátky a vývoj STS na Benešovsku. In: SVPP 22, 1981, s. 95-97.

obyvatelstva²³⁷, opět je zde předložen požadavek vydání konkrétnějších zákonných norem a upozornění na materiální nedostatek. Při této návštěvě **byly projednány zásady náhrady škod**: „... *nejedná se o válečné škody v pravém slova smyslu, ale o znehodnocení majetku, ke kterému došlo vyvlastněním. Nelze tedy majetek pouze vrátit, ..., je nutné zajistit finanční prostředky na jeho obnovu.*“²³⁸ Na základě těchto požadavků uvolnila vláda 30 milionů korun, které byly určeny na materiální potřeby. Zároveň byl založen Koordinační výbor pro obnovu území bývalého cvičiště SS Benešov, který přebíral část agendy ONV (zejména obnova hospodářství a infrastruktura) a jeho hlavním úkolem byla koordinace všech akcí spojených s cvičištěm. V roce 1947 Osídlovací úřad při ministerstvu zemědělství přejímá vedení restitučních pohledávek. Pomalu narovnává rozpory, které byly zjištěny mezi faktickou a knihovní držbou nemovitostí. V roce 1953 je zrušen jako nepotřebný.²³⁹

²³⁷ NA Praha, MV – NR, k. 5237, i. č. 3359, sg. G 6171, Zpráva ONV Benešov pro vládu ČSR ze dne 19. 2. 1946.

²³⁸ NA Praha, MV – NR, k. 5237, i. č. 3359, sg. G 6171, Zpráva ONV Benešov pro vládu ČSR ze dne 19. 2. 1946.

²³⁹ HOFFMANNOVÁ, J.: *Poválečná obnova území bývalého cvičiště zbraní SS Benešov*. SVPP 28, 1987, s. 268-271.

4.2 Odboj a revoluce v životních příbězích

4.2.1 Jaromír Jech: Odboj a revoluce v lidských dokumentech z Neveklovska

Folklorista Jaromír Jech jako první ve sledovaném území Neveklovska zaznamenal vzpomínky o okupaci, odboji a osvobození, které začal v roce 1949 v podobě rozsáhlých etnografických výzkumů. Na základě těchto výzkumů vychází nejprve studie *O lidských dokumentech z Neveklovska*²⁴⁰ a poté stať *Odboj a revoluce v lidských dokumentech z Neveklovska*, vydaná v časopise Český lid 52, v roce 1965²⁴¹. Jech po válce v letech 1949 až 1950 zachytil rozhovory 160 narátorů ze 120 vesnic a podává tak ve svých dílech nejkomplexnější a nejautentičtější obraz vzpomínek z Neveklovska. Terénní výzkum realizoval těsně po válce, tedy v době, kdy vzpomínky narátorů byly živé, mnohdy traumatizující a celé Neveklovsko se vzpamatovalo z poválečných útrap a procházelo velkou rekonstrukcí. Jech je vystudovaným etnologem a ke zdejšímu kraji byl vázán svým nedalekým rodištěm.²⁴² Jeho aktivní snaha dalšího zmapování a rozšíření vzpomínkových vyprávění také dokazuje opakovaný terénní výzkum, který Jaromír Jech provedl na Neveklovsku po dvaceti letech od svého prvního výzkumu.

Výzkumy Jaromíra Jecha po válce shromažďovaly výzkumný materiál v podobě svědeckých výpovědí. Jak sám autor říká, po osvobození vycházelo poměrně mnoho dokumentární publikace²⁴³, knihy reportáží²⁴⁴ nebo paměti francouzského vězně z koncentračního tábora Hradištko²⁴⁵. Objevily se pokusy o úplný a celkový obraz vystěhování Neveklovska.²⁴⁶ Ovšem výpovědi svědků v sobě skrývají zcela jiný rozměr. Při poslechu vyprávění, jakoby fakta najednou nabývala na barevnosti, plastičnosti a dynamičnosti. Před posluchače vystupuje skutečný život s celou svou tragikou daleko působivěji, než v literárních dílech, ve kterých je realita posouvána do umělecké polohy.²⁴⁷ Čtenáři nabývají pocitu, že slyší opravdu něco úplně nového, neznámého, a snad i

²⁴⁰ JECH, Jaromír: *O lidských dokumentech z Neveklovska*. Sborník vlastivědných prací z Podblanicka. Ed. Jiří Tywoniak. Praha, Okresní vlastivědné muzeum a Dům osvěty v Benešově, 1957.

²⁴¹ JECH, Jaromír: *Odboj a revoluce v lidských dokumentech z Neveklovska*. Český lid 52, 1965.

²⁴² Jaromír Jech se narodil ve Václavcích u Benešova.

²⁴³ DVOŘÁK, J. - PEŠKA, Z. - FIERLINGER, Z.: *Neveklovsko žaluje*. Praha 1947.

²⁴⁴ ŠKORPIL, Bohumil: *Paběrky. Črty z Neveklovska, Sedlčanska a Podbrdsko z let 1938-1945*, Příbram 1948.

²⁴⁵ TESSONNEAU, Rémy: *Jacques, l'ami d'Achille*, Paris 1946.

²⁴⁶ HERTL, Jan: *Dějiny vystěhovaného kraje mezi Vltavou a Sázavou za okupace v letech 1942-1945*. Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 1, 1957.

²⁴⁷ HORST, Bernard: *Pomocník Homolka*. Nový život 1954, s. 362-375. – STEHLÍK, Miloslav: *Mordová rokle*. Praha 1950. – SVATOŠ, Bedřich: *Poslední městečko*. Praha 1948. – VRLOVÁ, Markéta: *Psané skály*. Brno 1949.

nenapsaného. Zřejmě je to proto, že všechny uveřejněné práce buď zapadly v množství dokladového materiálu o druhé světové válce, z důvodu nedostupnosti tohoto materiálu či jeho šíření pouze v malé, regionální oblasti.²⁴⁸

Jech se ve svých výzkumech nesnaží napsat historickou studii, ta již existovala. Po bližším srovnání došel k závěru, že výpovědi narátorů nijak neodporují datům z úředních a jiných dokladů, ale naopak je v mnohém ještě doplňují a konkretizují. Získané reminiscence by tedy po náležité kritice mohly být dobrým pramenem pro historiky, neboť nabývají charakter dokladu.²⁴⁹

Jech ve svých záznamech zdůrazňuje specifikum života ve vysídleném Neveklovsku, a to zvláštní povahou odboje proti okupantům. Na území se nacházelo několik koncentračních táborů. Jech zachytil výpovědi lidí, kteří většinou nesměli prostor cvičiště opustit a byli nuceni zde pracovat, zejména jako zemědělstí dělníci na SS Hofech. Zaznamenává příběhy o jednotlivých lágrech, o utrpení vězňů, příběhy zběhů apod. Hnutí odporu mělo v této lokalitě většinou živelný a individuální ráz, který se projevoval například v pomoci partyzánům a vězňům z koncentračních táborů. U Minartic se vyskytovaly menší úkryty, které sloužily k přechovávání příslušníků jiných národností uprchlých z tábora, u koncentračního tábora ve Vrchotových Janovicích byly vybudovány partyzánské skrýše. Lid podporoval i armádní zběhy nebo jim alespoň neskrývaně projevoval své sympatie.²⁵⁰

Jech zdůrazňuje, že zaznamenané texty je nutné zároveň posuzovat jako vypravěčský akt, jako výsledek vypravěčského procesu, a proto pro jejich interpretaci je kompetentní folkloristika. Jechovo pojmenování „lidské dokumenty“ je také folkloristicky opodstatněné. Poprvé se tento pojem objevil na přelomu 19. a 20. století u Augusty Šebestové ve sběratelském díle²⁵¹. Od této doby se výraz „dokument“ objevuje v národopisných pracích. Podle Jecha, výhodou pojmu „lidský dokument“ je skutečnost, že lze do něho zahrnout rozmanité promluvy, které se týkají různých stránek lidového života, slovních projevů, od každodenních projevů konverzace přes vlastní etnografický materiál až po folklórní skladby. Za „lidské dokumenty“ z Neveklovska považuje zdařilá vyprávění, ale i kusá sdělení značně individuálního rázu neboli útvary, které se nachází na okraji folklóru. Pořízené záznamy by bylo možné zařadit do kategorie vyprávění ze života (vzpomínkové vyprávění či memorát), ale na základě výše uvedených vysvětlení by tento termín nevyhovoval, neboť by nevystihoval obsahovou závažnost, která je ukryta ve slově „dokument“. V pojmu se ne vždy

²⁴⁸ JECH, Jaromír: Odboj a revoluce v lidských dokumentech z Neveklovska. Český lid 52, 1965, s. 144.

²⁴⁹ JECH, Jaromír: Odboj a revoluce v lidských dokumentech z Neveklovska. Český lid 52, 1965, s. 145.

²⁵⁰ JECH, Jaromír: Odboj a revoluce v lidských dokumentech z Neveklovska. Český lid 52, 1965, s. 144.

²⁵¹ ŠEBESTOVÁ, Augusta: Lidské dokumenty a jiné národopisné poznámky. Olomouc 1900.

objevuje svědectví, ale je mnohdy důležitým dokladem a ve vztahu k textům i důležitým dokladem o důležité události.²⁵²

Jech uvádí, že příběhy, které obyvatelé Neveklovska prožili jako přímí účastníci, se staly pevnou součástí jejich života. K příběhům se při různých příležitostech vracejí, například při vzájemných návštěvách nebo při náhodných schůzkách s někým cizím. Tyto příběhy zatlačují do pozadí starší příběhy (tradiční, zděděné), pokud ještě žily v pamětech. Pověrečné povídky a jiné rozprávky, které se pojí k určitému místu, byly válečnou tematikou odsunuty na okraj zapomnění. I když jinde pověrečné povídky vykazovaly značnou životaschopnost, na Neveklovsku se objevovaly již sporadicky. Výskyt tradičních skladeb nebo jejich zlomků, i když třeba sporadicky nebo přes jejich dočasný útlum, připomínají, že vypravěčské schopnosti nevznikají z ničeho, ale že se rodí na základě rozmanitých tradičních druhů. „Čili: že přednes i zcela „netradičních“ podání, jakými jsou vzpomínky vážící se k zabranému území a mezi nimi zejména také zdařile komponovaná vyprávění o odboji a revoluci, předpokládá existenci epické tradice.“²⁵³ Narátoři vzpomínek se učí vyprávět na základě přejatých vypravěčských vloh od rodičů či prarodičů, kteří jim vyprávěli pověsti, povídky ze života nebo pohádky a také na základě četby. Opakovaným reprodukováním stejných projevů se ústní projev řečníka zdokonaluje a fixuje.²⁵⁴

Jech dodává, že to vypadá, jako když tradiční povídky pomáhaly formulovat lidské dokumenty, ale mezi oběma vrstvami existuje užší spojitost. Například se přejímá kompoziční postup jako v pověrečných povídkách, děj se odehrává často v noci, například osamělý chodec potkává neznámou osobu apod.: „Dyž se tale dcera vdávala, tak sem šla vocad' asi v devět hodin. A ted' sem do Krchleba na noc. A ted' asi v jedenác hodin sem potkala tři muže, a no sem se nebála nikdy. A voni mně povídají: „Tudle taky de nějaká paní a nebojí se.“ A já sem jim povídala: „No, ty co se bojeji, sou doma, a já se nebojim, tak du.“ Ale dyž sem je minula, šel po mně mráz. Voni tenkrát hledali ty Vlasovce (správně asi: Bederovce- pozn. Jaromír Jech), a já sem si myslela: Pámbu s námi, jesi sou to voni, tak budu nebohá. No ale voni se na mě už nevotočili, já sem šla svou cestou a voni taky.“²⁵⁵

Jaroslav Kouřimský na Jechův dotaz, zda u nich ve vsi strašilo, zavzpomínal, jak chodil za okupace v noci z Hradišťka do Třebšína: „To bylo tady lesem vošklivý, víte, jesi ste tady šel někdy na Třebšín. FIM lesem. Tak sem šel kadle ke smrčí. Ted' vám au ve smrčí, takle bylo sněhu, já si to kráčím volně. Po mezi. Najednou vám po tý mezi mě podtrhne strašidlo nohu,

²⁵² JECH, Jaromír: Odboj a revoluce v lidských dokumentech z Neveklovska. Český lid 52, 1965, s. 146.

²⁵³ JECH, Jaromír: Odboj a revoluce v lidských dokumentech z Neveklovska. Český lid 52, 1965, s. 146.

²⁵⁴ JECH, Jaromír: Odboj a revoluce v lidských dokumentech z Neveklovska. Český lid 52, 1965, s. 147.

²⁵⁵ JECH, Jaromír: Odboj a revoluce v lidských dokumentech z Neveklovska. Český lid 52, 1965, s. 147. Magnetofonová nahrávka z 2. 2. 1965; v seznamu vypravěčů: lokalita Hrazany, Anna Zoubková.

*víte! Ale strašidlo to nebylo. Voni měli cvičení ty pacholci v bílejch těch – nebyli vidět ve sněhu, víte. Měly ty bílý uniformy. Tak mě porazili a zvochlovali mě.*²⁵⁶ Tato ukázka je dokladem zachování obvyklého stavebního postupu a ukazuje, jak zde zapůsobila představa z historek o strašidlech. Vyprávění z všedního dne do své struktury přebírají fantastické prvky z různých folklórních druhů.²⁵⁷ Znamená to, že tradiční rozprávky přežívají svou fabulí a nebo se do jisté míry stávají modelem pro okupační lidské dokumenty. Významně pak rozšiřují vypravěčský repertoár, ve kterém pak suverénně dominují.²⁵⁸

Jech ve svém prvním terénním výzkumu zaznamenal, že ne všechny vzpomínky byly projevem skutečného vyprávěčství, neboť žily jen pasivně v paměti lidí. Většina z nich postrádala umělecký rys. Vzpomínky byly zapisovány brzy po válce, kdy mnohdy nebyla úplně dokončena obnova domova a minulost představovala ještě živou součást každodenních starostí. Otázkou bylo, zda tato vyprávění zůstanou natrvalo ve vypravěčském fondu.²⁵⁹

Jech po dvaceti letech provedl opakovaný terénní výzkum. Nenavštívil však všech 120 vesnic a všech 160 narátorů. Rozhodl se vyhledat pouze narátory kapitol o odboji a revoluci. Svůj výběr zúžil ještě na ty, kteří vynikali svým vypravěčským nadáním, neboť skýтали záruku, že jejich podání by mohlo vejít do folklórní zásobnice.²⁶⁰

Opakovaný terénní výzkum vede ke spolehlivým výsledkům pouze v případě, že jsou zachovány stejné podmínky. To znamená, aby vyprávění zapisoval stejný sběratel, aby situace při zápisu byla podobná, aby narátor byl v podobné psychologické dispozici. U jednoho narátora se ukázalo, že odlišné okolní podmínky pro vyprávění mohou jeho znění ovlivnit, například pokud jsou přítomni jiní posluchači než před lety. Důležitou roli hraje zdravotní stav narátorů, jejich sociální zázemí, například pokud narátor zůstane sám a nemá komu příběhy vyprávět, pak samotné vyprávění již není soustředěné a zevrubné jako před lety. Naopak některá vyprávění byla narátory přednášena plynně, zachovávala dobře děj a například se u nich projevil i větší smysl pro drobnokresbu, vyprávění byla vroucnější, citově zabarvenější a při vyprávění se dojímalí.²⁶¹

Z opakovaného terénního výzkumu dochází Jech k závěrům, že podání ze zabraného území jsou a budou na ústupu. Dalším důsledkem jejich postupného zániku je fakt, že výborní vypravěči a narátoři odcházejí a jejich důležitá svědectví nebyla nikomu předána. Opakované

²⁵⁶ JECH, Jaromír: Odboj a revoluce v lidských dokumentech z Neveklovska. Český lid 52, 1965, s. 147. Magnetofonová nahrávka 3.2.1965; v seznamu vypravěčů: lokalita Hostěradice, Jaroslav Kouřimský.

²⁵⁷ BAUSINGER, Hermann: Strukturen des alltäglichen Erzählens. Fabula, sv. 1, 1958.

²⁵⁸ JECH, Jaromír: Odboj a revoluce v lidských dokumentech z Neveklovska. Český lid 52, 1965, s. 147.

²⁵⁹ JECH, Jaromír: Odboj a revoluce v lidských dokumentech z Neveklovska. Český lid 52, 1965, s. 147.

²⁶⁰ JECH, Jaromír: Odboj a revoluce v lidských dokumentech z Neveklovska. Český lid 52, 1965, s. 147.

²⁶¹ JECH, Jaromír: Odboj a revoluce v lidských dokumentech z Neveklovska. Český lid 52, 1965, s. 147-148.

zápisy rovněž ukazují, jak se ústní podání pohybuje po křivolaké cestě a s četnými zvraty. Vypravěčství by bylo možné označit za složitou problematiku. Vypravěčství je úzce spjato s klasickým folklórním odkazem a s potřebou metody opakovaného výzkumu. Ústní podání je pohyblivé a charakterizuje se celkovou vývojovou tendencí.²⁶²

V zachycených vzpomínkách z Neveklovska je podle Jecha nutné spatřovat něco více, než pouhý dobový dokument. Folkloristika je schopna se těmto dokumentům věnovat v širších kontextech- srovnávacích, „funkčních“ nebo „biologických“, a to ve spojitosti s jejich sociální základnou, s životem lidu, tedy na základně, která je společná všem národopisným jevům a která dodává celé národopisné práci jasnou koncepci. Národopis, jeho specifický pohled a široká analýza, mohou spíše pomoci při interpretaci faktů. Národopis může pomáhat zejména v historii a sociologii nebo sociální psychologii, která jistě neporozumí mentalitě lidu bez znalostí národopisného bádání.²⁶³

4.2.2 Životní příběhy o okupaci, odboji a osvobození na Neveklovsku

Čeští národopisci na rozdíl od některých jiných zemí se poměrně málo zabývali folklórními projevy, které se vztahují k událostem druhé světové války. I přes tyto ojedinělé záznamy lze říci, že tato dějinná epocha se promítla v lidovém podání výrazně a rozmanitě. Vedle poměrně vzácných písňových projevů,²⁶⁴ pololidových veršovaných skladeb, které už překračují hranice folklóru a vedle některých zvláštních námětových cyklů, jakým bylo například podání o tzv. pérákoví²⁶⁵, tvořily zvlášť bohatou a výraznou složku ústní slovesné tvorby z let okupace zejména protektorátní, válečné anekdoty a vtipy. Stovky jich kolovaly mezi lidmi od prvních momentů nacistické okupace až do osvobození. Podávaly kritický a parodický obraz doby, událostí a politických a vojenských vůdců a hodnostářů Třetí říše a protektorátu. Zaznamenávaly politickou výpověď českého lidu, byly výrazem jejich názorů a citů. Rozmanitý fond protektorátní anekdoty zůstal zachycen jen v řadě popularizujících sbírek a sbíreček²⁶⁶. Mezi ně lze zařadit jednu z prvních odborných publikací, která jim byla věnována²⁶⁷ a znamenala první krok k jejich poznání a zhodnocení.²⁶⁸

²⁶² JECH, Jaromír: Odboj a revoluce v lidských dokumentech z Neveklovska. Český lid 52, 1965, s. 148-149.

²⁶³ JECH, Jaromír: Odboj a revoluce v lidských dokumentech z Neveklovska. Český lid 52, 1965, s. 149.

²⁶⁴ Kladensko. Život a kultura lidu v průmyslové oblasti. Red. O. Skalníková, Praha 1959, s. 429-432, č. 88-91; PRAŽÁK, V.: Lidová píseň o Lidicích. Český lid, 1, 1946, s. 28-42; HEROLDOVÁ, I.: Druhá světová válka ve folklóru a dokumentech volyňských Čechů. Český lid, 60, 1973, s. 49-57.

²⁶⁵ PULEC, M. J.: Podání o pérákoví. Český lid, 52, 1965, s. 158-164.

²⁶⁶ CENEK, E. - ZIEGNER, V.: Válečné anekdoty 1939-1945 (Smích v bodláči). 3. vyd. Hořovice 1945; GRUSS, J.: Jedna paní povídala. Praha 1945; KREJČÍ, O.: Země úsměvů (1939-1945), Praha 1945; Protektorát se směje

Kromě anekdoty si též zasluhuje zvláštní pozornost část ústního podání, tzv. životní příběhy (životní vyprávění), vyprávění či povídky ze života, vzpomínkové vyprávění, memoráty, oral history. Zachycují a ztvárňují ve vyprávění četné vzpomínky a skutečné příběhy, příhody, které zažili samotní narátoři a nebo byli jejich účastníky či svědky. Tyto projevy se vyskytují i v jiných zemích, kde jim byla věnována badateli a sběrateli systematická pozornost. Jedná se zejména o práce A. Melicherčíka²⁶⁹ a J. Michálka²⁷⁰ o Slovenském národním povstání a boji proti fašismu. Bádání vypravěčských forem z našeho území se dotklo vědomě a podrobně v několika pracích o vyprávění z „vystěhovaného“ Neveklovska ve středních Čechách.²⁷¹

Povšechný obraz životních příběhů o okupaci, odboji a osvobození z českého území, vychází z poměrně bohatého písemného a ústního materiálu, který byl doposud nashromážděn. Ať už vlastními sběry nebo z jiných pramenů.²⁷² Z těchto materiálů by bylo možné vyvodit některé obecné poznatky, na druhé straně je potřeba si uvědomit, že další sběry a další výzkumy v mnohém předložené výsledky doplní a opraví.

Pokud se nejdříve zaměříme na narátory těchto životních příběhů, po bližším prostudování zjistíme některé obecnější rysy nositelů této tradice. Například z hlediska věku. Narátoři, kteří patří ke generaci, která se narodila zhruba v letech 1895-1920, jednalo se o generaci, která v době okupace a osvobození měla mezi deseti až čtyřiceti lety, tak od této generace narátorů pochází nejvíce a nejzajímavější příběhy. Hlavním důvodem je fakt, že se jednalo o pamětníky, kteří se přímo zúčastnili dění okupace, osvobození a odboje. Nejstarší narátoři, od

(ileg. tisk z prosince 1944); Válečná ironie Čechů. Valašské Meziříčí 1945; VOJTĚCH, J.: Hlas lidu (1938-1945). 2. vyd. Praha 1946.

²⁶⁷ MARYNČÁK, E.: Mějte nás rádi ... (Protifašistické anekdoty z Těšínska a odjinud.) Ostrava 1965.

²⁶⁸ ŠRÁMKOVÁ, Marta: Vzpomínky na vyprávění o okupaci, odboji a osvobození. Krajské středisko lidového umění ve Strážnici 1975, číslo 1, s. 1.

²⁶⁹ MELICHERČÍK, A.: Motívy odboja slovenského ľudu v ústnom podaní. Národopisný sborník MS, 6-7, 1946, s. 200-202; MELICHERČÍK, A.: Boj proti fašizmu za Slovenského národného povstania v ústnom podaní slovenského ľudu. Slovenský národopis, 9, 1961, s. 358-395.[/]

²⁷⁰ MICHÁLEK, J.: Spomienkové rozprávania s historickou tematikou. Bratislava 1971; týž: Spomienkové rozprávania o Slovenskom národnom povstaní na Podjavorinsku. Slovenský národopis, 12, 1964, s. 397-430; týž: Spomienkové rozprávania o Prvej československej partyzánskej brigáde Jána Žižku. Slovácko, 7, 1965, s. 23-32; týž: Výskum povstaleckej tematiky v ľudovej slovesnosti na Slovensku. Slovenský národopis, 19, 1971, s. 525-533; týž: Slovenské národné povstanie v ľudovom rozprávaní. Slovenské národné povstanie v ľudovej tvorbe, Bratislava 1974, s. 85-148; týž: k štúdiu ľudovej kultúry na slovensko-moravskom pomedzí. Moravsko-slovenské vzťahy v lidové kultúre. Ostrava 1974, s. 9-17.

²⁷¹ JECH, J.: Lidová tvořivost slovesná stále žije. Lidová tvořivost, 2, 1951, s. 479-487; týž: O lidských dokumentech z Neveklovska. Sborník vlastivědných prací z Podblanicka. Praha 1957, s. 39-57; týž: Odboj a revoluce v lidských dokumentech z Neveklovska. Český lid, 52, 1985, s. 144-158.

²⁷² Jedná se o přímé záznamy ústního podání, vlastní sběry, nahrávky z archivu Českého rozhlasu či použití četných pramenů písemných a literárních (vzpomínky, líčení válečných událostí atd).

kterých existují záznamy vyprávění, se narodili v letech 1874 a 1879 a zápisy od nich byly pořízeny před rokem 1949.²⁷³

Další skupinu tvoří narátoři vzpomínek z okupace, odboje a osvobození, kteří se se narodili v letech 1926-1935. Jedná se o nejmladší skupinu, která nám jako poslední může poskytnout svědectví o druhé světové válce. Tato skupina se vyznačuje vyprávěním, které se přímo dotýká jich samotných nebo jejich rodin. Současně poskytuje zprávy a příběhy svědeckého rázu, ale samotní narátoři většinou nejsou hlavními postavami. V tomto případě nemají příběhy zvlášť bohatý či zajímavý obsah, jsou spíše okrajové a nahodilé.

Z uvedených informací lze vyvodit pravděpodobný závěr. Tato vypravěčská tradice se váže především na onu generaci, která léta okupace přímo a intenzivně prožila, byla událostmi bezprostředně zasažena a ony události aktivně spoluvytvářela. Současně to znamená, že tato tradice jako celek se nepřenesla na mladší generaci a tyto příběhy přešly do jejího podání jen výjimečně. Závěr je však možné ověřit až na rozsáhlejším materiálu a přesnější odpověď by měly poskytnout výzkumy v budoucnosti. Podobnou tendenci zaznamenávají i zápisy vzpomínkových povídek o Slovenském národním povstání.²⁷⁴ Některé ojedinělé náměty byly přejaty i narátory mladší generace, kteří vyprávěné události už sami neprožili. Tento jev se nazývá vypravěčská kontinuita. Folklorizace jednotlivých životních příběhů a námětů se vyskytuje poměrně vzácně. Může nastat situace, kdy se objeví tentýž příběh ve dvojí či vícere verzi, ale většinou jde o nezávislé zpracování výrazného námětu dvěma nebo více narátory. Jednalo se například o pana J. Marvana, který podrobně vyprávěl o Křešickém masakru u Olbramovic. Stejná příhoda byla zaznamenána od paní L. Havlínové a paní M. Kunešové. Všichni tři uvedení narátoři se stali svědky těchto událostí. Tento jev se nazývá paralelní verze téže události a vyskytuje se poměrně často. Jako příklad lze také uvést materiály, které se týkají povídky o karlovickém kominíkovi, jenž nastražil minu do ubytovny německých vojáků²⁷⁵ nebo i příběhy o zraněném Murzinovi.²⁷⁶ Z oblasti vystěhovaného Neveklovska to jsou bezesporu vzpomínky na Křešický masakr, kde byli vyvražděni vězni z transportu, který pod Křešicema zastavil a velitel transportu dovolil vězňům vyžebrať si jídlo ve vsi. Z důvodu špatné domluvy mezi německým velitelem transportu a německým velitelem SS z Votic, který zrovna do Křešic přijížděl a myslel si, že vězni jsou na útěku, byli vězni z transportu

²⁷³ ŠRÁMKOVÁ, Marta: Vzpomínky a vyprávění o okupaci, odboji a osvobození. Krajské středisko lidového umění ve Strážnici 1975, číslo 1, s. 2.

²⁷⁴ Srov. data o vypravěčích v Micháلكově antologii ve sborníku Slovenské národné povstanie v ľudovej tvorbe, s. 100-148.

²⁷⁵ Varianty nejúplněji shrnuty u MICHÁLKA 1965, s. 2627, 31 (č. 4).

²⁷⁶ MICHÁLEK 1974b, s. 16, č. 8 a 9.

postřílení²⁷⁷. Přímá recepce životního příběhu narátorem od jiného narátora, jejího původce a následné šíření a kolování, se vyskytuje výjimečně.²⁷⁸

Podstatou těchto podání je, že životní příběhy jsou většinou vlastnictvím jednoho narátora, který je původcem a autorem. Jejich žánrovým příznakem je individuální vlastnictví. Specifičnost jejich výpovědí spočívá v promítání individuálního příběhu. Kolektivní podstatou paralelní verze téže události tedy není v přejímání těchto příběhů více narátory a v jejich hromadné cirkulaci. Mají ovšem kolektivní platnost. V individuálním příběhu se totiž odráží společný názor a postoj prostředí, ve kterém se tyto příběhy vyprávějí, následně jsou sankcionovány zájmem posluchačského kolektivu.²⁷⁹

Pokud se životní příběhy šíří pouze výjimečně mezi dalšími náratory a každý konkrétní příběh žije převážně v podání pouze jediného narátora, celkově se dá předpokládat, že i tyto ojedinělé, výrazné životní příběhy a témata zůstanou v paměti následujících generací, ale musí se počítat s tím, že v budoucnu tato tradice ztratí na svém bohatství a na své rozmanitosti.²⁸⁰

Mezi význačné náratory životních příběhů z doby okupace, odboje a osvobození patří zejména ti, kteří se přímo osobně podíleli na dění. Například Marie Kubrová z Neveklova vyprávěla dlouhou sérii dramatických příběhů, které odkazovaly na její činnost za války, kdy pracovala na úřadu práce ve Vlašimi a jejím úkolem bylo vypravovat transporty lidí na nucené práce do „Rajchu“. Dále rozsáhle a živě líčila krvavé boje a tragické následky Pražského povstání v Praze, kterých byla svědkem. Marie Brožková z Neveklova ve svých životních vyprávěních obšírně popisovala život a strasti totálně nasazených z lágru Köthen, o režimu, práci, nedostačující potravě a nelidských podmínkách, také vyprávěla o neuvěřitelné solidaritě mezi cizinci, která panovala po celém lágru. Paní Brožková velice zaujatě a přesvědčivě vyprávěla o svém útěku z továrny pro totálně nasazené do rodného Neveklova atp.²⁸¹ Pan Ladislav Marvan z Vrchotových Janovic, kronikář Vrchotových Janovic detailně vyličil masakr v Křešicích, jehož byl přímým svědkem, vyprávěl o koncentračních táborech ve Vrchotových Janovicích, o špatných podmínkách v koncentracích, hladu vězňů, jejich

²⁷⁷ Viz Textová příloha č. 4- variant Ladislava Marvana a Textová příloha č. 5- variant Mileny Kunešové a Ludmily Havlíkové.

²⁷⁸ ŠRÁMKOVÁ, Marta: Vzpomínky a vyprávění o okupaci, odboji a osvobození. Krajské středisko lidového umění ve Strážnici 1975, číslo 1, s. 2-3.

²⁷⁹ ŠRÁMKOVÁ, Marta: Vzpomínky a vyprávění o okupaci, odboji a osvobození. Krajské středisko lidového umění ve Strážnici 1975, číslo 1, s. 3.

²⁸⁰ ŠRÁMKOVÁ, Marta: Vzpomínky a vyprávění o okupaci, odboji a osvobození. Krajské středisko lidového umění ve Strážnici 1975, číslo 1, s. 3.

²⁸¹ Fotografie Marie Brožkové z lágru Köthen, viz Obrazová příloha, obrázek č. 7. Odznak Marie Brožkové, který museli nuceně nasazení povinně nosit a řetízek se symbolem českého lva, který nosila vždy při sobě jako vzpomínku na svou rodnou vlast, viz Obrazová příloha, obrázek č. 8.

teroru ze strany Němců. Velice poutavé byly jeho životní příběhy o neustálých náletech spojeneckých vojsk, bombardování kolem vlakové trati nebo o nepříjemném osobním setkání s velitelem cvičiště SS Alfredem Karraschem, který ho chtěl za housku v kapse odnesenou z práce potrestat posláním do koncentračního tábora. Pan Marvan také mimo jiné vzpomínal na paní baronku Sidonii Nádhernou, kterou znal osobně, neboť jeho otec u baronky pracoval jako porybný, velice živě vyprávěl o jejím milém a lidském přístupu ke svým poddaným, o všedním životě baronky v jejím zámku²⁸².

Vedle význačných narátorů životních příběhů z doby okupace, odboje a osvobození se najdou narátoři, kteří nebyly do událostí tak osobně a silně zapojeni. Jedná se o vynikající vypravěče, kteří obecně vypráví i jiné příhody, povídky. Tito narátoři dokáží ztvárnit epizody z okupace nebo osvobození svého domova, pohotově a výrazně. Například se jednalo o vynikajícího vypravěče a narátora pana Ladislava Komendu z Benešova, který vedle životních příběhů o válečných událostech ztvárnil povídky o obyvatelích a jejich osudech v městské části Na Karlově v Benešově před válkou a po válce. Z těchto a podobných příkladů vyplývá, že tato tradice je podmíněna zejména dvěma činiteli: 1. jedná se o bezprostřední silný prožitek, 2. vypravěčská schopnost a zkušenost.²⁸³ Další otázkou je, životnost a funkce vyprávění, tj. jakým způsobem žily v lidovém prostředí a při jakých příležitostech a komu se vyprávějí, jaká je jejich přirozená životnost a frekvence v lidovém podání. Tyto otázky vyvstávají v případech, kdy je sběratel sice zaznamenal v přirozené vypravěčské situaci, ale na základě přímého a záměrného dotazu. Někteří badatelé rozlišují tři modalitý bezprostředního vypravěčského ztvárnění osobních zážitků a životních příběhů: 1. poprvé vyprávěný příběh, 2. vícekrát vyprávěný příběh, který už tvoří pevnou součást vypravěčova repertoáru, 3. příběh přejatý i dalšími vypravěči. Z toho přehledu je zřejmé, že první forma může být jen nahodilým jevem a vyprávěním vyvolaným v životě samotným sběratelem. Největší váhu z hlediska živé tradice má druhá a třetí modalita.²⁸⁴

Zdali je vyprávěný životní příběh konstantní složkou vypravěčova repertoáru a zda jej narátor vyprávěl či vypráví ve svém prostředí lze zjistit s využitím metody sběru. Narátor některé životní příběhy začíná vyprávět sám od sebe, spontánně, mnohdy bez vyzvání tazatele. V případě opakovaného výzkumu se k nim vrací a jeho podání je pokaždé poměrně shodné. Znamená to, že tyto příběhy žijí v pamětech narátorů. Tuto skutečnost dokazují případy, kdy tyto životní příběhy byly zaznamenány jakoby navíc, vedle sběru

²⁸² Viz Textová příloha č. 4, Přepis životních příběhů narátora Ladislava Marvana, pořízených 1. 8. 2010.

²⁸³ MICHÁLEK 1971, s. 115-122.

²⁸⁴ ŠRÁMKOVÁ, Marta: Vzpomínky a vyprávění o okupaci, odboji a osvobození. Krajské středisko lidového umění ve Strážnici 1975, číslo 1, s. 4.

dialektologického, vlastivědného atp. Příkladem tohoto zaznamenání jsou zápisy V. Mazalové pro její monografii o výslovnosti na Zábřežsku (1949).²⁸⁵ Rovněž ve vlastivědných publikacích o místním životě lidu²⁸⁶ i v kronikářských, memoárových a historických líčeních z doby okupace a osvobození byly zaznamenány mnohé individuální spontánní vypravěčské epizody. Terénní výzkumy dialektologů pro dokumentaci stavu místního nářečí také zaznamenaly spontánní podání podobných zpráv. Zajímavé jsou i pořízené zápisy z besedy s několika narátory z jedné vsi (Holubí, Zhoř), narátoři sami začali hovořit o událostech a vytvořili tak přirozenou vypravěčskou situaci.²⁸⁷ Tyto skutečnosti dokládají, že životní příběhy kolovaly a kolují jako vyhraněný vypravěčský útvar. Ožívají při sousedských a přátelských setkáních nebo při vyprávění doma dětem a vnoučatům.²⁸⁸ Narátoři dnů okupace, odsunu a osvobození se mnohdy účastní vzpomínkových událostí a jejich životní příběhy se stávají živým vypravěčským jevem i aktuálním faktem. Vítané jsou například jejich návštěvy na Základní škole v Neveklově nebo Obchodní akademii v Neveklově.

Účastníci odbojového hnutí a pamětníci dnů okupace a osvobození se mnohdy účastní vzpomínkových událostí a jejich vzpomínky a životní vyprávění se stávají živým vypravěčským jevem i aktuálním faktem širšího společenského vědomí.²⁸⁹

Pokud se blíže podíváme na problematiku ústního podání o okupaci, odboji a osvobození, k tomuto tématu byly zaznamenány rozmanité situace a životní vyprávění z období od roku 1938 až do roku 1945. J. Michálek, který se podrobně zabýval výzkumem vzpomínkového vyprávění o Slovenském národním povstání a vycházel z velmi bohatého materiálu, poukázal na to, že tyto vzpomínky a povídky „*podliehali okrem iného už aj istému výberu*“ a že „*pripájali sa k nim ďalšie*“ a že „*sústredovali sa do akýchsi celkov, námětových okruhov*“.²⁹⁰ Rovněž Michálek se pokusil roztřídit vypravěčský materiál, který se týkal Slovenského národního povstání do dílčích tematických okruhů a stanovil nejvýraznější námětové body.²⁹¹ Ostatně tuto námětovou cyklizaci ve vypravěčské tradici o boji proti fašismu odkryl A. Melicherčík v své studii.²⁹² Michálek uvádí, že vyprávění i na omezeném regionu se charakterizuje výraznou tendencí k námětové krystalizaci do význačných celků. To lze

²⁸⁵ MAZLOVÁ, V.: Výslovnost na Zábřežsku. Praha 1949.

²⁸⁶ VOZAR, J.: Sobůlky. Kyjov 1949.

²⁸⁷ Boj za svobodu se zbraní a beze zbraně. Blansko 1970, s. 35-36.

²⁸⁸ Například paní Brožková společně s paní Šebkovou z Neveklova vzpomínají na vystěhování Neveklovská a na válku při sousedském setkání, mnohdy za přítomnosti dětí a vnoučat.

²⁸⁹ ŠRÁMKOVÁ, Marta: Vzpomínky a vyprávění o okupaci, odboji a osvobození. Krajské středisko lidového umění ve Strážnici 1975, číslo 1, s. 4-5.

²⁹⁰ MICHÁLEK 1974a, s. 90.

²⁹¹ MICHÁLEK 1971, s. 75-81.

²⁹² MELICHERČÍK 1981, s. 363ad.

zaznamenat například v podání o partyzánských bojích na slovenském Podjavorinsku a Podbradlansku²⁹³ nebo v tradici o vystěhovaném Neveklovsku ve středních Čechách.²⁹⁴

Materiály týkající se životních příběhů, vzpomínkových vyprávění, memorátů, vyprávění povídek ze života, oral history z Neveklovska je poměrně rozsáhlý, ale je možné v nich pozorovat námětovou cyklizaci. Z těchto materiálů lze také usoudit, že některá témata utkvěla silně v paměti narátorů a těšila se a těší se oblibě při sousedských a přátelských setkáních nebo při vyprávění doma dětem a vnoučatům. Mezi tato témata patří například příhody z posledních dnů války, z frontových bojů a osvobození. Je tedy možné nastínit hlavní námětové okruhy této vypravěčské tradice, současně je nutné si uvědomit, že další výzkumy a sběry tento náčrt v něčem možná doplní, upřesní nebo opraví.

1. námětový okruh: V podání narátorů se objevují životní příběhy, které se vztahují k období zabírání pohraničí a německé okupace v roce 1938, jak například vyprávěla paní Mrhová (*Já ti si pamatuju, když to bylo takhle vodpoledne a ted' my jsme měli takovou hospodu velikou a ted' jsem se podívala za tu hospodu, jelo takový černý auto, a pak když ještě přijelo dřív, tak jsem zjistila, že jsou to ty Němci, ty, jak se jim to říkalo, takový ty zlý [...] a ted' voni zastavili a už se tam začli lidi jako dělat, protože to bylo hned u státní silnice, jak my jsme měli barák, no a voni chtěli, my jsme tam měli postavenou krásnou velikou tu na silnici barikádu, rovně přímo na silnici, prostě aby žádněj auták nemohl na Prahu. No a tak voni hned jako zjišťovali, kdo to postavil a todlejšeko no tak řekli a jestli to nezbouráte, tak vám vyhodíme tu vaši vesnici do vzduchu. Tak se radili všichni, no a teda to rozbourali a voni vodjeli xyndl. Tohle byli takový ty Němci vošklivý.*

Barikádu udělali Mukařováci, všeljaký vozy a všecko na to nandali, aby to bylo hodně vysoký, aby se tam tudy jezdit nemohlo a tydle pacholci přijeli takhle z druhý strany jako vod Žernovky, to je úplně jiná strana a krásně přijeli k barikádě a dál to nešlo. Tak hned vylezli a hned jako začli křičet: "Kdo to tady postavil? Jestli to nezbouráte, hned vám to tady hodíme do vzduchu." A takhle no, tak začli zas to bourat... to si tak ti na to pamatuju. To byl takovej můj zážitek a já už jsem byla v jinom stavu, sice ještě svobodná, ale už jsem byla v tom, já jsem měla takovej strašnej strach z toho [...] náš tatínek, my jsme měli hospodu, nó tak když potom vodjeli a zbourali to, tak náš tatínek dal každemu co chtěl pít, pivo a [...] jen aby nás teda vopravdu bejvali nevyhodili do vzduchu. To jsou takový zážitky, víš. Ale tenkrát, když jsme museli zbourat tu, tak jako když viděli, že už je to zbouraný, tak vodjeli. Už se nás nevšímalí.). Narátoři vzpomínají na zážitky vojáků na hranicích, první střetnutí s Henleinovci.

²⁹³ MICHÁLEK 1971, s. 72.[/]

²⁹⁴ JECH 1957, s. 43

Na setkání s Henleinovci vzpomínala paní Kubrová (*No tam jsem byla [narátko má na mysli Sudety] a učila jsem se německy, to mě tam rodiče dali na výměnu. Dřív se to tak dávalo jako na výměnu, sem přišla německá holčička a já šla zase tam, na dva měsíce jsem byla, pak jsem tam chodila rok do školy. A to už se tam ty Henleinovci sdružovali a chodili v těch bílých podkolenkách a v takových těch oblecích.*). Zabírání rodné vsi, které dokumentuje pan Marvan z Vrcholových Janovic (*No dolehlo to, to je pochopitelný, že to dolehlo i sem. Když to vezmu, tak tady bylo asi sedmnáct baráků, který zničili a pak to postavili znova. To bylo při stěhování. No prostě jim vadili, tak to zničili. A ty lidi se sem po válce už nevrátili.*

Vždyť ty co se vodstěhovali všický, vždyť já vim tajde ty Kněnický, ty byli až u Kolína. Strejda ten byl támhle někde u Tábora, tajdle Křížkovi, ty byli tady na Borku, no prostě to bylo rozsetý, to jsem nevěděl, kde kdo je. A nikdo z nich nepočítal s tím, že se domu vrátí, to byl konec, to byl konec. A každej musel nechat to, co bylo jeho, tak tam musel nechat. Krávy, kozy, já nevím, co všechno bylo živý, to tam musel nechat. Mohl si jen vzít, to co potřeboval nutně, almaru na šaty, postel a já nevím takovýhle věci, aby mohl někde spát. Jináč vostatní všechno museli odevzdat.).

2. námětový okruh: Svými náměty i laděním tento okruh tvoří pestrá skupina životních vyprávění z každodenního života v protektorátu. K tomu se váží životní příběhy pana Marvana (*Meho tatínka, jo, toho se nikdo nevšimal, vůbec neměl žádný potíže, nic, akorát jednou se stalo, že nám vzali, sebrali nám plot, vojáci. Přišli německý vojáci a vzali nám celej ten plot a táta říkal: „no, co si tohle dovolujete, vždyť mi utečou psi a takhle, tak tam šel hned na toho šarfířera, řekl mu to a von hned, že ani to nestačili rozbourat, ten plot přinesli zpátky, přibili to a bylo to. Fakt!*). Tehdejší život v protektorátu také dokládá paní Havlíková (*Život za protektorátu byl špatnej, každou chvíli přišla kontrola, jenže na ty vesnici tahli lidi k sobě. Tady byl starosta přes silnici, ten vždycky poslal syna a „přijde kontrola“. Kontrolovali dodávky obilí. Jednou sem přišel nákej Šípek, von taky kontroloval vlaky, kluk vodušel a tatínek říkal: „Tak a já mam plnou sípku obilí, co s tím?“ Tak šel, vzal nůši plev a poházel to plevama, no, a když přišli, přišli tři, to byli Češi, no a tatínek říkal: „No tak pojďte se podívat, ale napřed se to musí vyčistit, takovej mlejnek byl, víte a že se musí mlejnkovat, vyčistit a to bylo v sobotu dopoledne, tak voni to se jim nechtělo, a tatínek říkal: „Já k tomu nemam nikoho, holku k tomu nedám“. Tak se sebral ten Šípek a říkal: „Dvořáku, pamatujte si, v pondělí přijdem a musíte to vyčistit!“ A von říkal: „Prosim vás, já to sám čistit nebudu, na to musej bejt lidi a já jim platit nebudu. No a dali pokoj, nepřišli. Na vsi jsme si pomáhali. Taky slepice, voni počítali slepice. Taky jsme si jednu zadusili. Daly jsme je do pytle, pět vždycky, to víte, měli jsme třicet slepic, kam jsme je měli dát, že jo? A nesměli, to bylo*

nařízení, kolik smíme mít slepic. To víte, poukaz člověku nedali na nějaký povlaky.). Promítají se zde drobné, rozličné příhody, překvapující situace, příběhy komické nebo groteskní, jak je přinášel tehdejší život, jak například poznamenal pan Marvan (*Jo měli jsme tady takovej to tady byl nákej pan Čipera, kterej byl z Čerčan, byl to nákej stavitel a já jsem tady byl zrovna na hrázi a přišel nákej Němec a říkal, jako že by potřeboval kolečko, fárraid, tak jsem říkal: „co je to fárraid?“ a von mi ukazoval jako kolečko a že se to tlačí, a von říkal: „aha, tak ty chceš kolečko!“ „No tak tady máš kolečko.“ Tak mu pučil kolečko, říká, ale pamatuj si, že [...] von neuměl moc německy, jen že curik je zpět [...] „pamatuj si, že ajne kolečko plechový nazpátek curik přivejzt musíš!“ A von říkal: „ja, ja“ a bylo to, přivezl ho. No tak jsme se domlouvali s Němcema tady.).*

3. námětový okruh: Zahrnuje životní příběhy, týkající se německé persekuce a teroru, utrpení českých lidí. Dokládá to paní Kunešová. Paní Kunešová, zaměstnaná za války na dráze špatně nadiktovala Němcům odjezd vlaku (*To byl nákej velitel a vono jich bylo víc a zeptali se mě, kdy jede vlak a vono jich bylo hafo a já jsem jim to řekla vo hodinu blbě. Že jsem jim řekla německy špatně vlak. No jo, a voni sem přilítli. No chtěli mě zastřelit. Voni přišli na vlak a vlak už byl vo hodinu pryč. Voni všechno brali jako sabotáž, ale já to neřekla schválně, že jo, já vždyť jsme toho tehdy moc neuměli německy, no [...] von sem přilít [...] vono to bylo stejně hrozný tady jěžiši. Tak ten přednosta mě ukryl tam, k jeho ženě nahoru, voni bydleli, jako to bejvalo dřív přednostové, že jo, tak jsem tak utekla nahoru se schovat, von do tý pokladny dal jinou, vodkad' jí vzal tehdy už ani nevím, no a v podstatě to dopadlo dobře, voni jim to vysvětlili a já pak musela přes les domu, kde jsem potkala ty partyzány.). Přímé svědectví přináší i pan Marvan (*Když jsem dělal v těch Selčanech. Selčany byly na půl rozbitý, půl jich bylo to, tak jsem chodil pěšky do Sestrouně. V Sestrouni byla pekárna a něco jsme tam dělali, já nevím co. No a tam jsme si mohli vzít, co jsme chtěli, protože tam kdo co snědl, tak to tam snědl a tak jsem si říkal: „já vemu jednu housku domu“, aby viděli taky, jaký se tam dělaj pro Němce. No, jenže jsem vylezl do tý louky a najedou „halt!“, no a von to byl chlap, německej tady s tím slintákem, říká: „hende auf!“, tak jsem zvedl ruce, měl jsem aktovku, tak jsem to držel, říkal, co jako mam v aktovce, já jsem říkal, že náký jídlo, von tomu nechtěl věřit, tak říkal: „přede mnou!“, tak jsem šel před nim až do Selčan pěšky, von šel za mnou s kobyloou, dovedl mě až k tomu veliteli Karašovi, no a ten mi prostě řekl, že jsem ukradl v tý pekárně tohleto pečivo, tu housku. A von říkal, že je to sprostárna a to že jsem neměl dělat a ten říkal hned jako koncentrations lágr a hned, že mě vodvezou, no a ptal se mě, kde jsem zaměstnanej a já jsem mu říkal, že Baulajtung der vafnes eses in Selčan. A von říká, takže jako u toho štumbarfírer to byl, tak aby ho zavolal, tak ho zavolali a já jsem tam stál a**

tam měl na stole fotografie, jak tam vyvraždil celou rodinu, von sám, ten Karaš. Měl to všecko na stole pod sklem, no a ted' jsem se na to koukal, tak jsem říkal co se mnou udělá, jó, ten přišel, ten štumbarfirer a říká jako co jsem udělal a já jsem říkal: „nic“, že jsem si vzal jenom housku a von říká: „to je sprostý“ a Karaš říkal: „co s nim mám udělat?“ a von řekl: „nic s nim nedělejte, já ho nutně potřebuju“. Ten mě zachránil vlastně, říkal, že mě nutně potřebuje, že tam má rozdělanou a práci a jinej že by to neudělal. Tak jsem si vodych, no vodešli jsme spolu, von mi poplácal po zádech a říkal: „gut, gut“, no za tři neděle to pak prasklo všecko, no bylo to, no to bych se tam bejval ještě vohřál. Ten Karaš to byl syčák, to byl syčák, hroznej. Ten měl v Selčanech tu vilu, tam na kraji, to já vim, kde byla. To byl největší, nejlepší barák v Selčanech, kterej si tam zabral. To cvičiště řídil tam odtud.). Do tohoto okruhu patří četné příběhy o totálním nasazení v rajchu, o útěku mladých lidí odtud a jejich skrývání. K těmto událostem se váží vzpomínky paní Brožkové (Čtyřicet čtyry jsem šla do rajchu, z Benešova jsme jeli vlakama [...] přímo jsme dojeli do města hned do těch lágrů jsme šli a z lágru do fabriky. To byly řady těch lágrů, adresa byla Junkrswerke Kéten Anhalt, Grencevek 8/3. Dělali jsme součástky do letadel. Bylo nás tam po šesnáci. Volno bylo akorát v neděli, jinak se furt pracovalo, od šesti do šesti. Sjídem to bylo špatný, nebejt maminčinejch balíku, tak nevím, jak jsme kdo přežil, to bylo hrůza [paní Brožková se dojala]. Ještě jsem žebřala jídlo u druhých, co kde bylo a ještě jsem to nosila těm Belgičanum. Cizinci nám nemohli nic dát, těm nikdo nic neposílal, že jo jediné mezi sebou na lágru, na cimře. Když přišel bochník, no tak se rozdělil a druhej den jsme neměli zase nic. Jedli jsme polivky [...] přes plot jsem dávala chleba tomuhle Žánovi, dvakrát mě chytil veršusák když jsem to nesla v tý blůze a na co to nesu, říkám kamarádkám do práce. Pak nám to zakázal ten veršusák. Tak jsem chodila k plotu. My měli tyhle ty hranatý odznaky, bez toho tam nesměla jsem, jakmile bych to neměla připevněný, tak mě picnul, to jsem musila mít furt na tý blůze. Pak to všechno vybombardovali, rozbilo to polovičku fabriky, vyhořelo to, baráky nám schořely, tak jsme neměli kde bejt, tak nás dali potom do tuhletých Semil právě do těch Řek, tam jsme byli dva měsíce, čtyřicetpět v dubnu jsme utekly z těch Semil domu.

V těch Semilech, Řekách přišla lágrbírka, to bylo všechno už český, ale tam to byli stejně všechno Němci nad náma a ta řekla: „Děvčata něco se bude mlít, prej náká revoluce se děje, jestli to máte někam blízko, tak byste mohli utejct“, ježiš a já říkam a když nás chytanou, tak nás hned picnou a my chceme bejt živí a my se chceme dostat domu živí. „Já vim, ale to já bych vám ještě řekla, jak to je a co a jak.“ No a potom nás jako umluvila [...] ted' když se smělo jezdit jenom sedmdesát kilometrů ve vlaku, tak kdybyste chtěla dál, musela bych mít ještě extra na to prodlouženou trať. „Jak to ale uděláme?“, „sežeňte si prej cigarety a dejte

to tomu mašinfírovi a von vám to napíše až do toho Benešova. “ My jsme se taky bály, protože můžete někomu říct a von pro vás přijde druhej den veršusák. Pak přišel nákej chlap, “no pojd’ sem holka pojd’ sem, ty chceš vymajznout vid’? “ Von nám to napsal to povolení do Benešova, tady jsme vylezli a já jsem pěšky mazala sem do Neveklova. Strachy celá bez sebe, aby mě nikdo neviděl, aby mě nikdo nepotkal, co tady chci [...] jenže já měla sem sebou všelijaký ty, že řeknu, že tam dělám, ale neměla jsem propustku, že jo, abych mohla cestovat nebo že si jdu třeba pro věci, nebo že mi schořely, že nemam hadry. Pošťestilo se mi, že jsem došla až sem. Tady nikde nic nebylo ani veršusák, ani kobylák nejel, voni taky jezdili na kobylách. Došla jsem až tady, kde bylo naštěstí vodemčino u Škarvanů, tak jsem prošla průjezdem no a byla jsem doma. Maminka šla zrovna do almárky s nákou miskou pro mouku a jak mě viděla, že jsem votevřela, tak jí ta mouka padla dolu, maminka se hnedle skácela, jak se lekla. „My jsme to věděli“, řekla jenom. Přišla jsem domu jak nákej hastroš, takový hadry jsem jenom měla, to jsem měla potom strach.). Nebo například toto podání pana Komendy (Brácha Sláva byl v Německu na nucených pracích a utekl. V severním Německu to bylo, nad Berlínem. Z tohodle toho fouknul, protože v týhle fabrice bylo víc těch Čechů, Čecháčkůch a provedli tam nějakou sabotáž na strojích a voni ho klucí, von šel ze šichty a klucí, který šli na šichtu, tak ho hned před nádražím, ještě než šel, to byli v takovejch těch dřevěných barákách, ubikacích, tak ho varovali, aby na ty ubikace nechodil, že tam je gestapo, že se po něm taky scháněj. To tam nešel, skoval se, vylezl někde na strom u nádraží a na stromě tam seděl půl dne nejméně a pak skočil na vlak, nákladák nějaký. Tady se ukrýval dost dlouho, tam měla v Senohrabech Božka Mrázková nějakou chatu v lese, takhle nahore, zkrátka ho ukryla, jenže to víš, mladej, svobodnej kluk a teď tam šel taky mezi lidi do hospody a tohle a český policajt ho, protože občanský průkaz jako měl zfalšovaný na cizí méno, na zemřelého pána a český policajt ho vodvedl na gestapo. A pak ho poslali do Flossenbirku. Tam se Rusáci zabíjeli pro chleba. Sláva tam dělal kápa cimry. No to víš, musel je zklidnit, tak jim nařezal. Kdyby to neudělal, tak by dostan von. No a po válce, všicky už byli doma, jenom Sláva ne. No a ten pak přijel jako frajer na americký motoce!). Současně tento okruh zahrnuje příspěvky o vystěhovaných oblastech, jako bylo právě Neveklvsko, tehdejší situaci okomentovala paní Kubrová (Když naši už tu nebyli a já jsem vždycky na kole se jela podívat, jak to tady vypadá a tak to byli samí Francouzi tady. Voni tu byli náký Francouzi, ale co tedy byli spolčený jakoby s Němcema, prej. Voni je naverbovali, no a když jsem viděla, když takhle šel celej štrůdl po celý silnici, to jsem se bála. Ale voni někdy jenom tak pokřikovali, ale jinak se mě nevšímli. Abych se sem dostala, musela jsem mít povolenku. No já jsem si napsala vždycky takový potvrzení, uměla jsem napodobit toho Němce řiditele podpis, tak jsem si to napsala, že

jedu k tomuhle právě SS partnerovi Léblovi pro zeleninu třeba nebo že tam jdu něco obstarávat no a nikdy se mě nikdo na nic neptal. Měla jsem sice potvrzení, ale nikdo mě nikdy nezastavil. Lébl, ten měl tady to zahradnictví. A tady si všechno okupoval [paní Kubrová ukazuje na své pozemky, zahradu a dvůr] a to jsme měli až tady kvěťáky, to měl nasázený, ten tady měl úplný latyfundie, ten Lébl. Na našich pozemních, vedle těch sousedů. Ten tady kraloval!). Patří sem i příběhy o pronásledování židovských občanů, utrpení cizích zajatců a další. O utrpení cizích zajatců vzpomíná pan Marvan (Ty vězni to měli dost tvrdý. Ale ne, že by je střílel [...] protože my jsme tam bydleli na těch sádkách, tajdle ten barák, tyhle ty dva [pan Marvan ukazuje na dva domy přes ulici.], tak ty byly plný těch židovskejch míšenců, tady byli zaměstnaný, ráno v pět hodin, když jsem stával, tak voni už chodili tam po zahradě a jak šli za sebou, tak stáli dva proti sobě, měli ty bijáky takový a když někorej nezpíval, tak ho majzli tim a hned musel vypadnout a šel do tý řady a dostal to znova. Takhle je terorizovali. Tyhle ty dva baráky byly plný. Takhle jak stojej, tady byly tady. To byli takový polovězni, to byli ty, kerý měli manželky židovky a ty tady byli. Nechtělo se jim zrovna moc dělat a to, tak je bili, tloukli je, nikoho nezabili, to jsme koukali, že jako jsou všický v pořádku, protože tam jsme měli do zahrady, to bylo akorát vedle, tak jsme viděli, jak choděj a furt jak je mlátěj.).

4. námětový okruh: Narátoři líčí životní příběhy o ilegální činnosti, ve kterých se objevuje výrazná myšlenka odporu a odboje. Do tohoto okruhu je možné taktéž zařadit jednotlivé epizody i rozsáhlá vyprávěčská pásma o činech a osudech ilegálních pracovníků a skupin. Nejružnější dramatické, patetické a veselé situace, jež vznikaly za této činnosti. Do tohoto okruhu dále patří životní příběhy o převádění přes hranice protektorátu, o pomoci cizím uprchlíkům, Rusům, Polákům atd. Paní Kubrová vyprávěla své životní příběhy (To bylo moje první místo, to jsem šla na pracák, na úřad práce. To byl úřad práce, ale byli tam Češi. A ten jeden zapisoval poštu, a já jsem vždycky, když přišel anonym, a třeba na tyhle vystěhovalce, a tak jsem to vzala a zmačkala a zahodila. A von to tam napsal vám do té knihy „Frojlan Boušová haben zu šlíst begešmisn“, že jsem to zahodila, von to tam naspal [...] von viděl, že já jsem to před nim zahodila. No a potom zase já jsem se zastala těch vystěhovalců a voni na ně lidi psali anonymy, udávali je český lidi, a já jsem vždycky tu kartu, měla jsem tam spoustu těch karet, že jo, těch lidí, tak jsem tu kartu vzala, vyhodila, aby už žádněj nemohl je vyzývat, že jo, aby jim nemohl psát, vyřadila jsem je z té kartotéky, no. Kdybych je nevyřadila, tak oni by je vyslýchali nebo by měli problémy a nebo by byli šli na nucený práce taky.). Nebo životní vyprávění paní Havlíkové (My jsme toho jednoho taky tajdle schovávali. My jsme tam měli slámu, tak jsme ho zandali votýpkama, aby tam nebyl vidět. A voni chodili a těma píchákama takle ho hledali, ale že jsme tam dali takový ty votýpky, no je to hospodářství, tak

jsme měli ty votýpky slámy, že ho nedosáhli. Tatínek ho furt hlídal, chodil na zahradu jesli nejezdějí. A vosvobodili jsme ho, vlastně jsme ho zachránili. A tady jich zabili sedmadvacet. My jsme ho ukryli toho Francouze a potom vodešel zadem, ukazovala jsem mu, protože jsem mu nerozuměla, von mě taky ne, aby nechodil do vrat, to by přišel akorát k nim. Vodešel hned navečer do těch lesů, ale jesli zůstal, to nevím.).

5. námětový okruh: Zabývá se životními příběhy o ilegální odbojové činnosti, které bezprostředně souvisejí se vzpomínkami na zatčení, výslechy na gestapu, pobyt ve vězení a koncentračních táborech. Pochází přímo od lidí, kteří tyto osudy sami přežili, jiné od jejich příbuzných a známých. Příkladem je tato interpretace od pana Komendy (*To když byl Sláva v Německu na nucených pracích a udělal tam s těma Čechama sabotáž na strojích, tak von tenkrát utekl z tý ubikace. Tak druhý den si sem přišlo gestapo pro meho tatínka. A vyslíchali ho tam v Katušce, zbiliho, potřebovali z něj dostat, jestli vo tom ví nebo ne. No mysleli si, že když utekl, že se schovává někde doma, že ho táta ukryl. Míla se ukrýval v Senohrabech v chatě jeho kamarádky, Mrázková se jmenovala za svobodna. Tak to táta vodnesl. Z toho výslechu je dokument, vona to všechno viděla a slyšela uklízečka, co uklízela v Katušce.*²⁹⁵)

6. námětový okruh: Zahrnuje tematiku životních příběhů o partyzánských skupinách a bojích. Námětovou charakteristiku o slovenských povídkách od J. Michálka je možné použít i na české podání.²⁹⁶ Mezi nimi se objevuje líčení a příhody bojových akcí, epizody ze střetnutí s nacistickými hlídkami a jednotkami, příběhy o trestných výpravách a o teroru na civilních obyvatelích, dále o pomoci partyzánům, scény hrdinství, obětavosti, slabosti a zrady. Paní Havlíková vyprávěla svědectví (*No, ty partyzáni měli skrýš za Babicema a ten Nevařil tam měl ty vysílačky, tam byl kryt takovej v lese, víte podhrabaný, my jsme se tam byli podívat, když jsme tam dělali, ale to bylo hrozný. Taky ho sebrali, toho Nevařila a zastřelili, no v Německu. Chytli pak z Borotína jednoho, to nevím, jak se jmenoval a pani Růženský tatínka ze Sledovic, toho taky zastřelili. Jéžíš, tehdy jsme zkusili. Tatínek, můj otec tam taky chodil, tady těma lesama, něco jim tam nosil. Maminka se to dověděla, táta se jednou podřekl a ta mu dala, nikdá už tam nesměl. No a pan Vařil byl pak volanej do Votic, šel skrz nějaký nedodávky, ale šel přes Radotín a tam ten Jiroušek starej mu říkal: „Nechod' tam, tam jsou ty gestapáci, seberou tě“ no „já tam mam rodinu, musím“ no a hned ho vzali a už se nevrátil. Zastřelili ho.). Pan Marvan k těmto událostem poznamenal (*U Minártic, to říkali, že je to bunkr, ale to nebyl, to byla skrýš, vopravdu. To byla skrýš, kterou si tam udělali partyzáni. To jako jestli říkáte, že tady byli partyzáni, byli. Prostě udělali jim tam skrýš u tý trati a vono to**

²⁹⁵ Viz obrázek č. 9: Po válce sepsané svědectví o výslechu pana Vojtěcha Komendy gestapem v Katušce.

²⁹⁶ MICHÁLEK 1974a, s. 90.

bylo tak, že tam nikdo nechodil, protože to bylo v pasekách a bylo to zarostlý, tak tam nikdo nešel, zvlášť když to bylo za tratí, tak tam nikdo nechodil, že jo. Z tohodle místa ty partyzáni operovali, ale kdo to byl, to nevím, ale vim, že jak utekli, tak tady zastřelili dva, přímo tady na tom poli zastřelili dva vězně [pan Marvan ukazuje na pole za domem], zastřelili tady na tom táboře a sice dali jim hřebíky, takhle napíchaný hřebíky, na to se postavili, tam museli vydržet stát a protože to nevydržel ani jeden, tak je vodstřelili, to byli ty, který utekli z tohodle koncentračního tábora a protože šli potom do tý skryše u těch Minártic, tam je u těch Minártic chytli a skryš byla prozrazena. To někdo musel vo tom vědět, že to tam je. Ta skryš, to bylo právě na ty, kerý když utekli z toho koncentračního tábora tady votud', tak aby věděli, kam mají jít.).

7. námětový okruh: Tento okruh je námětově poměrně rozsáhlý. Vyskytují se v něm životní příběhy, které zachycují poslední dny války a osvobození. Rozpětí těchto událostí je široké, objevují se životní příběhy o pobytu německých vojáků, v některých případech i srážky s nimi, dramatické události z frontových bojů a střelby, příchod Rudé armády a setkání s ruskými vojsky. V některých městech a vesnicích probíhaly poslední dny války pohnutě, tyto události se pak výrazně vryly do paměti lidí. Jak například komentuje paní Kubrová (*Po Pražskom povstání, na tom Míráku tam bylo mrtvol, celej ten parčík samej mrtvej, to bylo hrozný, jeden mrtvej vedle druhého. Tam je soustřed'ovali. A voněly bezy, a mísila se krev s těma šeríkama [narátorka je dojata.] V revoluci my jsme taky stavěli barikády v týhleť Šumavský ulici s Emou naší, no a pak jsme jeli domu, jeli jsme až do Kublova za rodičema a neměly jsme ani co jíst a chleba nám nechtěli dát bez lísku až jeden pekař, ten se nad námi smíloval a dal nám takovej malej bochníček tak jsme si ho rozpůlili. Ted' když jsme se zpátky vracely to bylo po revoluci, a nejezdily vlaky a lidi chodili pěšky a Rusáci jezdili a takhle brali, voni byli docela hodný, no a jel náklad'ák a tedy nám zastavili, vzadu už byli ňáký lidi, nás si vzali dopředu, no jo ale pak mě chtěli vzít, Emu ňákej ne [...] a ted' Rusáci mě tam chtěli znásilnit, no tak jsem přece nějak utekla a vona za mnou hned utíkala a letěly jsme, velkej kus jsme letěly přes les až jsme přišli na ňáký nádraží no a tak jsme se zachránili, to jsme měly štěstí.). Velice poutavě líčí poslední dny války paní Brožková (*Akorát, když jsme mohli ven, no tak jsme šli přes ulici tady barákem našim, to víš to bylo všechno rozflákaný, všade ploty žádný nebyly, to spálili všechno vid', tak jsme šli s maminkou se podívat do baráku a jsme tady na kraji tý zahrádky a najednou voják před náma, voják obyčejnej německej voják bez ničeho, jen měl čepici naraženou v tom munduru, jenom v tom vojenskom, boty vysoký a najednou my se tak lekly, že by se nás krve nadořezalo, my jsme myslely, že snad nás jde zabít [...] já jsem se maminky chytla, maminka mě a ted' jsme nevěděly co budeme dělat a von**

najednou přišel a říká: „Cvaj aj, cvaj aj.“ Jako prosil. Maminka: „Ježíš co to říká?“ Já říkám maminko, on chce dvě vejce, jdi pro ně. „Tady nemáme, my jsme.. tamhle bydlíme“. No tak maminka, že pro ně pujde a já říkám mamince: „Maminko, prosimtě já tady počkám, tedy jsem se bála s nim, von tam zůstal stát a já šla tím průjezdem a tady jsem stála u toho chodníku, protože maminka musela přes silnici ke Škarvanum a tam já povídám: „Maminko vem tři vejce“ a von říká: „Nicht draj, nicht draj, cvaj!“ Maminka přinesla tři vejce, ta je měla v kapse, šly jsme tady a von už tam na nás čekal a podávám mu ty tři vejce a von si vzal ty dvě jenom a to jedno nám nechal a utíkal tady přes ty zahrady furt pryč někam, tak jako k sokolovně. Nikde plot nebyl, tak mohl jít kady chtěl. Nechtěl, nevzal si ty tři opravdu ne. Tady už se jávalo, že jsou Němci pryč a najednou voják chtěl dvě vejce.). Pan Marvan líčil své zážitky (Když přišli Rusáci, to tady už Němci nebyli, kdepak to tady už nebyl nikdo z těch Němců. Když přišli Rusáci, na ten den nemám hezký vzpomínky. Nás tady vystříleli Rusáci, poněvadž ty si mysleli, že jsme s Němcema, tak přišli na nás v noci. Já jsem dostal tajdle kulku do nohy, to tajdle jsem dostal ránu pořádnou, že jsem málem udělal kotrmelec, vostatní všichni máma utekla, potokem, táta utíkal někoho sehnat, no ty vystříleli všechno tady, prostě celej ten... A zůstal jsem tam ležet a už mě nikdo nenašel, až mě našli ráno, ráno mě našel táta když volal furt, jesli někde jsem, tak mě našel tady v parku). K těmto událostem se vyjádřila paní Havlíková (No pak nás okupovali Rusáci. To bylo, to bylo hrozný. To jsme nesměli mít zamčeno, voni bouchali, a přišlo jich taky do kuchyně dvacet a přinesli tam kousek špeku a vajíčka, ukazovali vejce, tak maminka jim tam musela natlouct asi třicet vajec, voni si tam sedli, všechno dali stranou a sedli si na zem a jedli. A kde jsou pořád bářišny, chtěli ženský, to bylo hrozný teda. No dlouho tady nebyli, asi čtyry dny. Ale ty byli hrozný, s koničkama, vozíky a koničky, jen bářišny „kde jsou bářišny!“ Já byla jednou ve sklepě. Musela jsem dělat, že jsem nemocná a voni se nemoci báli, jak viděli chorá, tak pryč z baráku. Já jsem byla pro brambory ve sklepě a tatínek tam přilít, zavřel dveře a naházal dříví za ty dveře, tam jsem byla dvě hodiny. No bylo to hrozný.)

Výše uvedené námětové okruhy a jejich podání lze charakterizovat jako povšechné, schématické rozmanitost jednotlivých příhod a situací. I přes toto námětové rozpětí jednotlivých životních příběhů je v nich možné nalézt ideová a citová těžiska, ze kterých vychází smysl těchto životních vyprávění. Je možné v nich nalézt na jedné straně záznamy o útisku, nespravedlnosti, teroru okupantů a o utrpení okupovaného národa. Na druhé straně se v nich promítá myšlenka odporu, revolty, odplaty, odboje a hrdinství. Dokládá to například životní příběh paní Brožkové (To nám řekl ten bleskoun, holá hlava, ten kletckop [v lágru], no třeba jsme si pobrukovali, Praha je krásná, to voni hned poznali: „Praga, Praga to je

nejhnusnější město světa, tam jste nám zabili nejlepšího syna Německa, zabili jste nám Heidricha.“ Tak mi ani muk potom, tak jsme si zpívali: „Kéten je krásný za noci světlometů“ a von byl zticha. Říkali jsme si: „Pane bože jen ať sem něco pustíš, pust’ sem něký pumy nebo ať to tady rozflákaj, tak jsme byli pitomý, že jsme si neuvědomili, že když sem pustěj pumy, takže i my tam v tom budem. Tak jsme byli hloupý. A potom je tam stejně pustili.). V životních příbězích lze pozorovat myšlenková a emocionální ohniska. Ta v různé míře procházejí všemi hlavními tématickými skupinami, které byly nastíněny výše.

Na celém našem území mají tyto životní příběhy v hrubém obrysu jednotný ráz. Bezprostředně se v nich odráží konkrétní místní a přímo i osobní zážitky a události, je možné z nich vyčíst i specifické místní a krajové rysy. Například na Hlučínsku a na Opavsku vyprávějí lidé frekventovaně a dramaticky životní příběhy o posledních dnech a týdnech války, v tomto regionu došlo k rozsáhlým a tvrdým bojům v rámci tzv. Ostravské operace mezi nacistickými vojsky a Rudou armádou. Operace trvala tři týdny a vyvrcholila v polovině dubna.²⁹⁷ Hlavními náměty životních příběhů z Hlučínska a Opavska byly zničené vesnice, domy a hospodářství, zranění a zabití lidé, uhořelý dobytek, útěk obyvatel před frontou nebo dlouhý pobyt ve sklepě. V případě Neveklovska, záznamy vytvářejí pestrou mozaiku životních příběhů a detailů, které se týkají osudu vystěhovaných lidí z jejich domovů²⁹⁸ Na tomto území, v posledních dnech války operovaly různé partyzánské skupiny a odbojové jednotky. Stejně tak na Českomoravské vrchovině a Dražanské vysočině, zejména pak v beskydských horách na Valašsku se objevuje mnoho životních příběhů s tematikou partyzánských bojů, střety, pohyby, styky a spolupráce s domácími lidmi a podobně. Tato životní vyprávění se vyznačují zvláštností a sice mají podobný ráz jako podání o partyzánském hnutí na západním Slovensku, dále se v nich objevují stejné význačné postavy partyzánského odboje, jako byli například velitel Ján Ušiak nebo major Murzin. Životní příběhy se také vyznačují shodnými náměty a identickými příběhy, jako je tomu například o velkokarlovickém komináři, který položil minu do ubytovny německých vojáků.²⁹⁹ Slovenské bádání poukázalo na tyto bezprostřední souvislosti „*materiál spomienkového rozprávania z východnej Morávy a Slovenska vel’mi blízky*“ že by bylo velmi zajímavé vzájemně porovnat doklady vzpomínkového vyprávění s tematikou národně-osvobozovacího boje.³⁰⁰

²⁹⁷ JEREMENKO, A. I.: Ostravská operace Sovětské armády. Osvobození Ostravy ve světle vzpomínek a kronik. Red. K. Jiřík. Ostrava 1965, s. 25-52.

²⁹⁸ JECH, J.: Lidová tvořivost slovesná stále žije. Lidová tvořivost, 2, 1951, s. 479-487; týž: O lidských dokumentech z Neveklovska. Sborník vlastivědných prací z Podblanicka. Praha 1957, s. 39-57; týž: Odboj a revoluce v lidských dokumentech z Neveklovska. Český lid, 52, 1985, s. 144-158.

²⁹⁹ ŠRÁMKOVÁ, Marta: Vzpomínky a vyprávění o okupaci, odboji a osvobození. Krajské středisko lidového umění ve Strážnici 1975, číslo 1, s. 7-8.

³⁰⁰ MICHÁLEK 1974b, s. 13.

V množství shromážděného materiálu je možné pozorovat ještě jinou vnitřní diferenciaci. Mnoho těchto životních příběhů se vyznačuje povahově za zprávy a povídky s vážným obsahem a zachycuje dramatické, zvláštní, vypjaté či dramatické situace a příhody. Také se v nich projevuje sklon k humorné povídce nebo k anekdotickému příběhu. Někdy si náratři vybírají právě takové příhody a situace, ve kterých dramatická zápleтка nebo hrozivý konflikt vyústí v dobrý, někdy až v komický závěr, a to pomocí šťastné náhody nebo vtipného nápadu. Na tuto tendenci poukazuje například J. Michálek, v rozboru o Slovenském národním povstání uvádí, „že vel'ká část týchto útvarov je založená na vtipném pointě.“³⁰¹ Z Neveklovska to dokládá například paní Kubrová (*To bylo moje první místo, to jsem šla na pracák, na úřad práce. Hodně lidí dávali do kapslovny, tam třeba z Benešova. Dávali na převodní poukaz je do Vlašimi. A ted' voni mi říkali: „slečno prosim vás, my bysme si chtěli ještě vyprat a uklidit, prosim vás, dejte nám to, prodlužte nám to, tam nám to v Benešově nechtěli prodloužit a tak nám, prosim vás, dejte nástup až za tejden, my si doma uklidíme a uvaříme“ a já nevím co včeco chtěli. Já jim to prodloužila. Potom některá to tam došla říct, že tam jaká je hodná slečna, Ježíši! A ten na mě přilít ten krempl, to byl vedoucí benešovského i tohodle toho vlašimského úřadu, no ten přijel s holí a mlátil tam, že gestapo bude volat. To jsem měla ale štěstí, že tam byl u něj jeden doktor a ten byl muj nápadník, vždycky když přišel do Vlašimi, tak mě bral do cukrárny, ten jedině ho strhl, aby prostě tam, no nedovolil mu to, aby zavolal na to gestapo. Kdyby tam nebyl, asi by mě zatklo gestapo, protože říkal, že ted' že je, ten ajncajs, že jako ted' je válečná doba a já že si tohle dovolim, že von potřebuje každou sílu v tý muniční továrně a já že si tohle dovolim, jim prodlužovat jim dávat tejden, jako aby si vyprali a tak).* J. Michálek v rozboru vzpomínkového vyprávění o Slovenském národním povstání na tuto tendenci poukázal a uvedl, „že vel'ká část týchto útvarov je založená na vtipnej pointě.“³⁰²

Sepjetí s tradiční pověstí a s jejími představovanými a výrazovými schématy se projevuje v tomto podání slabě. Ale přesto se najdou i takové příběhy. Například v Říčanech u Brna vyprávěla náratorka, že podle tradice má být konec války v Říčanech u tzv. Černého kostela s obráceným oltářem. Opravdu tu prý vojna skončila.³⁰³ Jech poukazuje na podobný proces, v tradiční povídce existovala užší spojitost s lidskými dokumenty. Například přebírání kompozičního postupu jako v pověrečných povídkách, odehrávají se často v noci, například osamělý chodec potkává neznámou osobu. Jan Kouřimský ve svém vyprávění nejdříve

³⁰¹ MICHÁLEK 1971, s. 83.

³⁰² MICHÁLEK 1971, s. 83.

³⁰³ ŠRÁMKOVÁ, Marta: Vzpomínky a vyprávění o okupaci, odboji a osvobození. Krajské středisko lidového umění ve Strážnici 1975, číslo 1, s. 8.

přednesl regist o strašidelném sudu a poté vzpomínal, jak za okupace chodil v noci z Hradišťka do Třebsína. *"To bylo lesem vošklivý, víte, jestli jste tady šel někdy na Třebsín. Tim lesem. Tak jsem šel tadle ke smrči. Ted' vám jdu ve smrči, takhle bylo sněhu, já si to kráčím volně. Po mezi. Najednou vám po tý mezi mně podtrhne strašidlo nohy, víte! Ale strašidlo to nebylo. Voni měli cvičení ty pacholci v bílejch těch, nebyli vidět ve sněhu, víte. Měly ty bílý uniformy. Tak mě porazili a zvochlovali mě."*³⁰⁴ Další doklady vazby memorátů z druhé světové války a z osvobození s tradiční pověstí dokládají obdobná podání jiných národů. Například memoráty o Velké vlastenecké válce od V. K. Sokolova, nebo také vyprávění o Slovenském národním povstání, jak na to upozornil A. Melicherčík.³⁰⁵

Hlavní otázkou tohoto vypravěčského podání je jeho povaha, forma, způsob a hodnota jeho výpovědi. Narážíme zde de facto na problém celého tzv. vyprávění ze života či vzpomínkového vyprávění, memorátů, životních příběhů apod. Nakolik je ovšem možné brát tyto výpovědi jako pouhou zprávu anebo jako vypravěčskou povídku, nakolik mají platnost nadosobní, obecnější, kolektivní, nakolik jsou individuálním pramenem, v jaké míře je v nich třeba hledat jen osobní, faktografický dokument nebo v jakém stupni je lze považovat za svérázný vypravěčský akt. Odpovědi na tyto otázky by měl přinést popis a rozbor. Z odpovědí vyplývá hodnotící postoj vůči tomuto materiálu jako celku, ale i v mnoha detailních bodech, například zda odchylky od skutečného průběhu událostí je nutné považovat jen za běžnou „chybu“ paměti nebo jestli se v nich realizuje nějaký vypravěčský (podvědomý) záměr. Ze shromážděných materiálů, životních příběhů, vzpomínek a vyprávění by se daly vyvodit odpovědi na tyto otázky.³⁰⁶

Z vyprávěných životních příběhů událostí z doby okupace, odboje a osvobození je možné nalézt mezi nimi četné záznamy, které se podobají pouhé zprávě, holému dokumentu, věcné referenci a projevuje se v nich malá tvořivá vypravěčská invence. Například to jsou záznamy tohoto typu: *"Za války tam shořelo asi třináct, čtrnáct domů. Za fronty, až běželi tyto Němci z obce, tak potom ty poslední domky. Naložili tam ty fosforový zápalky. A tak to všechno, tam ten konec vyhořel. Ale některý domky shořely enom střecha, některý prohořely a shořelo všechno do gruntu, aj podlaha, aj tá malta shořela. Nám se nestalo nic. Půli obce se nestalo*

³⁰⁴ JECH 1965, s. 147.

³⁰⁵ Viz SOKOLOVA, V. K.: Sovremennoje sostojanije predanij. Istorija, kultura, etnografija i fol'klor slavjanskich narodov. Moskva 1973, s. 429; MELICHERČÍK 1961, s. 369-370; BOŠKOVIĆ-STULLI, M.: Zum heutigen Volkssagen-Erzählen in Jugoslawien. Internationaler Kongress der Volkserzählforscher in Kiel und Kopenhagen, Berlin 1961, s. 26-31.

³⁰⁶ ŠRÁMKOVÁ, Marta: Vzpomínky a vyprávění o okupaci, odboji a osvobození. Krajské středisko lidového umění ve Strážnici 1975, číslo 1, s. 8-9.

nic, jen potom ten konec." (Nosislav, okres Břeclav - ÚJČ, 1967)³⁰⁷. Nebo další zaznamenané: *"A ti Němci došli do dědiny a tak všeci lidi byli jak kuřata postrašení a poskovaní. A slípky nosili do pola skovat, že budú prohlídat. A fronta, táto co včil byla, tož tá tu byla strašná, protože tam dŭle je všady nížina a my sme na kopci, tož nás, pravda, pořád viděli aj všecko, aj dyž nekdo přešel, tož hned' na to místo se velice bilo."* (Strážovice, okres Hodonín - ÚJČ, 1970).³⁰⁸ Z Neveklovska vyprávěla paní Kubrová (*Voni potom našli nákej dopis, můj muž říkal, ten byl z toho plašan, náká slečna psala nějakemu pánovi, a voni nák to zachytili a mělo to nějakou souvislost s téma parašutistama, a proto tohleto udělali [Heidrichiáda], a na základě tohohle dopisu vypálili Lidice, manžel tam odtud pocházel i měl nákou kopii, bylo to cenný, protože to bylo vydáný v den, kdy vypálili Lidice*).

V těchto zprávách se také projevuje individuální výběr narátora, ten si vybírá to, co on sám považuje za důležité sdělit. Současně s v těchto zprávách objevuje hodnotící a citový postoj, občas se tu uplatňují i účinné stylistické prvky („všeci lidi byli jak kuřata postrašení a poskovaní“),³⁰⁹ z výpovědí paní Brožkové z Neveklova (*Přišla jsem domu jak nákej hastroš, takový hadry jsem jenom měla*), (*"najednou voják před náma... a najednou my se tak lekly, že by se nás krve nadořezalo.*).

V tomto podání hlavní tendencí není jen pouhá sdělovací či zpravodajská funkce, ale snaha uchopit události vypravěčsky, ztvárnit ji jako vypravěčskou epizodu nebo povídku ve snaze zaujmout posluchače a zapůsobit na ně. Zejména volba námětu a stylizace syžetu jsou nejpriznáčnější. Cílem narátora není vyprávět povšechné vylíčení průběhu událostí nebo faktografická přesnost z hlediska času, místa a osobních údajů, jde mu o něco jiného, do centra zájmu staví zvláštní životní příběh, pozoruhodnou postavu či mimořádné činy. Jeho životní příběh se soustřeďuje na vytvoření epického obrazu. Dokládá tak například pan Marvan (*No, ježíš, jakpak bych neznal paní baronku Nádhernou, vždyť to bylo, vždyť ta chodila k nám, protože když něco potřebovala, tak vždycky přišla a křičela: „Pepiku“ to bylo na tátu a táta říkal: „co jste chtěla pani baronko?“, „pojdte sem“ a ted' mu říkala, co chce. Třeba přišla a říkala: „Pane Mauvan, já potřebuju taubršlág“ a táta říkal: „já nevím, co je to taubršlág“, „no, to je takový to na ty ptáky“, tak se dohadovali a pak říká: „jo takovýto, jak tam se daj ptáci?“, „jojo, takovýto“, no tak jí udělal ten taubršlág*). Někdy je námětem zvláštní, neočekávaná, někdy až groteskní situace. Například je tomu v životním příběhu V.

³⁰⁷ In: Národopisné aktuality: ŠRÁMKOVÁ, Marta: Vzpomínky a vyprávění o okupaci, odboji a osvobození. Krajské středisko lidového umění ve Strážnici 1975, číslo 1, s. 9.

³⁰⁸ In: Národopisné aktuality: ŠRÁMKOVÁ, Marta: Vzpomínky a vyprávění o okupaci, odboji a osvobození. Krajské středisko lidového umění ve Strážnici 1975, číslo 1, s. 9.

³⁰⁹ ŠRÁMKOVÁ, Marta: Vzpomínky a vyprávění o okupaci, odboji a osvobození. Krajské středisko lidového umění ve Strážnici 1975, číslo 1, s. 9.

Denka, který za války při poslechu zahraničních zpráv zapnul místní rozhlas a vysílání šlo do celé obce.³¹⁰ Nebo jak vyličila paní Kubrová (*Když Němci vodjeli, tak některý lidi, prej voni Němci měli snad taky nějaký perský koberce tady, tak říkali, jedna pani že to dala psovi do boudy ten perskej kobereček, neznali cenu toho koberce*). Někdy poutavost životních příběhů tkví v překvapivém řešení situace: ruský zajatec prchá před Němci a opatří si kolečko a jako údajný cestář uniká pozornosti.³¹¹ Pan Hrubý uvedl (*... a jeden se zachránil, u Vyhnalové, tam se u nich zachránil ten frantík jeden, jeden Francouz sem utekl a schoval se tajdle ve vsi a vlez tam do vápna, jak se hasilo dřív vápno, tak von se tam schoval.*). Některé náměty dosáhly širší obliby, právě pro svůj překvapivý dějový průběh a zvraty, například životní příběh o mladém partyzánu, který jako kominík položil minu do kamen ubytovny německých vojáků ve Velkých Karlovicích.³¹² Oblíbenost námětů se může odvíjet od jediného sugestivního detailu, jako je tomu v některých životních příbězích o zraněném partyzánu Murzinovi, jak si vyřízl kulku z ruky střepem od skla nebo zrcátka.³¹³ Narátoři někdy svou pozornost upínají nejen na samotnou situaci a dějové zvraty, mnohdy se pozornost soustřeďuje na postavy, na jejich psychologickou reakci či na jejich chování a povahu. Například epizoda M. Vlčnovské z Popovic, poskytne azyl parašutistovi, který hledá pomoc a spolupráci a jde jí v první řadě o to, jak na tuto vzniklou situaci zareaguje její nedospělý syn. Napětí spočívá v konfliktu mezi strachem a vědomím povinnosti. Pointa životního příběhu dostává mravní vlastenecký patos.³¹⁴ Přibližuje paní Havlínová z Křešic (*Byli tady Němci, těch jsme se báli hrozně, že jo, no prvního května najednou přijeli, v pětaštyřcátom, přijelo nákladní auto s esesákama, měli tam dámu, pani, která vyskočila z auta, zastavili a tady ty věžňové běhali po vsi, ano trestanci. Přijeli sem a vona vyskočila a jeden vězeň kleknul u kapličky, sepnul ruce, aby ho nadávala, nezastřelila a vona do něj dala tři rány. Můj otec, my jsme ho nemohli udržet, von vylít, to víte, byl nimrod, tak měl flintu, my měli ložnici přes dvůr, tak letěl pro flintu, že jí zabí. My jsme ho měli co udržet, zamkli jsme a nepustili jsme ho. No potom tady ještě ten jeden trestanec šel zadem a byl ve stodole ve slámě, toho jsme zachránili. No kdyby byl začal do nich střílet, tak nás postříleli všechny*).

Souhrnně z toho všeho vyplývá, že životní příběhy nejsou vyprávěny s cílem obecného a věcného průběhu událostí. Často ani neregistrují důležité historické momenty. Upínají

³¹⁰ ŠRÁMKOVÁ, Marta: Vzpomínky a vyprávění o okupaci, odboji a osvobození. Krajské středisko lidového umění ve Strážnici 1975, číslo 1, s. 9.

³¹¹ KOUŘIL, F.: Domácí odboj na Malé Hané. Malá Haná, 6, 1970, s. 27.

³¹² Varianty neúplně shrnuty u MICHÁLKA 1965, s. 2627, 31 (č. 4).

³¹³ MICHÁLEK 1974b, s. 16, č. 8 a 9.

³¹⁴ ŠRÁMKOVÁ, Marta: Vzpomínky a vyprávění o okupaci, odboji a osvobození. Krajské středisko lidového umění ve Strážnici 1975, číslo 1, s. 9-10.

pozornost na individuální příběh, dějovou epizodu, na životní a povahopisný detail. V některých případech se vypravěčský postup životních příběhů podobá, někdy i kryje s postupem historické pověsti, která upřednostňuje zajímavý děj, postavu či jev a vyznačuje se stylizací dějin v epické příběhy lidí. V lidovém prostředí tyto individuální obrazy dodávají vyšší platnost, neboť se stávají metaforou, symbolem obecné situace. Skrze jedinečné se vypovídá o obecném.³¹⁵

V životních vyprávěních se běžně objevují dialogické pasáže, které oživují a zvýrazňují situaci i postavy. Je to záměr narátora, podat životní příběh jako živý výjev a poutavý příběh vystupuje z výrazové stránky: Jeden povídá: „Člověče, co tady chcete? Jak ste sem přišel?“ – „No, po ulici.“ – „No, a to ste se nebál?“ „No, co bych se bál? Co mně můžou udělat? Zabít mě, mně je to jedno, ale snad né.“ (Nosislav, o. Břeclav ÚJČ, 1967).³¹⁶ Z Neveklova takto vyprávěla paní Brožková (*Musela jsem jí [mamince při příchodu domů z útěku z lágru Řeky u Semil] napřed ukázat hlavu, že mam v pořádku, protože tehdy ta Mařena Vyskočilova, to byli v Zaječi, co byli, ty byli tady někde vystěhovaní, ty byli vystěhovaný někde u Bystřice a vona [matka M. Vyskočilové] se někam dotáhla do toho Neveklova a říkala, že mě tam chytla mašina, že mam rozbitou hlavu. Předtím povídám Vyskočilce, ta se mnou bydlela povídám: „Ne, abys to potom psala domu!, aby potom přišla k nám a něco kecala!“ „A já nebudu nic psát“ a najednou přijde vod maminky psaní: „Prosímte nám napiš, prej se ti něco stalo s hlavou, že sis jí strčila do mašiny, my jsme tady bezsebe a ty jsi nám nic nenapsala. Tak já hned jsem Mařeně vynadala, div jsem jí nenaflákala, honem jsem napsala, že to není žádná pravda“, „co ti stará baba nakecala.“ To víte, že jsem jí to potom vytentočkovala.).*

Někteří z narátorů mají schopnost dát popisu dynamiku, spád a názornost: No jo, to flákalo do toho samýho domu; vazba lítala, křídlica lítala, no tak sem vedešel pryč. (Nosislav, o. Břeclav - ÚJČ, 1967) - ...a dyž sme došli dom, tož bylo dokořeňa pootvírané. Všecko pryč, koně pryč, prasata pryč, pozabíjaný, enom tragač ostal od krvi. (Strážovice, o. Hodonín - ÚJČ, 1970) - Nebo tam sme to měli všecko rozbite, dachu něbylo, nic ... My byli nervozni, všecko hořalo, načení bylo vystavene na placu, ten fosfor hazali, něhašili ... Střikačka byla v potoku, ale žaden se něukazał, prali ze všeckych stran, enem ve sklepě sme seděli. (Mokré Lazce, o. Opava - ÚJČ, 1966).³¹⁷ Paní Mrhová vpomínala (*Já sem za Němců chodila do školy v Praze, to si tak ti pamatuju, když tam zabili toho Hajdrycha, tak jak v každom tom krámě byl*

³¹⁵ ŠRÁMKOVÁ, Marta: Vzpomínky a vyprávění o okupaci, odboji a osvobození. Krajské středisko lidového umění ve Strážnici 1975, číslo 1, s. 10.

³¹⁶ In: Národopisné aktuality: ŠRÁMKOVÁ, Marta: Vzpomínky a vyprávění o okupaci, odboji a osvobození. Krajské středisko lidového umění ve Strážnici 1975, číslo 1, s. 10.

³¹⁷ In: Národopisné aktuality: ŠRÁMKOVÁ, Marta: Vzpomínky a vyprávění o okupaci, odboji a osvobození. Krajské středisko lidového umění ve Strážnici 1975, číslo 1, s. 10.

za voknem ten vobraz s tím černym a to sme se na to podívali a nesměli sme ani muknout nebo ani se jako tak ušklíbnout, rači pryč protože, voni chodili ty chlapi voblečený normálně a byli to takový ty pacholci německý. A kdyby třeba si šla eště z jednou holkou a řekla si: "Podívej se, zaplatpánbu, že je po ňom", pánečku to by bylo! Tó se nésmělo, kdepak to bylo tenkrát hrozný, když ho zabili toho Hajdrycha... Naši byli dycky rádi, když sem přijela domu...protože furt vo tý Praze se mluvilo.).

Narátoři mnohdy k názornému popisu a zpřítomnění scény použijí citoslovce nebo příměr: „Žena šla kósek tam za Švarcavo ... a uslyší: pchijú, pchijú ... (Nosislav, o. Břeclav - ÚJČ, 1967) - A tu najednu blink nam do oken (Mokré Lazce, o. Opava ÚJČ, 1966) - Přišel sem o paru takych krasnych hřebcuv, že se srdce na ně smílo. O ty mi šlo. Plakal sem jak děcko nad nima. (Mokré Lazce, o. Opava - ÚJČ, 1966) To sme vám běželi, a jak dyby nás nekdo nadnášel, víte. (Žebětín-Brno - ÚJČ, 1967) - Tož od toho času ti chlapi byli jak kost tvrdí a vylekaní ... (Velké Karlovice, o. Vsetín - ÚEF, 1956)“.³¹⁸ Paní Havlínová uvedla (*... ale ty je vodvezli tady vocud', tak je ty co zabili, tak je na plachtách dali na vlak ty zastřelený a tahli je tady k Písaříkovum na dvůr a nakládali je jako brambory na vůz*). Nebo pan Marvan vyprávěl (*A když jsem přišel k tý hospodě, tam jak se ta, tak tam před nima, akorát před tou hospodou, klečel ten trestanec a ten řval: „nestrilaj, nestrilaj“, nebo něco takového, „mám doma děti“ a v tom to zařvalo a udělalo „drrrrr“ takhle a akorát mu to vzalo takhle hlavu, ta mu vodpadla dolu na zem, no to bylo něco hrozného.*).

Rovněž nárátoři jsou schopni charakterizovat postavy, zejména se to týká cizích lidí v domácím prostředí, kteří hovoří svojí řečí. V tradičních druzích folklórního vyprávění je tento postup běžný): Pořád ten jeden: "Fojna, fojna, fojna, fojna." A to pořád slyším, pořád to protřípal. (Strážovice, o. Hodonín - ÚJČ, 1970) ... a vtem idú Němci, Valilo se jich myslím osmdesát. A přijdu k chaľupě, povídajú: "Vo ist das bandité?" (Horní Bečva, o. Vsetín - ÚEF, 1956) ... vyšli támodtud' čtyři vojáci, Tak sem nevěděl, só to Němci, nebo kdo to je? No, a volá: "Suda chod'!" (Nosislav, o. Břeclav - ÚJČ, 1967).³¹⁹ Pan Marvan uvedl (*No, ježíš, jakpak bych neznal paní baronku Nádhernou, vždyť to bylo, vždyť ta chodila k nám, protože když něco potřebovala, tak vždycky přišla a křičela: „Pepiku“ to bylo na tátu a táta říkal: „co jste chtěla pani baronko?“, „pojďte sem“ a ted' mu říkala, co chce. Třeba přišla a říkala: „Pane Mauvan, já potřebuju taubršlág“ a táta říkal: „já nevím, co je to taubršlág“, „no, to je*

³¹⁸ In: Národopisné aktuality: ŠRÁMKOVÁ, Marta: Vzpomínky a vyprávění o okupaci, odboji a osvobození. Krajské středisko lidového umění ve Strážnici 1975, číslo 1, s. 11.

³¹⁹ In: Národopisné aktuality: ŠRÁMKOVÁ, Marta: Vzpomínky a vyprávění o okupaci, odboji a osvobození. Krajské středisko lidového umění ve Strážnici 1975, číslo 1, s. 11.

takový to na ty ptáky“, tak se dohadovali a pak říká: „jo takovýto, jak tam se daj ptáci?“, „jojo, takovýto“, no tak jí udělal ten taubršlág.).

Do rozboru výrazové stránky životních příběhů bylo uvedeno jen několik ilustrací, a to z důvodu jejich rozsáhlosti. Je však z nich zřejmé, že narátoři ve svých životních příbězích nezůstávají pouze u holého popisu faktů a událostí, ale snaží se zprostředkovat názornost a přítomnost výjevu, snaží se zachytit realisticky podobu postav i jejich citové postoje. K tomuto účelu používají jazykové a stylistické prostředky. Proto lze uvést, že tyto životní vyprávění silně inklinují k vypravěčskému ztvárnění. Na tento projev poukázali již dříve i jiní badatelé.³²⁰

Pokud se v rozbořech zdůrazňuje odlišnost životních vyprávění od holých referencí a kronikářských zpráv a zároveň se poukazuje na některé jejich umělecké prvky a postupy, je možné zaznamenat, někdy silněji a někdy slaběji tendenci k uměleckému zaměření. Nicméně estetická funkce životních příběhů je jen druhotná. Svým zaměřením totiž patří do širší kategorie pověstového vypravěčského žánru (místní a historické pověsti, legendy, démonologické povídky), který se vyznačuje převahou mimoestetických funkcí, například funkce poznávací nebo zpravodajská. Životní příběhy z okupace a osvobození se také charakterizují především mimoestetickou funkcí. Jejich výpovědi mají zvláštní obsah, který je zcela odlišný od kronikářského zápisu nebo od historického popisu či úvahy. Specifičnost obsahu životních vyprávění je zejména ve způsobu podání příběhů jako jedinečných, individuálních událostí, zprostředkovaných z osobního úhlu a že vyzdvihují jejich dějovost a že je zabarvují emociálně a eticky.³²¹

Pokud postavíme výpovědi životních příběhů vedle jiných projevů a forem, které zobrazují a interpretují události okupace, odboje a osvobození, vynikne také jejich specifičnost. Jedná se o bohaté a neobyčejně různorodé pole písemných a literárních projevů, od soukromých písemných zápisků až po uměleckou a odbornou historickou literaturu. Jednotlivé formy jsou jak početné, tak i různorodé a přecházejí plynule jedna v druhou. Proto není jednoduché je přesně rozlišit. Bylo by možné naznačit alespoň hlavní kategorie:

1. kategorie: Soukromé písemné záznamy, které nejsou určeny širšímu okruhu čtenářů. Jedná se o příběhy o účasti v odboji, o zatčení, výslechy a pobyt v žaláři. Často se blíží ústním memorátům, jelikož vycházejí z individuálních osudů a zážitků, zdůrazňují jednotlivé situace

³²⁰ ŠRÁMKOVÁ, Marta: Vzpomínky a vyprávění o okupaci, odboji a osvobození. Krajské středisko lidového umění ve Strážnici 1975, číslo 1, s. 11.

³²¹ ŠRÁMKOVÁ, Marta: Vzpomínky a vyprávění o okupaci, odboji a osvobození. Krajské středisko lidového umění ve Strážnici 1975, číslo 1, s. 11.

a osobní příběhy. V některých případech jako by byly vlastním písemným reflexem ústního vyprávění.

2. kategorie: Písemné záznamy v obecních kronikách, ve kterých je možné objevit velké množství záznamů a vylíčení roků okupace a osvobození. Ve většině případů se snaží zaznamenat události v celkovém obrysu a z perspektivy celého města či obce. Namátkově se v těchto záznamech vyskytují i jednotlivé mimořádné a dramatické příběhy, ale v upravené a zkratkovité podobě.

3. kategorie: Memoárová literatura účastníků odboje s popisem a osvětlením událostí většinou z osobní perspektivy.

4. kategorie: Umělecká literatura prozaická (povídky, romány), dramatická i básnická se zaměřením na zpracování tematiky protektorátních roků z odboje.

5. kategorie: Literární povídky představují zvláštní část umělecké literatury, které jakoby předstírají vyprávění vlastních účastníků událostí. Jsou stylizací vypravěčského stylu a nářečí.

6. kategorie: Do této kategorie spadají početné, obsahově i formálně rozmanité popisy líčení a pojednání a úvahy o historii okupačních let a osvobození v jednotlivých oblastech a obcích. Tyto záznamy se pohybují mezi odborným historickým popisem a vzpomínkovými záznamy, mohou obsahovat i jednotlivé příběhy, které se tematicky kryjí s obsahem životních příběhů. Nejsou jednotné z hlediska pramene a úpravy, například se jedná o vlastní zápis účastníka a svědka události, někdy autor zpracoval vzpomínky někoho jiného, sepsal je podle vyprávění účastníka nebo podle vyprávění od více narátorů.

7. kategorie: Odborná vědecká historická literatura.³²²

Všechny vyjmenované typy se mají určitý vztah k životním příběhům. Jejich vztah může být vzdálený, jak je tomu například v odborné literatuře. Ale vztah může být bezprostřední. Některé námětové analogie s životními příběhy, někdy i podobné výrazové rysy lze najít například v soukromých písemných záznamech, v ústní memoárové literatuře, v umělecké próze, v literárních povídkách stylizujících ústní vyprávění, v kronikářských záznamech a různých článcích o dějinách okupace a odboje v jednotlivých oblastech a místech. V tomto komplexu představují životní příběhy zvláštní a odlišný typ. V případě rozboru všech těchto různorodých typů projevů literatury včetně životních vyprávění zjistíme, že jejich obsah i forma jsou podmíněny více faktory. Tyto různorodé typy projevů lze na jedné straně objevit 1) mezi póly ústního podání (životní vyprávění) v přirozeném, přímém, meziosobním komunikačním aktu a na straně druhé mezi póly písemného a zprostředkovaného literárního

³²² ŠRÁMKOVÁ, Marta: Vzpomínky a vyprávění o okupaci, odboji a osvobození. Krajské středisko lidového umění ve Strážnici 1975, číslo 1, s. 12.

záznamu a technického způsobu zveřejnění. Tyto různorodé typy projevů lze na jedné straně objevit 2) mezi póly individuálního, jedinečného, konkrétního, převážně epicky pojatého faktu a nadosobním, zobecňujícím pojetím a výkladem. 3) Mezi sebou se rozlišují z hlediska toho, komu jsou určeny, adresovány neboli pro jaký typ posluchače nebo čtenáře jsou určeny. V případě životních vyprávění se počítá s ohraničeným kruhem známých posluchačů, v případě tištěné formy této literatury se počítá s neurčitým a povšechným publikem. Životní příběhy se vyznačují zvláštností, jejich forma je od ostatních typů vysloveně ústní, s orientací na jedinečné fakty a příběhy, které jsou podávány z osobní perspektivy a zaměřují se na okruh posluchačů, který se skládá z narátorem zvolených a známých. V ostatních uvedených formách se objevují jiné faktory než v životních příbězích, například je to písemná či tištěná forma, zobecňující a faktografické pojetí, orientace na „masového“ čtenáře, zkrátka neobsahují konstelaci faktorů, která je typická pro životní příběhy.³²³

To vše dokládá, že ústní lidové podání o okupaci, odboji a osvobození představuje zvláštní typ, neboť oproti ostatním projevům zobrazuje dějiny a jejich události z jiného úhlu. Životní příběhy přináší výpovědi, které se nekryjí s výpověďmi v kronikářských záznamech, ve vědecké historické literatuře nebo v beletrii. Životní příběhy a jejich výpovědi doplňují tyto ostatní prameny, neboť stejnou událost, skutečnost osvětlují z jiné perspektivy a interpretují z jiného úhlu. Ústní podání tohoto druhu, s touto problematikou představuje specifický folklórní projev, zvláštní druh ústního dějinného podání. Lze ho považovat za významný historický či psychosociální pramen zejména v jeho specifčnosti.³²⁴

4.2.3 Případ Graun - masakr transportu smrti v Křešicích a Olbramovicích ve středních Čechách

„Negativní události a jejich důsledky vykazují poměrně značnou životnost a postupem času se mohou znovu vynořovat se stále větší naléhavostí. Přinejmenším tak přináší svědectví z nedávné minulosti o nacistických násilnostech. V našich vzpomínkách nabývají na významu v současnosti, zejména v souvislosti s komemoracemi výročí konce 2. světové války a také ve snaze varovat před opakováním těchto událostí. I přes dosud známé skutečnosti, ještě dnes vycházejí na povrch nová fakta. Bohužel se dnes ještě celkem málo ví o krutém osudu,

³²³ ŠRÁMKOVÁ, Marta: Vzpomínky a vyprávění o okupaci, odboji a osvobození. Krajské středisko lidového umění ve Strážnici 1975, číslo 1, s. 13.

³²⁴ ŠRÁMKOVÁ, Marta: Vzpomínky a vyprávění o okupaci, odboji a osvobození. Krajské středisko lidového umění ve Strážnici 1975, číslo 1, s. 13-14.

kterému byly vystaveny desítky vesnic v nitru Čech, na území Neveklovska..³²⁵ A jakému utrpení museli čelit jejich obyvatelé, na území, které bylo násilně zabráno nacistickými pohlaváry pro účely zřízení vojenského cvičiště.

Jednou tragickou událostí, kterou zaznamenala badatelská činnost na Neveklovsku je tzv. Případ Graun, někdy také nazýván jako „Křešický masakr“, který je nesen v pamětech lidí a má charakter výrazné životní události. Je unikátní, že se k této události vyjádřilo několik pamětníků současně. Celkem pět pamětníků vyprávělo vzpomínky, které byly dosud zaznamenány pouze torzovitě v několika publikacích, časopisech a sepsaných pamětech. Pamětníci svým vyprávěním přinášejí nová svědectví, která nebyla dosud nikde uvedena ani publikována a jejich podíl na spoluvytváření a rekonstrukci historie je podstatný a jedinečný. Velice zřídka se stává, aby se ke konkrétní události vyjádřil takový počet žijících pamětníků. Čtyři zachycené příběhy vyprávěli přímí účastníci této tragické události, jeden pamětník přinesl svědectví zprostředkovaně. Každý se svým individuálním pohledem, informacemi, pocity a zkušenostmi. Jejich existence dokazuje aktivně fungující kolektivní paměť na Neveklovsku, konkrétní případ křešického masakru je silně svázán zejména s oblastmi Křešice a Olbramovice.

Druhá světová válka rozpoutaná fašistickým Německem nelítostně zasáhla do osudu mnoha národů. Dopad 2. světové války se nevyhnul ani lidem, kteří žili na území mezi řekami Vltavou a Sázavou. Jak již bylo uvedeno, tato oblast byla násilně vystěhována nacisty pro účel zřízení vojenského cvičiště k výcviku zbraní vojsk SS. Proces deportace byl rozdělen do pěti etap.

Ve vyklizeném prostoru postupně vznikaly vojenské ubikace, převážně přestavbou původních stavení, dále skladiště potravin, léků a zdravotnického materiálu. K výcviku armády sloužily školní budovy, sokolovny a další objekty. Některé domy se staly cvičnými terči pro zbraně SS. Nacisté zřídili v evakuovaném území několik koncentračních táborů. Táboře určené pro židovské míšence a partnery Židů/Židovek se nacházely v Bystřici u Benešova; objekty zřízené pro uprchlíky z pracovního nasazení v Říši, pro říšské kriminální živly a válečné zajatce byly v Jírovicích, Lešanech-Břežanech, Bukovanech, Tvoršovicích; političtí vězni byli arestováni v Chlumu u Nažlovic a Hradišťku. Ve Vrchotových Janovicích se nacházel koncentrační tábor pro politické vězně různých národností: Rusové, Němci, Rumuni, Maďaři, Poláci i Francouzi. Tábor byl obehnan ostnatými dráty a hlídán ze strážných

³²⁵ JECH, J. Odboj a revoluce v lidských dokumentech z Neveklovska, Český lid, 52, 1965, s. 144.

věží. Vězni prováděli různé manuální práce, například bourali budovy nebo pracovali v nedalekém lomu.³²⁶

Případ Graun

Tragické události, které se odehrály v Křešicích a Olbramovicích na konci druhé světové války, souvisí s vypravením jednoho z posledních dubnových vlakových transportů smrti, který projížděl územím středních Čech s cílovou stanicí koncentračního tábora v Dachau. Na konci dubna roku 1945 byl vypraven vlakový transport smrti z koncentračního tábora Buchenwald. Na své cestě postupně nabíral další politické vězně z koncentračních táborů Flossenbürg, Gross - Rosen, Litoměřice a Malá pevnost Terezín. Na území Protektorátu projížděl železničními stanicemi Kralupy nad Vltavou, Roztoky, Praha - Bubny. V Praze Roztokách a zejména pak v Bubnech uprchlo nebo bylo zachráněno kolem 700 vězňů, převážně české národnosti.³²⁷

Ze stanice Praha - Bubny vlakový transport pokračoval směrem na jih na České Budějovice. Dne 1. 5. 1945 byl vlak ve 4 hodiny ráno zastaven v železniční stanici Olbramovice. Po zastavení vlaku vězňové začali okamžitě vyskakovat z vozů a hledat po nádraží nějakou potravu, neboť byli zvyklí na podporu od místních obyvatel. Tento stav byl současně tolerován i vojenskou hlídkou vlakového transportu, neboť transport po celou dobu své cesty nebyl žádným způsobem zásobován a vězni trpěli hladem. V Olbramovicích byli přesto na místě zastřeleni tři vězni transportu strážnými SS, kteří nenadále přiběhli z nádražní budovy. Mrtvoly vězňů byly hozeny do stoky u topírny a druhými spoluvězni přikryty slámou. Poté byl transport odsunut na vedlejší železniční kolej místní dráhy Olbramovice - Sedlčany pod obcí Křešice, aby nabral další vězně z koncentračního tábora ve Vrchotových Janovicích. Zde byl vlakový transport rozšířen z původních 77 vagónů v Praze na 96 vagónů. Celkem čítal 3500 až 4500 vězňů různých národností.³²⁸

Po odstavení vlaku pod obcí Křešice, příslušníci Wehrmachtu, kteří měli na starosti doprovod a dohled nad transportem, povolili části vězňům pohyb po vsi Křešice a okolních obci, aby si mohli obstarat potraviny od místních obyvatel. Vše se odehrávalo pod dohledem stráží. Část vězňů využilo rybník v Křešicích k osobní hygieně.³²⁹

³²⁶ STANĚK, S. Evakuace území mezi Vltavou a Sázavou za okupace, SVPP, 14, 1973, s. 188.

³²⁷ ABS, fond 325, sgn. 325-16-5, výběr ze souhrnné zprávy. In: KOS, P. Cvičiště Benešov VSTUP ZAKÁZÁN!! Posázaví o.p.s., 2012, str. 177.

³²⁸ ABS, fond 325, sgn. 325-16-5, výběr ze souhrnné zprávy. In: KOS, P. Cvičiště Benešov VSTUP ZAKÁZÁN!! Posázaví o.p.s., 2012, str. 177.

³²⁹ ABS, fond 325, sgn. 325-16-5, výběr ze souhrnné zprávy. In: KOS, P. Cvičiště Benešov VSTUP ZAKÁZÁN!! Posázaví o.p.s., 2012, str. 177.

Za této situace projížděl Křešicemi velitel jednotky SS ve Voticích SS- Hauptsturmführer Graun se svojí manželkou a svým zástupcem SS- Sturmführerem Galkem. Graun, který viděl, jak se po vsi pohybují vězni v domněnání, že se jedná o uprchlé vězně, dal příkaz k jejich střílení. Graun, jeho manželka i zástupce se této střelby aktivně zúčastnili. Přesný počet obětí není znám, ale v Křešicích mělo být zastřeleno 27 vězňů transportu. Jejich mrtvoly byly zakopány do společného hrobu u lesa Baba za osadou Manělovice. Po této události byl dozor značně zpřísněn a transport byl hlídán vojskem SS. Na základě urgency okresního lékaře ve Voticích, spadajícího pod okupační úřad v Praze, mohl být transport nadále zásobován jídlem a šatstvem od obyvatel votického okresu. Každý den bylo k vlaku přivezeno pět vozů jídla a šatstva a to až do 5. května, kdy Graun další dodávky potravin zakázal, s odůvodněním odjezdu transportu. Ve skutečnosti v této pomoci viděl provokaci ze strany českého obyvatelstva.³³⁰

6. 5. 1945 byli přibráni vězni z koncentračního tábora ve Vrchotových Janovicích a velitel janovické posádky Franz Sinn vydal rozkaz k návratu transportu do Olbramovic. Odtud měl dále pokračovat do Českých Budějovic, kde měl být předán Američanům. Ještě večer téhož dne Graun zastavil odjezd vlaku z Olbramovic a nařídil jeho střežení četou votických SS manů. Sinn, který se dozvěděl o Graunově protirozkazu, přijel do Olbramovic a vydal rozkaz k okamžitému seřazení transportu a odeslání na České Budějovice, což trvalo asi do 22 hodiny. Přibližně hodinu před tím dorazil na nádraží v Olbramovicích opět Graun, jeho žena a zástupce Galke s několika důstojníky a větším množstvím vojáků SS a nechali na nástupišti rozestavět lehké kulomety a začali střílet do plně obsazených vagónů bez jakéhokoliv upozornění. Střelby se opět zúčastnil samotný Graun i jeho manželka (údajně měla zastřelit 4 vězně). Po tomto incidentu Graun zakázal odeslání transportu pod hrozbou trestu smrti a nařídil jeho přísné střežení. Přesný počet obětí tohoto „masakru“ není přesně znám, ale po odjezdu transportu 7. 5. 1945 bylo podél trasy Křešice - Olbramovice, podél hlavní trati na Tábor a na olbramovickém nádraží nalezeno 82 zastřelených vězňů. Při první střelbě na olbramovickém nádraží byli zastřeleni 3 vězni, v Křešicích 27 vězňů a 9 vězňů při druhé střelbě na olbramovickém nádraží. Ostatní vězni zřejmě zemřeli na následky dlouhodobě hrubého zacházení.³³¹

Transport byl nakonec odeslán směrem k Táboru teprve 7. 5. 1945 na rozkaz vyšších míst. Ten však nikdy do Dachau nedorazil, 8. 5. 1945 byl u zastávky Výheň u Velešína zastaven

³³⁰ ABS, fond 325, sgn. 325-16-5, výběr ze souhrnné zprávy. In: KOS, P. Cvičiště Benešov VSTUP ZAKÁZÁN!! Posázaví o.p.s., 2012, str. 177.

³³¹ ABS, fond 325, sgn. 325-16-5, výběr ze souhrnné zprávy. In: KOS, P. Cvičiště Benešov VSTUP ZAKÁZÁN!! Posázaví o.p.s., 2012, str. 177.

železničáři, hlídka transportu byla přemožena partyzány. Vězni transportu byli poté převezeni nákladními vozy do Velešína.³³²

Poválečné trestné stíhání

Poválečné trestní stíhání masakru v Křešicích a Olbramovicích zahájily československé úřady poměrně pozdě, až v 60. letech. Hlavním obviněným byl SS-Hauptsturmführer Friedrich Graun, který se stal v roce 1945 místním velitelem SS ve Voticích. Na tuto funkci byl povolán z fronty, ve které utrpěl těžké zranění. Současně s ním byla také obviněna jeho manželka Margareta a Graunův zástupce SS- Obersturmführer Bruno Galke.³³³

V době osvobozování se všem třem obviněným podařilo utéct z Votic, následně však byli zajati americkou armádou a internováni do Rakouska. Než došlo k vyřízení všech formalit předání ze strany Národního výboru ve Voticích, obvinění se v Rakousku již nezdržovali, Graun ani ostatní nebyli k nalezení. Všichni tři byli stíháni Generálním prokurátorem ČSSR až na konci šedesátých let a byli obviněni z trestného činu vraždy a spolupachatelství a Graun navíc jako organizátor trestného činu. 1. 7. 1971 bylo předáno trestní stíhání československými orgány do SRN na základě vypracovaného pamětního spisu.³³⁴

Trestní stíhání všech tří obviněných osob bylo 30. 12. 1976 zastaveno státním zástupcem v Braunschweigu. Na základě vyšetřování bylo prokázáno spáchání samotného zločinu, stejně tak i fakt, že se na zločinu podíleli i příslušníci SS, nebylo však prokazatelné, který z důstojníků dal povel s samotnému jednání. Pouze jediný svědek dosvědčil, že při zásahu vojáků SS poznal ve velícím důstojníkovi Grauna. Nikdo z žijících svědků také přímo neviděl Graunovu manželku při zásahu, svědkové vypovídali o nějaké ženě a všeobecně se říkalo, že to byla Graunova manželka. To německé orgány vyhodnotily jako malý podklad k podání obžaloby. Navíc Graun vypověděl, že při střelbě v Olbramovicích se na místě vůbec nenacházel a v danou dobu byl na cestě mezi Vrchotovými Janovicemi a Voticemi. V případě střelby v Křešicích potvrdil svoji přítomnost, nicméně ve výpovědi uvedl, že ke střelbě povel nedával. Naopak se prý snažil zastavit střílející vojáky. Graunová vypověděla, že v Olbramovicích a Křešicích nestřílela. Galke uvedl, že se dle rozkazu měl na místech tragédie nacházet, ale náhodou tam v inkriminované dny nebyl. O vraždě 80 vězňů se prý dozvěděl později. Graun navíc vypověděl, že příkaz ke střelbě do vězňů vydal SS-

³³² ABS, fond 325, sgn. 325-16-5, výběr ze souhrnné zprávy. In: KOS, P. Cvičiště Benešov VSTUP ZAKÁZÁN!! Posázaví o.p.s., 2012, str. 177.

³³³ KULHAVÝ, O. Potrestání válečných zločinců a kolaborantů po 2. světové válce s ohledem na situaci na Benešovsku. Rigorózní práce, Univerzita Karlova v Praze, Právnická fakulta, Praha, 2008. In: KOS, P. Cvičiště Benešov VSTUP ZAKÁZÁN!! Posázaví o.p.s., 2012, str. 177.

³³⁴ KULHAVÝ, O. Potrestání válečných zločinců a kolaborantů po 2. světové válce s ohledem na situaci na Benešovsku. Rigorózní práce, Univerzita Karlova v Praze, Právnická fakulta, Praha, 2008. In: KOS, P. Cvičiště Benešov VSTUP ZAKÁZÁN!! Posázaví o.p.s., 2012, str. 177-178.

Obersturmführer Sinn, kterého označil za velícího důstojníka a obvinil ho ze stíhaného zločinu a řízení celé akce. Sinn však v době soudního procesu byl neznámého pobytu. Z vraždy vězňů tak nebyl nikdo potrestán, nikdo označen za konkrétního viníka. Křesická tragédie se tak zařadila mezi další nepotrestané válečné zločiny.³³⁵

Výše popsanou historii křesického masakru lze považovat uceleným shrnutím konkrétní historické události, která vychází z relevantních dostupných historických materiálů. V historických pramenech tuto událost nalézáme pouze v několika řádcích, větách či odstavci. Je potřeba také zdůraznit, že k této události bylo z hlediska historie napsáno poměrně málo. Vybízí se tedy otázka, která se týká věrohodnosti uvedeného textu, faktické přesnosti apod. Neexistuje totiž možné srovnání s jinými historickými prameny. Prameny, které by souhrnně a detailně popisovaly sledované události, neexistují.

V takových případech je akcentována významná role metody orální historie, která se opírá o ústní výpovědi přímých svědků událostí, pamětníky, kteří události sami prožili nebo jim je vyprávěli jiní. Orální historie klade důraz na objekt rozhovoru, jeho individuální prožitky, osobní motivace a rozměr každodennosti. Je kvalitativní metodou a vyznačuje se demokratickým pojetím dějin. Oslovuje opomíjené vrstvy společnosti, reflektuje „malé dějiny“ („mikrohistorii“), „history from below“. Své výsledky nezobecňuje kvantifikujícími postupy, ale výpovědi pamětníků jsou vnímány jako svébytná sdělení s důrazem na individuální postoje a prožitky. Individuální výpovědi reflektují odlišnosti v postojích jedinců, pestrost jejich sdělení a mohou být komparovány s dalšími druhy pramenů.³³⁶ „Při poslechu ona historická fakta najednou nabývají na barvitosti, plastičnosti, dynamičnosti: vystupuje před námi skutečný život s celou svou tragikou, a to namnoze působivěji než v řadě literárních děl.“³³⁷

V případě studované události křesického masakru orální historie jako metoda svým zaměřením vyplňuje mezery v chybějící části historické události z konce druhé světové války na Neveklovsku ve středních Čechách. Orální historie dějiny dotváří, v tomto konkrétním případě dějiny i píše. Neboť jak již bylo uvedeno, ke sledované historické události existuje minimum faktů, záznamů a zpráv, které by podaly její ucelený historický obraz. Orální historie zde zastává funkci tvůrce a současně spolutvůrce chybějící historie z období druhé světové války z Neveklovska. Za cenné lze také považovat detaily ústního sdělení nebo

³³⁵ KULHAVÝ, O. Potrestání válečných zločinců a kolaborantů po 2. světové válce s ohledem na situaci na Benešovsku. Rigorózní práce, Univerzita Karlova v Praze, Právnická fakulta, Praha, 2008. In: KOS, P. Cvičiště Benešov VSTUP ZAKÁZÁN!! Posázaví o.p.s., 2012, str. 178.

³³⁶ VANĚK, M., MÜCKE, P., PELIKÁNOVÁ, H. Naslouchat hlasům paměti. Teoretické a praktické aspekty orální historie. Ústav pro soudobé dějiny AV, Praha 2007, str. 16.

³³⁷ Ibid. s. 144.

existenci nových faktů a svědectví, která se široké veřejnosti i historikům dostávají jako dosud neznámé a nikdy nepublikované.

Historická rekonstrukce a svědecká výpověď zaznamenává spor mezi konstruktivismem a psychologickým pojetím veřejné paměti krajních událostí, jako například přírodní katastrofa, totální válka nebo genocida. Podle tohoto pojetí je minulost předurčována přítomností: traumatické události mohou vést k syndromu, který se může projevovat vytěšňováním, fixací na znovuzažívanou bolest, návratem vytěsněného, truchlením atd. v závislosti na okolnostech. Tyto projevy se proměňují s ubíhajícím časem od traumatu. Klíčovou roli hraje analogie mezi traumatem kolektivu a traumatem jednotlivce, což je popisováno v různých psychotherapeutických směrech, zejména v psychoanalýze.³³⁸

Návrat k samotné události není efektem subjektivních dispozic aktéra. Podle Caruthové je to doložitelné tím, že se vyznačuje nebývalou doslovností. Tato doslovnost a její vytrvalý návrat ustavují trauma. Traumatická událost jakoby nebyla vůbec zpracována nástroji lidské mysli, které v normální situaci činí z věci „o sobě“ věc tím, že ji zasazuje do významotvorných rámců. Dožaduje se svého zpracování a osvojení, aby se mohla proměnit do normální vzpomínky s jasným významem a smyslem, s pevně přiděleným místem vedle ostatních vzpomínek. Trauma jakoby nebylo plně stráveno a integrováno ve chvíli svého výskytu. Traumatizovaní si tak v sobě nesou nemožné dějiny či se sami stávají symptomem dějin.³³⁹ Traumatické zkušenosti překračují konceptuální, estetické i morální mřížky, pomocí kterých se člověk snáze orientuje ve světě. Traumatická událost svými nároky přesahuje epistemologické i morální nástroje jednotlivce a proto ji není schopen integrovat do pole zvládaných, osvojených nebo vlastněných zkušeností. Místo toho jí s určitým zpožděním začne být sám ovládán a kontrolován. Tj. pamětník není schopen dostat událost pod svou moc, ocitá se sám v její moci.³⁴⁰

Traumatizovaný jedinec může přitom traumatické události předávat na ty, kteří ji nebyli svědci, při takovém přenosu samotní posluchači příběhu zakoušejí traumatické afekty a symptomy, tj. zástupnou traumatizaci³⁴¹. Ta se vyskytuje například při přenosu traumatu na další příslušníky či generace dané rodiny či etnické skupiny, kteří osobně trauma nezažili. Toto šíření a zažívání traumatických symptomů většími či menšími skupinami lidí samo o

³³⁸ BARŠA, P. Paměť a genocida. Úvahy o politice a holocaustu. Argo, 2011, s. 45.

³³⁹ CARUTH, C. Unclaimed Experience: Trauma and the Possibility of History, Yale French Studies 79/1991, s. 181-192.

³⁴⁰ BARŠA, P. Paměť a genocida. Úvahy o politice a holocaustu. Argo, 2011, s. 49.

³⁴¹ SMELSER, J. N. Psychological Trauma and Cultural Trauma, In: Cultural Trauma and Collective Identity, s. 31-59.

sobě nemusí představovat veřejné trauma. Jeho ustanovení je spojeno s artikulací ve veřejném prostoru.³⁴²

Životní vyprávění z Neveklovska - Křešický masakr

V následující části příspěvku jsou zachyceny životní příběhy posledních pamětníků křešické tragédie žijících dosud v regionu Neveklovska a přilehlém okolí. Věk dotazovaných narátorů se pohybuje v průměru kolem 80 let. Tito narátoři jsou posledními žijícími svědky, kteří mohou předat následujícím generacím poučné i zajímavé informace o jedné z katastrof 20. století. Životní příběhy z řad „obyčejných českých lidí“ jsou v současné době z velké části opomíjeny. Dnešním trendem je spíše zachycovat životní příběhy hrdinů, odbojářů a narátorů, kteří jsou svými činy obecně známí. „Řadoví“ občané vesnic a měst Neveklovska však často trpěli mnohem více. Byli nuceni opustit svá obydlí „ze dne na den“ a museli se vzdát veškerého majetku, včetně hospodářských strojů a zvířectva.

Vypravěčská tradice se váže především na generaci, která léta okupace intenzivně prožila, byla jimi bezprostředně zasažena a aktivně je spoluvytvářela. Některé náměty od ní přejali i vypravěči mladší generace. Jedná se o projevy vypravěčské kontinuity, tzv. „folklorizace“ povídek a námětů. Často se v podáních objevuje týž příběh ve dvojí či několika verzích, většinou se ale jedná o nezávislé zpracování výrazného námětu dvěma či několika narátory, jak je tomu i v případě vzpomínek na křešický masakr, ve kterém byli vyvražděni vězni z transportu. Recepce povídky převzaté od jiného vypravěče (jejího původce) se vyskytují jen výjimečně. Podstata kolektivnosti vyprávění netkví v přejímání týchž příběhů. Životní příběhy jsou „vlastnictvím“ narátora, který je jejich aktérem i autorem. Žánrovým příznakem životního vyprávění je individuální vlastnictví a specifičnost výpovědí tkví v tom, že reflektují individuální příběh. Příběhy však mají také kolektivní platnost, neboť se v nich odráží společný názor a postoj prostředí, v němž se vyprávějí.³⁴³ Mezi nositele vyprávění z doby okupace Neveklovska patří k nejvýznačnějším především ti, kteří se na válečném dění osobně podíleli. Vedle těchto narátorů se najdou rovněž dobří vypravěči, kteří nebyli do událostí, o nichž pojednávají, osobně zapojeni. Z výše uvedeného vyplývá, že orální tradice je podmíněna dvěma činiteli: bezprostředním silným prožitkem spojeným s vypravěčskou schopností a zkušeností.³⁴⁴ Je otázkou, jakým způsobem tyto povídky v lidovém prostředí žily a při jakých příležitostech se vyprávěly. Mezery v těchto údajích vyplývají ze způsobu jejich zápisů. Málokdy je totiž badatel zaznamenal v „autentické“ vypravěčské situaci.

³⁴² BARŠA, P. Paměť a genocida. Úvahy o politice a holocaustu. Argo, 2011, s. 49.

³⁴³ Ibid. s. 3.

³⁴⁴ MICHÁLEK, J. Výskum povstaleckej tematiky v ľudovej slovesnosti na Slovensku, Slovenský národopis, 19, 1971, s. 115-122.

Na základě analýzy životního vyprávění se zaměřením na sledovanou událost křesťického masakru je možné vymezit následující námětové okruhy vypravěčské tradice.

1. námětový okruh

Tento okruh svými náměty i laděním tvoří pestrou skupinu životních příběhů, vzpomínek a povídek z každodenního života.

„Na vsi jsme si pomáhali. Taky slepice, voni počítali slepice. Tenkrát když se tu objevili ke konci války Němci, taky jsme si jednu zadusili. Daly jsme je do pytle, pět vždycky, to víte, měli jsme třicet slepic, kam jsme je měli dát, že jo? A nesměli, to bylo nařízení, kolik smíme mít slepic. To víte, poukaz člověku nedali na nějaký povlaky.“³⁴⁵

„Chodili jsme hrát třeba až na Hostišov. Kamkoliv, do těch Křešic, tam jsme chodili dost často. Šlo to jediné tak, potajmu. No a právě v těch Křešicích jsem byl, protože jsem tam měl tu harmoniku, byli jsme u té kapličky tam, nó to jsem celý viděl, tak jak to bylo, celý jsem to viděl, do dneška na to nemůžu zapomenout. To bylo tak něco hrozného, že to nemůže člověk přenést.“³⁴⁶

Promítají se zde i drobné, rozličné příhody, překvapující situace, příběhy komické, groteskní, jak je přinášel tehdejší život.

„No k tomu Hejnovi chodili ty votický (SS mani), jak postřelili toho pana Zoula z Božkovic. Von tady přece byl u tědletěch Dvořáků. Dyt' přece ten Zoul z těch Božkovic byl u tědle Dvořáků a byl u toho Hejny a měl náky kalhoty jako měli ty trestanci a von tam někam šel za vůz, protože Hejna byl kovář, a voni ho tam postřelili do nohy. Von utíkal a voni mysleli, že je to ten trestanec [narátorka se směje]. Voni ho neviděli za tím vozem, ale jinak byl darebák. No Hejna pekl jim buchty a všechno možný, tam bylo to středisko takový, to byl hajzl.“³⁴⁷

2. námětový okruh

Zahrnuje vypravěčské epizody, týkající se německé persekuce, teroru, útisku, strachu a utrpení českých lidí.

„Po tomhle masakru, my toť víte, když to takle dopadlo, to už pak každej se stáhl a čekali jsme, co se bude dít. Jestli to nebudou druhý Lidice. Protože netrvalo dlouho, začali tam šíbovat zase posilu, hlídku vojáků a tady v tom právě statku byl volnej byt pro pracovníky. Víte, jak byly ty deputátní byty, se říkaly, tak tam byla jedna místnost prázdná, tak tam hledali, kde by je ubytovali, protože ta hlídka tam byla ve dne, v noci. Tak tam byli na tom dvoře ubytovaní. Já nevím, kolik dní, než se to trochu zklidnilo.“³⁴⁸

³⁴⁵ Narátorka Ludmila Havlínová, nar. 28. 10. 1923 v Křešicích, nyní žije v Křešicích.

³⁴⁶ Narátor Ladislav Marvan, nar. 15. 7. 1926 ve Vrchotových Janovicích, nyní žije ve Vrchotových Janovicích.

³⁴⁷ Narátorka Havlínová.

³⁴⁸ Narátorka Marie Loucká, nar. 21. 9. 1931 ve Všetcích, nyní žije v Blaženicích.

„Tak takle vám jsme tam byli vod toho prvního května do toho sedmýho úplně [...] eště vzali nám rádio, to jsme nevěděli nic a dali tam ty vojáky, že nás tady hlídali. Takže to bylo.. vopravdu jsme nevěděli, co s tím udělají.“³⁴⁹

V tomto okruhu se objevují rovněž vypravěčská podání o vystěhovaných obcích na Neveklovsku.

„To zabraný území bylo veliký. O vystěhování Neveklovska ani moc lidí vůbec neví, protože vono to bylo tak uzavřený, že řekli: „tam je to zabraný území a to je konec“. Neřekli nikde nic. Je to křivda, je. Dyt', ty co se vodstěhovali z Vrchotových Janovic i Křešic. Dyt' já vim tajdle ty Kněnický, ty byli až u Kolína. Strejda ten byl támle někde u Tábora, tajdle Krížkovi, ty byli tady na Borku, no prostě to bylo rozesetý, to jsem nevěděl, kde kdo je. A nikdo z nich nepočítal s tím, že se domu vrátí, to byl konec, to byl konec. A každej musel nechat to tak, všechno tam musel nechat. Krávy, kozy, já nevím, co všecko bylo živý, to tam musel nechat. Mohl si jen vzít, to co potřeboval nutně- almaru na šaty, postel a já nevím takovýdle věci, aby mohl někde spát. Jináč vostatní všechno museli vodevzdat.“³⁵⁰

Do tohoto vypravěčského okruhu patří rovněž životní příběhy o pronásledování a utrpení cizích zajatců.

„Tenkrát řádily ty hloubkový letadla, nechali vězně stát ve vagonech na trati mezi Olbramovicema a Křešicema. Tam byli podporovaný civilním obyvatelstvem a v plechovkách štoudvích se jim nosila polivka. Poskytovali se jim i různý části oděvůch - byli nahý a stáli ve vodevřenejch vozech. Tam vocad' měli možnost jít žebrat po vsích. Ale když se vraceli, tak do nich německý vojsko střílelo. A tehdy v květnu v pětaštyřcátom roce v osadě Křešicích jich bylo zastřeleno sedumadvacet. Šli žebrat a voni je po chalupách postříleli.“³⁵¹

„Zkusili moc ty zajatci. Tady u Veselky stál s nima vlak, a co vyšli ven, tak travička vyštípaná jako vod slepic. Měli obrovskéj hlad. Vod nás z Minártic a Bučovic navařili jim polivky a tam jim to dovezli. To udělali asi dvakrát a po třetí museli zpátky s tím, už jim to nenechali dát. Ty zkusili tolik, ty lidi! To bylo hrozný.“³⁵²

3. námětový okruh

Narátoři líčí životní příběhy o ilegální činnosti, ve kterých se objevuje výrazná myšlenka odporu a odboje. Do tohoto okruhu patří také jednotlivé epizody i rozsáhlá vyprávěčská pásma o činech a osudech ilegálních pracovníků, životní příběhy o pomoci cizím uprchlíkům.

³⁴⁹ Narátorka Loucká.

³⁵⁰ Narátor Marvan.

³⁵¹ Narátor Václav Jiroušek. JECH, J. O lidských dokumentech z Neveklovska, TYWONIAK, J. (ed.), Sborník vlastivědných prací z Podblanicka, Praha 1957, s. 52.

³⁵² Narátor Josef Jirec, 65 let, nar. v Mrvici, zapsáno v Mrvici 20. 2. 1950. JECH, J. O lidských dokumentech z Neveklovska, TYWONIAK, J. (ed.), Sborník vlastivědných prací z Podblanicka, Praha 1957, s. 52.

„My jsme toho jednoho trestance taky tajdle schovávali. My jsme tam měli slámu, tak jsme ho zandali votýpkama, aby tam nebyl vidět. A voni chodili a těma píchákama takle ho hledali, ale že jsme tam dali takový ty votýpky, no je to hospodářství, tak jsme měli ty votýpky slámy, že ho nedosáhli. Tatínek ho furt hlídal, chodil na zahradu jestli nejezdějí. A vosvobodili jsme ho, vlastně jsme ho zachránili. A tady jich zabili sedmadvacet. My jsme ho ukryli toho Francouze a potom vodešel zadem, ukazovala jsem mu, protože jsem mu nerozuměla, von mě taky ne, aby nechodil do vrat, to by přišel akorát k nim. Vodešel hned navečer do těch lesů, ale jestli zůstal, to nevím.“³⁵³

„My jsme toho jednoho taky tajdle pustili jsme ho do lesa.“³⁵⁴

4. námětový okruh

Zahrnuje rozmanitou a pestrou tematiku životních příběhů a povídek o partyzánských skupinách a bojích. Mezi nimi se objevují příhody o bojových akcích, epizody ze střetnutí s nacistickými hlídkami, vyprávění o teroru na civilních obyvatelích, scény hrdinství, obětavosti, ale i slabosti a zrady.

„No a právě v těch Křešicích jsem byl, protože jsem tam měl tu harmoniku, byli jsme u tý kapličky tam, nó to jsem celý viděl, tak jak to bylo, celý jsem to viděl.. takhle jel ten velitel z těch Selčan, jel po silnici, v Křešicích se zastavil, protože viděl, že tam jsou tydlety štráfátý, ty vězni z toho transportu, ty byli po celý vesnici. Tak nechal zastavit auto akorát u tý kapličky tam u nás, tam jsme byli.. holky náky a todle, já sem tam hrál na harmoniku, no když přijeli, tak jsme prostě zustali viset a... von vystoupil z toho, nevystoupil, ale vylezl z toho auta a viděl toho trestance, tak vzal pistoli a namířil na něj zmáčkl pistoli a vono to nevystřelilo. Tak prostě zařval, já nevím, „farn sí vajtr“ nebo něco takového .. no tak jsme hráli dál, najednou se, to netrvalo snad ani deset minut, se vrátili s autem zpátky, plný auto Němců, všecko todle a ty tam vyskákali a už to začali střílet. Začali to hned bouchat. No tak, já jsem nic jineho neznal, než abych tu harmoniku aspoň zachránil, tak jsem to tahl za sebou a utíkal jsem po tý silnici pryč. A když jsem přišel k tý hospodě, tak tam před nima, akorát před tou hospodou, klečel ten trestanec a ten řval: „nestrilaj, nestrilaj“, nebo něco takového, „mám doma děti“ a v tom to zařvalo a udělal „drrrrr“ takhle a akorát mu to vzalo takhle hlavu, ta mu vodpadla dolu na zem, no to bylo něco hrozného. No a to jsem utíkal domu do Janovic teda, no a do dneška na to nemůžu zapomenout. To bylo hrozný. To se vrací, to se vrací, to bylo hrozný.“³⁵⁵

„No jo, trestancum dovolili jít si něco vyžebrať nebo se umejt k rybníku. Jenže byla smůla ta, že jel ten velitel z těch Selčan, to byl nákej štormbandfirer, nebo něco takovýho, ještě

³⁵³ Narátorka Havlínová.

³⁵⁴ Narátorka Milena Kunešová, nar. 2. 12. 1924 v Křešicích, nyní žije v Křešicích.

³⁵⁵ Narátor Marvan.

s jednou ženou tam byl, ale ta se vrátila zpátky a postřílela potom toho u tý hospody ho vodstřelila a to bylo hrozný teda. Akorát vim, že ty lidi, co tam byli, voni tam stříleli až u tý kovárny, tam byla nahoře kovárna, no a u tý kovárny tam byli nějaký Němci taky, tam někoho střelil a kdo to dostal, já nevím. Byl střelenej do nohy. Hejna to myslim byl.“³⁵⁶

„Věžňové z toho vlaku, co stál mezi Olbramovici a Křešici, chodili žebrat po vsích. Němci chytli dva blízko nás. Jedneho zastřelili a druhého mysleli, že zastřelili, ale zatím ho jenom postřelili. Ten postřelenej přišel sem k nám. Tady ho lidi vobvázali. Byl postřelenej do krku, do ruky a několik eště ran. Podle řeči to byl Rus. Němci ale jeli hned nazpátek a viděli, že tam leží jen jeden zastřelenej. A podle krve ho vystopovali. Přišli k nám a nejdřív se ptali, jestli tady je. Pak ho sebrali a co se stalo s nim dál, nevím. Vyvedli ho předem a jeden Němec mu dával nůž, aby se snad zabil. Pak ho vodvezli do auta a to je jistý, že ho vodstřelili.“³⁵⁷

Scéna hrdinství v podání narátorky Loucké: „Moje maminka, ta proti nim vyběhla z těch vrat a říkala: „Prosím vás, nestřílejte je, voni vám neutíkají, my jsme jim dali jenom najíst.“³⁵⁸

Jedna ze scén obětavosti místních obyvatel: „My jsme jim vařili tady, to víte, dovolili nám, tak jsme do toho dávali všechno nejlepší, aby voni měli, jenomže to bylo stejně v talíři, no ty lidi nejedli, no ale voni byli hladový šíleně.“³⁵⁹

„Támhle z Janovic utek nákej zajatec. Měl to bejt Francouz, nákej z vyšší rodiny. Tak tam ho hledali v lesích u Křenovic, a když ho nenašli, tak přišel k jednomu hospodáři a chtěl nákej kousek chleba. A ten hospodář ho zavřel do boudy s mlíkem a udal ho.“³⁶⁰

5. námětový okruh

V tomto okruhu se objevují životní příběhy a povídky, které zachycují poslední dny války a osvobození. Rozpětí událostí je v nich široké: pobyt německých vojáků, dramatické události z bojů a střelby.

„Když bylo konec, už Němci vodsunovali se, šli v tom transportu do Vrchotovejch Janovic a tajdle dál na Selčany, tak jeden vystoupl, to byl nákej schopnej nebo jestli byl jako dozorčí a říkal: „Pani, co děláte, dyť máte svobodu, kde máte vlajku?“ To my jsme vůbec nevěděli. Ta vesnice byla tak zmražená, že vůbec ty lidi neměli sílu někam jít a něco se dozvědět a

³⁵⁶ Narátor Marvan.

³⁵⁷ Narátorka Marie Kadlecová, 43 let, narozena v Rudolticích, zapsáno v Rudolticích 27. 12. 1949. JECH, J.: O lidských dokumentech z Neveklovska, TYWONIAK, J. (ed.), Sborník vlastivědných prací z Podblanicka, Praha 1957, s. 52.

³⁵⁸ Narátorka Loucká.

³⁵⁹ Narátorka Kunešová.

³⁶⁰ Narátor Josef Jirec. JECH, J. O lidských dokumentech z Neveklovska, TYWONIAK, J. (ed.), Sborník vlastivědných prací z Podblanicka, Praha 1957, s. 50.

voslavovat. Takže to tam bylo vopravdu krutý. Bylo to takový bleskový, takový náhlý a takovej krásnej den, první máj a takovýdle boží dopuštění, jak ty babičky spínaly ruce. “³⁶¹

„My jsme se v poslední chvíli báli, že jsme ani nevylejzali. A když jsme se šli podívat, tak už bylo všechno vyrabovaný. My jsme nevěděli ani, že je konec války. “³⁶²

Nastíněné rozřídění upozorňuje na hlavní námětové celky a schematizuje rozmanitost jednotlivých životních vyprávění, příhod a situací. Na sledovaném území mají vyprávění v zásadě jednotný ráz. Protože se v nich bezprostředně zrcadlí konkrétní místní a osobní zážitky, je možné z nich vyčíst i specifické místní a krajové rysy. Vzpomínky a příhody z tzv. „vystěhovaného“ Neveklovska vytvářejí pestrou mozaiku příběhů, které se týkají osudu vystěhovaných lidí z území, ve kterém v posledních letech války probíhaly dějiny pohnuté.

Ve shromážděném materiálu je možné pozorovat také vnitřní diferenciaci. Největší část životních příběhů má povahu zpráv a povídek s vážným obsahem a zachycuje vypjaté, dramatické situace. Poměrně často se v nich projevuje také sklon k humorné povídce a k anekdotickému příběhu.

„Víte, co bylo po střelení? Že došli tam do těch vagónů a tam vybrali ty, kteří měli trochu sílu a mohli pracovat nebo mohli něco dělat, tak tam za naší zahradou, co jsme bydleli, vykopali takovou jámu velikou a tam ty ubožáci, kteří se drželi na nohou, tak ty postřílený trestance natahali za nohy, za ruce, jak mohli a tam to naházeli. Je to když se jede vod Olbramovic, tak je to poslední stavení, poměrně větší, teď to někdo koupil a dělá tam vrata. Tak tam se to všechno velkým dílem vdehrálo. “³⁶³

„Tam zase vocad' měli možnost jít žebrot po vsích. Ale když se vraceli, tak do nich německý vojsko střílelo. A teda prvního května v pětaštyřicátom roce v osadě Křešicích jich bylo zastřeleno sedumadvacet. Šli žebrot a voni je po chalupách postříleli. To bylo v dopoledních hodinách a v odpoledne je vezli přes Janovice a přes Rudoltice k Libohošti. Tam je les Baba, kde byli pochovaní do šachty. “³⁶⁴

„Ty vězni z těch transportů byli hladoví, když je pustili z těch vlaků, ty tam trhali tu trávu a jedli to jen tak, jen trávu, protože to byl celej vlak lidí, kerý vezli a protože tam přijeli.. takhle předtim ten vlak kterej jel s těmadle trestancema, tak nacouváli až na tudletu trať (Selčanku), to byl celej vlak těchletých trestanců a sestra moje byla zaměstnaná v Heřmaničkách a ty

³⁶¹ Narátorka Loucká.

³⁶² Narátorka Marie Kadlecová: JECH, J. O lidských dokumentech z Neveklovska, TYWONIAK, J. (ed.), Sborník vlastivědných prací z Podblanicka, Praha 1957, s. 52.

³⁶³ Narátorka Loucká.

³⁶⁴ Narátor Václav Jiroušek, 45 let, nar. v Drachkově, zapsáno ve Vrchotových Janovicích 27. 12. 1949. JECH, J. O lidských dokumentech z Neveklovska, TYWONIAK, J. (ed.), Sborník vlastivědných prací z Podblanicka, Praha 1957, s. 51-52.

trestanci.. jak letěli s tím letadlem (spojenecká letadla) na ten vlak a viděli tam tu lokomotivu, tak začali do toho střílet, no lokomotivu voddělali, to je jasný, jinak se lidem nic nestalo, protože voni když něco stříleli, tak to vždycky stříleli dobře, to nejdřív vyrazili zelenou, pak druhou zelenou, třetí zelenou, a pak šli na to a po třetí zelený neměl nikdo možnost se zachránit. To byly zelený varovací signály. To stříleli zelenou, to bylo vidět, votočil se a vystřelil druhou zelenou, votočil se znova, vystřelil třetí zelenou a pak už konec, ať tam byl nebo nebyl, prostě strkali do toho a tam to rozstříleli úplně. Vězni utekli z vlaku, těm se nestalo nic a todle to právě zůstali, potom lidi, který jeli v tom vlaku, tak ty vyskákali taky. Sestra přišla domu celá vyděšená, ty věci, co měla sebou, někde nechala, no tak no to jsme měli takovýhle potíže všichni náky. No a ty lidi, co byli ve vlaku, ty vyskákali všický, protože jak viděli, že je zelená... to bylo tady pod téma Křešicema.“³⁶⁵

„Takhle jel ten velitel z těch Selčan, jel po silnici, v Křešicích se zastavil, protože viděl, že tam jsou tydlety štráfatý, ty vězni z toho transportu, ty byli po celý vesnici. Tak nechal zastavit auto akorát u té kapličky tam u nás, tam jsme byli.. holky náky a todle, já jsem tam hrál na harmoniku, no když přijeli, tak jsme prostě zustali viset a... von vystoupil s toho, nevystoupil, ale vylezl z toho auta a viděl toho trestance, tak vzal pistoli a namířil na něj zmáčkl pistoli a vono to nevystřelilo. Tak prostě zařval, já nevím, „farn sí vajtr“ nebo něco takového, no tak ty se rozjeli, ujeli pryč a my jsme si z toho dělali legraci, jsme si říkali „vono jim to ani nestřílí“..“³⁶⁶

Při analýze vypravěčského podání je třeba věnovat pozornost povaze, formě, způsobu a hodnotě výpovědi. Odpovědi na tyto otázky jsou klíčové, neboť z nich vyplývá hodnotící postoj narátora vůči minulosti jako celku i k jednotlivým událostem.³⁶⁷

V životních vyprávěních na události z doby okupace, odboje a osvobození, nalézáme události, které mají formu zprávy, dokumentu a postrádají vypravěčskou invenci. „3. 5. 1945 postříleli 87 v Olbramovicích na nádraží, poslední transport. Ke konci v tom pětaštyrycátom v tom Selci Prčici napadli Němce, náky sedláci brokovnicemi. A ty Němci, protože v Praze vypuklo povstání a ty Němci jeli do Prahy. A voni jeli s toho Selce a viděli tady v Křešicích ty postavy v těch mundúrech (vězně v pruhovaném oděvu) a voni je tady napadli, voni mysleli, že utekli, jenže ten velitel toho transportu jim dovolil najíst.“³⁶⁸

I v těchto „životních vyprávěních- zprávách“ se projevuje individuální výběr narátora, jeho hodnotící a citové postoje, i svébytné stylistické prvky. „Tady nám zastřelili jednoho na

³⁶⁵ Narátor Marvan.

³⁶⁶ Narátor Marvan.

³⁶⁷ ŠRÁMKOVÁ, M. Vzpomínky a vyprávění o okupaci, odboji a osvobození, Krajské středisko lidového umění ve Strážnici, 1975, 1, s. 8-9.

³⁶⁸ Narátor Milan Hrubý, nar. 16. 3. 1952 v Benešově, nyní žije v Křešicích.

dvoře. Voni, tady byl ten transport a voni jim dovolili.. ty byli tak hladoví, to se pásli úplně vyloženě na trávě jako dobytek, jak měli hlad, vytrhávali tu trávu, tak nám tady dovolili jim něco, tak jsme tady vařili, my jsme tady taky měli asi čtyři... to byli různý trestanci tady co byli, no tak nám dovolili jim tady vařit, tak jsme jim tady, každý se snažil to nejlepší jim dát.“³⁶⁹ Hlavní tendencí vypravěčského podání není pouze sdělovací či zpravodajská funkce, nýbrž snaha uchopit události vypravěčsky, ztvárnit ji jako vypravěčskou epizodu nebo povídku a tím zaujmout posluchače a zapůsobit na ně. Tato tendence se projevuje zejména ve volbě námětu i stylizaci syžetu. Cílem narátora není obecné vylíčení průběhu událostí a faktografická přesnost časových, místních a osobních údajů, ale jde mu o něco jiného, do centra zájmu staví zvláštní příběh, pozoruhodnou postavu či mimořádné činy.

„To bylo prvního května štyricetpět. Kdy počasí si nák uspišilo, před tím už bylo hezky, byly rozkvetlý třešně a na ty třešně napadl prvního května sníh. To byl takovej úkaz nákej, to už se blížil ten pětštyřicátý a osvobození. A my jako děti jsme taky dlouho nevydržely doma a šli jsme ven se podívat, co se děje.“³⁷⁰

Někdy spočívá poutavost životních příběhů v překvapivém řešení situace. *„Ten transport byl zastrčený do Selčanky jakoby. Tady je takovej velkej kopec a voni jim dovolili přijít do týhle vesnice (Křešic - JŠ)... a jeden se zachránil, u Vyhnalové, tam se u nich zachránil ten frantík jeden, jeden Francouz sem utekl a schoval se tajdle ve vsi a vlezl tam do vápna, jak se hasilo dřív vápno, tak von se tam schoval.*“³⁷¹

Některé náměty dosáhly širší obliby, právě pro svůj překvapivý dějový průběh a zvraty. Narátor se koncentruje nejen na dějovou situaci, ale také na psychologickou reakci aktérů. *„Byli tady Němci, těch jsme se báli hrozně, že jo, no prvního května najednou přijeli, v pětštyřycátom, přijelo nákladní auto s esesákama, měli tam dámu, pani, která vyskočila z auta, zastavili a tady ty věžňové běhali po vsi, ano trestanci... přijeli sem a vona vyskočila a jeden vězeň kleknul u kapličky, sepnul ruce, aby ho nestřílela a vona do něj dala tři rány. Můj otec, my jsme ho nemohli udržet, von vylítl, to víte, byl nimrod, tak měl flintu, my měli ložnici přes dvůr, tak letěl pro flintu, že jí zabí. My jsme ho měli co udržet, zamkli jsme a nepustili jsme ho. No potom tady ještě ten jeden trestanec šel zadem a byl ve stodole ve slámě, toho jsme zachránili. No kdyby byl otec začal do nich střílet, tak nás postříleli všechny“.*³⁷² *„Moje maminka, ta proti nim vyběhla z těch vrat a řikala: „Prosím vás, nestřílejte je, voni vám neutíkají, my jsme jim dali jenom najíst“.* Takovýdle rčení, to si pamatuju sedmdesát let nebo

³⁶⁹ Narátorka Kunešová.

³⁷⁰ Narátorka Loucká.

³⁷¹ Narátor Hrubý.

³⁷² Narátorka Havlínová.

kolik je to. Ale to ještě vyprávěla, jak ten esesák, když vona proti němu tohle, tak prej zustal stát, zřejmě uměl česky, a vzal cigaretu a na dva šluky jí vykouřil. To maminka vyprávěla, jak byli rozběsněni, jak byli nervózní z toho, jak to na ně taky působilo.“³⁷³

V životních příbězích se běžně objevují dialogické pasáže, které ožívují a zvýrazňují situaci i jednání postav. Záměrem narátora je podat vzpomínky jako živý a poutavý příběh.

„Protože voni ty trestanci byli ještě zalezlý leckdes. Když tam byl tenhle masakr, tam u nás v tom statku byl zalezlej taky trestanec. Tam byly takový ty přípravný, jako voni tomu říkali, řezárna, tam byl chudák zalezlej. Přišel ten, co se staral vo ten dobytek a říkal: „Pane šéfe, tam je!“ Von říká: „Prosim tě, nekoukej na něj, nic neříkej, cos mi pověděl a vůbec se toho nevsímej!“ Takže to víte, voni se snažili zase večer ty skovaný utýct tam do těch svejch vagónů. Tak někdy se tam snad navrátili nebo jestli je postřelili ještě u těch vagónů, byla tam slyšet taky střelba.“³⁷⁴

Někteří z narátorů mají schopnost dát popisu dynamiku, spád a názornost. *„A tohle takhle bylo tak vod těch devíti do těch jedenácti. Víte, ted'ko už se někdo se navrátil [...] ale musím podotknout, to už jsem leckde slyšela v psaní o tom, voni říkali, že utíkali. Ne, voni neutíkali. Voni byli na trati Olbramovice- Sedlčany sto vagónůch. Tu a tam nákej byl krytej, ale vesměs otevřený. Ty dobytčí takový vagóny a voni měli hlad a zmrzlý byli, ale šla s nima ještě ta hlídka, který hlídali ty vagóny. Voni jako neutíkali, aby byli sami, jenomže zřejmě to nemohlo stačit. Voni nejdřív šli s určitou skupinou, ale pak už se to asi rozjelo, když ty viděli, ty mají a ty [...] že zřejmě už jich tam bylo hodně v tý vsi a ted' jeli kolem a přes ves esesmani, německý auta s těma důstojníkama, protože byli ve Vrchotovejch Janovicích v zámku ubytováni. A jezdili z Vrchotovejch Janovic do Votic. Ted' viděli, co tam, co se tam děje. A zřejmě ta ochrana jejich jim řekla, že to nemůžou stačit. Tak zjednali posilu a netrvalo dlouho a přijelo několik těch aut, těch vojenskejch otevřenejch ze skupinou vojáků ozbrojenejch a začali do těch trestanců střílet. Kde se kdo objevil, na nic se neptali a začal tam takovejhle masakr. My děti, už jsme byly zvědavý vodkud vlastně chodějí, protože to nám nemohlo ujít, tak jsme byly nad Křešicema, tam je takovej špejchar, tam to bylo vidět. No a ted'ko, to' víte, ted' se začalo po vsi střílet, rodiče byli celý vyjukáný, nevěděli a děti nikde. A my, já nevím, kolik nás bylo, vod toho špejcharu, když jsme šli, tak tou cestičkou k tomu na tom už leželo kolik těch trestanců zastřelenejch. Takže to bylo strašné [...] to se semlelo v takový chvílce, takovýdle neštěstí. Leckdes visel ten trestanec za kliku, chtěl si otevřít nebo se chtěl schovat a voni ho*

³⁷³ Narátorka Loucká.

³⁷⁴ Narátorka Loucká.

tam šupli. No tak toť víte, tak najednou byla střelba a po střelbě bylo najednou ticho. Lidi někteří zalezli nebo skoro všichni, ale zas jen koukali, co bude dál.“ (Narátorka Loucká).

Narátoři mnohdy k názornému popisu a zpřítomnění scény použijí citoslovce nebo příměr. „*Ale ty vězně, co postříleli, co zabili, tak je vodvezli tady odsud, tak je na plachtách dali na vlak ty zastřelený a tahli je tady k Písaříkovum na dvůr a nakládali je jako brambory na vůz.*“³⁷⁵

Narátoři jsou rovněž schopni charakterizovat aktující postavy. Týká se to zejména cizích lidí působících v domácím prostředí (tento postup je běžný i v tradičních druzích folklórního vyprávění).³⁷⁶

„*A my jako děti jsme taky dlouho nevydržely doma a šli jsme ven se podívat, co se děje. To nebylo jako teď. Tady nevidíte na vesnici ani jedno dítě. A to my jsme chodily furt po návsi, tam jsme si hrály různý hry a furt v pohybu. A my jako zvědavý děti najednou jsme zjistily, že v té vesnici se pohybují nějaký postavy, v nezvyklom oblečení, v pruhovanejch lehkej jenom [...] byly to kalhoty a nějaká blůza, no a pochopitelně se to začalo domu [...] říkáme, kdo to je a zjistilo se, že to jsou trestanci. A to bylo tak k té devátý hodině [...] vysvítlo sluníčko, to bylo nádherně do toho sněhu a na ty rozkvetlý stromy a teď mezi to se začaly pohybovat tyhle postavy zubožený.*“³⁷⁷ Z rozboru výrazové stránky povídek je zřejmé, že nárátoři nezůstávají pouze u holého a „chladného“ popisu faktů a událostí, ale snaží je prezentovat jako názorný a přítomný výjev, snaží se zachytit živoucí podobu postav i jejich citové postoje. K tomuto účelu využívají i jazykových stylistických prostředků. I z tohoto úhlu se vzpomínky jeví jako projevy inklinující k vypravěčskému ztvárnění.³⁷⁸

Jestliže se často zdůrazňuje odlišnost ústních životních příběhů od kronikářských zpráv a zároveň se poukazuje i na některé umělecké prvky, neznamená to, že ústní podání musí vykazovat estetický ráz. Patří totiž do širší kategorie pověstového vypravěčského žánru (místní a historické pověsti, démonologické povídky, legendy), ve kterém převažují mimoestetické funkce, zejména funkce poznávací a zpravodajská. Životní vyprávění se vyznačují obsahovou specifičností, která spočívá zejména v tom, že tyto životní vyprávění a povídky podávají jedinečné, individuální události z osobního úhlu, vyzdvihují jejich dějovost a zabarvují je emociálně a eticky.³⁷⁹

³⁷⁵ Narátorka Havlíková.

³⁷⁶ ŠRÁMKOVÁ, M. Vzpomínky a vyprávění o okupaci, odboji a osvobození, Krajské středisko lidového umění ve Strážnici, 1975, 1, s. 11.

³⁷⁷ Narátorka Loucká.

³⁷⁸ ŠRÁMKOVÁ, M. Vzpomínky a vyprávění o okupaci, odboji a osvobození, Krajské středisko lidového umění ve Strážnici, 1975, 1, s. 11.

³⁷⁹ Ibid.

Životní příběhy se liší od kronikářských záznamů, memoárové literatury, beletrie a odborné literatury. Neznamená to, že by se s nimi zásadně „rozcházel“ nebo k nim byly v protikladu. Životní příběhy doplňují písemné zdroje informací tím, že osvětlují (interpretují) pojednáváné události z odlišné perspektivy, z jiného úhlu pohledu.³⁸⁰

Případ Graun je příspěvkem ke studiu problematiky životních vyprávění obyvatel násilně vystěhovaných z území Neveklovska za 2. světové války s konkrétním zaměřením na událost tzv. křešického masakru, který se odehrál na konci druhé světové války. Autentické výpovědi, získané terénním výzkumem v regionu jsou jedinečným pramenem reflektujícím osobní postoje participujících, ale zároveň podávajících výpověď o tzv. „kolektivní paměti“ pamětníků. Výpovědi narátorů a narátorek o historických událostech jsou namnoze selektivní a odrážejí nejen diferencované sociokulturní postavení „aktérů regionální (lokální) historie“, míru jejich účasti na historickém dění, ale také jejich odlišnou percepci prožité zkušenosti. Studie navazuje na výzkumy folkloristy J. Jecha realizované v polovině 20. století a upozorňuje na důležitost studia „orálního podání“, které je při interpretaci historických událostí neprávem opomíjeno.

Křešický masakr se stal těsně před osvobozením na konci druhé světové války. Důvod analýzy a interpretace tohoto konkrétního případu souvisí s počtem pamětníků, kteří se mohli k dané události vyjádřit (celkem pět pamětníků). To lze považovat za výjimečné a náhodné, neboť až při samotném vypravování pamětníky o vystěhovaném Neveklovsku, byly události křešického masakru zaznamenány. Je paradoxem, že se tyto události odehrály v době, kdy ve většině oblastech Československa začal proces osvobozování. Paralelně vedle této události se odehrála další tragédie, tzv. „Živohošťské krveprolití“. Jednotlivé vesnice jsou od sebe vzdáleny 20 kilometrů.

Živohošťské události lze považovat za závěrečnou nešťastnou epizodu z vystěhovaného Neveklovska ze dne 6. a 7. května 1945. V Živohošti byl 5. května ustanoven MNV a obyvatelstvo vyvěsilo státní vlajky. Den poté nastaly represálie německé četnické stanice. Velitel oddílu SS si vybral z obyvatelstva rukojmí a pod záminkou navrátit uplavanou pramici, vylákal těchto sedm rukojmí k řece, kteří po návratu a navrácení pramice byli vojsky SS zastřeleni. Mrtvoly byly na rozkaz vhozeny do Vltavy. Teprve 9. května byly vyloveny a pohřbeny.³⁸¹ I přesto, že živohošťská tragédie zaznamenala nižší počet lidských obětí, její historie je doposud známější, než případ Graun z Křešic a Olbramovic.

³⁸⁰ Ibid.

³⁸¹ HERTL, J. Dějiny vystěhovaného kraje mezi Vltavou a Sázavou za okupace v letech 1942-1945. Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 1, 1957, s. 36.

Ve vzpomínkách z Neveklovska, v konkrétním úzce vymezeném materiálu můžeme spatřovat něco více, než jen pouhé dobové dokumenty. Folkloristika se jim věnuje v širších kontextech, srovnávacích, funkčních ve spojitosti se sociální základnou, s životem lidu, tedy na platformě, která je společná národopisným jevům. Orální projevy mohou pomoci svým specifickým pohledem a širokou analýzou při interpretaci faktů, historii, sociologii nebo sociální psychologii, například v porozumění mentalitě lidu. Význam ústních výpovědí z Neveklovska a seznámení se s nimi vedou k pochopení osudu vystěhovaného kraje, celé vlasti a jejího lidu.³⁸²

Seznam narátorů:

Ludmila Havlínová, narozena 28. 10. 1923 v Křešicích, nyní žije v Křešicích.

Milena Kunešová, narozena 2. 12. 1924 v Křešicích, nyní žije v Křešicích.

Ladislav Marvan, narozen 15. 7. 1926 ve Vrchotových Janovicích, nyní žije ve Vrchotových Janovicích.

Marie Loucká, narozena 21. 9. 1931 ve Všetvicích, nyní žije v Blaženicích.

Milan Hrubý, narozen 16. 3. 1952 v Benešově, nyní žije v Křešicích.

4.3 Odraz násilné válečné perzekuce v soudobé společnosti

4.3.1 Komemorace

Vzpomínání na proces násilného vystěhování obyvatel Neveklovska za druhé světové války je klíčovým bodem, kolem kterého se ztotožňují osoby zasažené stejným osudem jako příslušníci jedné skupiny. Společná vzpomínka jednotlivců na akt vystěhování jako příslušníků jedné skupiny je přirozeně stmelujícím prvkem. Její reprezentace mají na jejím posilování praktický nebo přímo politický zájem. Vzpomínání může například zanechat kontinuitu poselství dalším generacím.

Komemorace ve smyslu vzpomínka či památka na násilné válečné perzekuce za doby okupace je velice významným a velice podstatným prvkem v soudobé společnosti a její snahou je přinejmenším varovat a upozorňovat následující generace do budoucna před možnými a nebezpečnými činy, kterých jsme byli v nedávné době svědky. Činnost Hitlera a ostatních nacistických pohlavárů se vryla do paměti samotných narátorů, kteří byli tímto tragickým osudem zasaženi, ale také těm, kterým není lhostejné tuto problematiku opomíjet. Hrozivé ukázky z nacistických koncentračních táborů by mohly být varováním před

³⁸² JECH, J. Odboj a revoluce v lidských dokumentech z Neveklovska, Český lid, 52, 1965, s. 149.

opakováním se situace, ale to není v současné moderní a zrychlené společnosti dostatečné. Ve světě plném nových informací se spíše pohlíží do budoucna, než do minulosti. Přesto v současné době dochází k jakési „renesanci“ a zvýšenému zájmu se touto problematikou zabývat a hlavně veřejně upozorňovat na tragické následky, které vzešly z rukou Hitlera. Ať už to byly miliony lidí zavražděných nacisty nebo tragické osudy, které postihly obyvatele oblasti Neveklovska ve středních Čechách. Čím dále se od těchto tragických událostí vzdalujeme, tím intenzivněji a vážněji by měly probíhat jejich vzpomínkové a pietní akce.

Obecně lze říci, že komemorace probíhají intenzivně zejména v těch místech a lokalitách, ke kterým se váží tragické následky z dob okupace a které měly spíše plošné a rozsáhlé následky, například vypálení Lidic nebo obce Ležáky. Ovšem není výjimkou komemorace událostí, které se váží k individuálním tragédiím, například komemorace zastřeleného nebo umučeného vojáka či civilisty nacisty.

Komemorace tvoří neoddělitelnou složku společnosti, zajišťuje generační přenos, přenos traumat a apel k neopakování se něčeho podobného. Hlavní úlohou je vést současné generace k lidskosti a toleranci vůči sobě a ostatním lidem, neztratit svou tvář a mravnost.

Z hlediska generačního přenosu v jednotlivých rodinách válkou postiženého obyvatelstva z terénního výzkumu ve vybrané oblasti jednoznačně vyplývá, že narátoři se svými zážitky svěřovali spíše svým dětem, a to v dřívějších letech, ale svým vnoučatům, pravnoučatům nikoliv. Důvodem absence vyprávění životních příběhů vnoučatům je podle nich zejména důvod, že o danou historickou tematiku nejeví zájem, někdy je důvod čistě osobní, připomínání si tragických událostí navozuje narátorům stavy úzkosti a deprese.

Neoddělitelnou složkou generačního přenosu sledovaných událostí tvoří nejen rodina, ale zajisté i veřejné instituce a zejména pak školy. Obecně by mělo platit, že by vyprávění a naslouchání mělo být přirozenou mezigenerační potřebou a samozřejmostí. Ve školním prostředí orální historie pomáhá většímu porozumění a přispívá k lepší komunikaci mezi dětmi a rodiči, prarodiči. Může otevírat nové možnosti k seznámení se s narátory, kteří před samotným rozhovorem stáli vně dosavadního zájmu studentů. Orální historie umožňuje rozvoj a komunikaci mezi vyučujícími a jejich žáky. *„Metody „oral history“ a historického interview lze využít jako didaktického prostředku. Ve školní výuce dějepisu umožňují nácvik metod, které používají historikové, poskytují příležitost k zajímavé samostatné práci, již lze dospět k novým poznatkům. Student získává příležitost stát se subjektem poznávacího procesu, upevňuje se jeho schopnost transferu získaných dovedností na jiné problémové situace.“*³⁸³

³⁸³ JULÍNEK, Stanislav a kol.: Základy oborové didaktiky dějepisu, Brno 2004, s. 191.

Dalo by se říci, že orální historie v tomto prostředí představuje možný typ výuky, který podněcuje motivaci žáků a studentů ke smysluplnému dějepisnému vzdělávání. Tento způsob výuky jistě přispívá k rozvoji kritického myšlení, případně může přispět k rozvoji mezipředmětových vztahů. Dochází k přirozené aplikaci průřezových témat ve výuce a vede k naplňování klíčových kompetencí.³⁸⁴

V této souvislosti také poznamenávají Miroslav Vaněk a Pavel Mücke „*Orální historie je příležitostí ke skutečně interdisciplinárnímu vzdělávání žáků a studentů, rozvíjí znalost historie (práce s prameny, archivy, literaturou, a to jak v centrálním, tak i v lokálním měřítku), vedení rozhovorů rozvíjí sociální dovednosti (disciplína, umění naslouchat a klást otázky), tzn. znalost českého jazyka a částečně základů psychologie. Analýza rozhovoru klade nároky na analytické myšlení, přepis a redakce rozhovoru opět využívá znalost mateřského jazyka a konečně technické zpracování a uložení rozhovoru by bylo nemyslitelné bez praktických dovedností používání výpočetní techniky.*“³⁸⁵

V roce 2007 se konalo 65. výročí od vystěhování Neveklovska za 2. světové války a při této příležitosti jsem hovořila s kantorkou pedagogického sboru základní školy v Neveklově. Na otázku, zda se události vystěhování dostatečně připomínají nebo vyučují v neveklovské základní škole, právě i s ohledem na silnou vazbu místa k těmto událostem, mi bylo sděleno, že spíše nikoliv, tato historie je zařazována do výukových osnov spíše ojediněle. Terénní výzkum v roce 2018, tedy po jedenácti letech, ukázal, že se situace bohužel nezměnila. Ačkoli byla základní škola informována o konání události, tj. připomenutí si vystěhování obyvatel za druhé světové války, bohužel její iniciativa opět chyběla. Dalo by se říci, že komemorace tragédie, která postihla oblast Neveklovska je v současné době poměrně výrazná spíše z hlediska pořádání vzpomínkových akcí, organizovaných Městským úřadem v Neveklově nebo Sdružením obcí Neveklovska. Jednotlivými formami komemorace se zabývají následující podkapitoly.

4.3.1.1 Vzpomínkové kulturní akce

Dějiny vystěhovaného Neveklovska a její paměť nebyly v době komunismu vytlačovány z českého prostoru oproti jiným historickým událostem. Svědčí o tom brzké komemorace po válce, i když ideologicky zaměřené, jako účelová propaganda komunistické strany, která

³⁸⁴ HES, Milan: Didaktické aspekty historické paměti holocaustu. FFUK, Praha 2012.

³⁸⁵ VANĚK Miroslav – MÜCKE, Pavel: Škola v orální historii – orální historie ve škole. Orální historie a výuka dějepisu, in: M. Šustová (ed.), Historia scholastica I. (Dějiny ve škole a škola v dějinách), Praha 2010, s. 177.

tímto zaměřením uplatňovala své politické zájmy.³⁸⁶ Po roce 1989 kontinuita komemorace pokračuje.

Městský úřad v Neveklově a Sdružení obcí Neveklovsko s jistou pravidelností pořádají několikadenní vzpomínkové akce s tematikou „Vystěhované Neveklovsko“ a v průběhu roku pořádají další doprovodné akce, jako jsou koncerty či jiné kulturní akce v téže souvislosti. Například 15. března 2008 Kulturní komise města Neveklov uspořádala „Jarní koncert“, který se konal v aule základní školy v Neveklově. Koncert byl věnován 65. výročí vystěhování města Neveklova. Na koncertě vystoupil komorní orchestr a pěvecké sbory z Benešova a Nymburka.

Vzpomínková akce k 65. výročí vystěhování Neveklovsko probíhala ve dnech 5. - 8. července 2007. Jednalo se o jednu z větších akcí svého druhu. Celý program byl rozložen do čtyř dnů. Z hlediska programu, nejvýznamnější události komemorace se konaly první den, tedy v den zahájení. 5. července na náměstí Jana Heřmana začala vzpomínková akce slavnostním položením věnců k památníku vystěhování Neveklovsko 1942-1945, poté si přítomní diváci vyslechli hymnu České republiky, následoval přednes básně, úvodní slovo místostarosty Ing. Slabého a projevy, nejprve projev předsedy Sdružení obcí Neveklovsko Karla Vojty, poté projev, již zesnulé, Anděly Dvořákové, předsedkyně Českého svazu bojovníků za svobodu. Anna Čurdová, poslankyně Parlamentu ČR přednesla závěrečný projev. Všechny projevy nesly jednotnou tematiku, a sice „nezapomínat“.

Po projevech následovala historická ukázka rekonstrukce momentu „vystěhování z rodného domova“, která byla demonstrována projíždějícím žebřinovým vozem. Za vozem šla vystěhovaná rodina v dobových oděvech za doprovodu jízdní hlídky německé armády.³⁸⁷ Jízdu dobového vozu doprovodili harmonikář Pavel Sýkora a houslista Miroslav Mašek písničkou Karla Hašlera „Chaloupky pod horami“. Zvukovou kulisu celého programu vytvořila místní kapela Kabrňáci z DÚSP Tloskov.

Vzpomínkového odpoledne se zúčastnili nejen pozvaní hosté, starostové z okolních měst a obcí, starostové družebního mikroregionu Hlinické Pohronie ze středního Slovenska, ale také pamětníci místní i ti, kteří přijeli z různých částí České republiky, kam byli za války vystěhováni a do Neveklovsko se už nevrátili.

Po programu na náměstí se program přesunul do auly základní školy v Neveklově, kde si účastníci setkání vyslechli přednášku historika Michala Sejka. Večerní program vyplnilo divadelní představení v podání maršovického souboru Zornice.

³⁸⁶ <http://lidemesta.cz/assets/files/Sedlak.pdf>

³⁸⁷ Fotografie ze vzpomínkové akce k 65. výročí vystěhování Neveklovsko, viz Obrazová příloha, obrázky č. 24, 25, 26, 27.

V dalších dnech vzpomínkové akce byla na programu vystoupení pro děti, divadelní představení, promítání filmových dokumentů a filmů z válečného období a hudební vystoupení. K tomuto účelu se využívaly další prostory města. Kromě náměstí Jana Heřmana také aula ZŠ Neveklov, neveklovské kino a kostel sv. Havla.

V sobotu 6. července odpoledne zahrála v aule školy dechová kapela Keramička. V sobotu se v místním kině promítaly filmy s válečnou tematikou, například *Smrt krásných srnců*. Sobotní večer byl zakončen komponovaným pořadem divadla Most nazvaný „Večer pro Karla Hašlera“.

Nedělní vzpomínka 7. července začala vystoupením, pro děti a mládež, žongléra před základní školou. Celý program uzavíral koncert sólistky Státní opery Jiřiny Markové v kostele sv. Havla v Neveklově.

Během čtyř dnů komemorace mohli zájemci navštívit k tomu výročí uspořádanou výstavu³⁸⁸ v prostorách ZŠ Neveklov. Na výstavě bylo k vidění spousta dobových fotografií, historických dokumentů a materiálů, originály vyhlášek, rozličné předměty z války, jako například psací stroj či občanské průkazy zvané „Ausweis“³⁸⁹, které opravňovaly vstup do zabraného území. Výstavu doplňovaly obrazy výtvarníků Neveklovska.

V roce 2017 a 2018 se uskutečnily vzpomínkové akce pod názvem „Vystěhované Neveklovsko“, ale již v menším rozsahu. Nicméně tradice historické ukázky rekonstrukce momentu „vystěhování z rodného domova“, byla zopakována. Průvodu, který přibližuje „vystěhovalce“, jak opouští své rodné domy, se každým rokem účastní stále větší skupina místních dobrovolníků, dokonce i děti a starší generace. Postupně přibývá i různých rekvizit, dobových kočárků, kufrů a oděvů. Zdá se, že tato každoroční tradice si našla své nesmazatelné místo a bude připomínána s velkou nadějí na její uchování dalším generacím. Ukázky z posledních několika let jsou součástí příloh.

4.3.1.2 Média

Informovanost veřejnosti o osudu vystěhovaného Neveklovska zajišťují místní tiskoviny, které jsou k dispozici k zakoupení při samotných vzpomínkových akcích, ale také kdykoliv v průběhu roku v neveklovském infocentru. Jedná se zhruba o dvacetistránkové brožury, které zachycují stručnou historii osudu neveklovského kraje. Zaměřují se na historické souvislosti, fakta, obsahují historické mapy a fotografie, krátké výpovědi svědků událostí, básně rodáků

³⁸⁸ Fotografie z výstavy uspořádané ke vzpomínkové akci k 65. výročí vystěhování Neveklovska, viz Obrazová příloha, obrázky č. 28, 29, 30.

³⁸⁹ Podoba Ausweisu, viz Obrazová příloha, obrázek č. 5.

s tematikou vystěhování, ukázky z publikací, které se váží k tématu vystěhování a projevy členů Městského úřadu v Neveklově a Sdružení obcí Neveklovska, dále kresby, črty, kopie vyhlášek a další. Brožury mají příznačné názvy svému obsahu, jako příklad je možné jmenovat některé z nich: „*Nejen Neveklovsko varuje a nezapomíná*“ s podtitulem „*1942-2007, 65 let od vysídlení části středních Čech*“; „*Neveklovsko nezapomíná*“ s podtitulem „*Nechceme opakování*“. První jmenovaná brožura byla vydána z iniciativy Městské rady Klubu českého pohraničí v Týnci nad Sázavou ve spolupráci s Pražskou radou Klubu českého pohraničí. Druhá výše jmenovaná brožura byla vydána z iniciativy Městské rady Klubu českého pohraničí v Týnci nad Sázavou ve spolupráci s Informačním centrem v Neveklově k 60. výročí porážky fašistického Německa.

U příležitosti vzpomínkových událostí vystěhovaného Neveklovska jsou publikovány články a program vzpomínkových dnů zejména do regionálních tisků. Nejznámější z nich je týdeník Jiskra a deník Benešovské listy, obě periodika jsou vydávána v Benešově. Informovanost zajišťuje i místní zpravodaj „*Zpravodaj Neveklovska*“, vydavatel Městský úřad Neveklov. Regionální tisk nejprve s předstihem minimálně jednoho týdne před samotnou komemorací informuje občany o pořádané události, mnohdy je otištěn program celé vzpomínkové akce. Po skončení vzpomínkových událostí periodika a zpravodaje publikují články s reflexí vzpomínkové akce. Články se nesou v duchu, jak celá akce proběhla, hodnotí její průběh, návštěvnost a přináší zajímavé postřehy, dále upozorňuje, jaké důležité myšlenky zazněly a jelikož je mnohdy autorem článku starosta či místostarosta, tak i poděkování všem těm, kteří se na vzpomínkové akci významně podíleli.

Projekt „Mezi řekami“

V roce 2007 byl na území Neveklovska odstartován dlouhodobý projekt s názvem „Mezi řekami“. Autorem projektu je Václav Šmerák, absolvent FAMU, oboru dokumentaristika, pracující v PR oblasti. Projekt vznikl za podpory bývalého senátora a starosty města Neveklova Karla Šebka, Sdružení obcí Neveklovska, Posázaví o.p.s., starostů jednotlivých obcí a Středočeského kraje.

Záměrem projektu je zdokumentování vzpomínek dosud žijících narátorů a uložení pro budoucí generace s cílem varovat. Projekt počítá s oslovením všech obcí Neveklovska, natočením nebo zaznamenáním dostupných vzpomínek, zdokumentováním zbylých fotografií a filmových materiálů. Historické materiály by měly dostat jednak knižní formu, ale i podobu DVD, na kterém budou uvedeny výpovědi narátorů z jednotlivých obcí. Současně k tomuto projektu vznikl třicetiminutový dokument pro Českou televizi ve spolupráci s odbornými

pracovníky, publicistou Vladimírem Kučerou, politologem Zdeňkem Zbořilem a režisérem Josefem Dlouhým. Projekt počítá s oslovením pracovníků muzeí, historiků, majitelů dobového materiálu a dalších. Získaný materiál bude poté na DVD uložen na městské a obecní úřady, dále bude předán k prezentacím na základní školy, do infocenter a knihoven, muzeí, vše s cílem šíření široké veřejnosti.

Na počátku projektu Václava Šmeráka byl vydán demo snímek s prvními výpověďmi, které byly pořízeny ve Vysokém Újezdě, v Krňanech a v rámci koncertu a besedy 17. listopadu 2007 ve spolupráci se starostou města Neveklova a bývalého senátora Karla Šebka. Materiál na demo snímku je hrubým sestřihem pořízených záznamů a ukázkou samotné budoucí realizace projektu.

14. července 2007 byla uspořádána vzpomínková akce prvních vyklizených obcí Krňany, Třebšín, Teletín, Vysoký Újezd při příležitosti 65. výročí násilného vystěhování území mezi Vltavou a Sázavou s titulem „1942-1945 Vysídlení Neveklovsko“. Pořadatelem se stal Okresní úřad Krňany a pořádající obce. Nosnou částí vzpomínkové akce se stala vernisáž výstavy fotografií a dokumentů „Vysídlení 1942-1945“ ve výstavní síni Obecního úřadu Krňany. Součástí výstavy tvořily ukázky historických fotografií Svatojánských proudů a života kolem řeky Vltavy od Blanky a Honzy Reichardtových. Výstavu bylo možné navštívit do 28. července 2007. Poté byla přesunuta na Obecní úřad do Vysokého Újezdu a trvala do 11. srpna 2007.

17. listopadu 2007 byl ve Vysokém Újezdě uspořádán koncert v kostele Panny Marie v rámci Hudebního festivalu „Podblanický hudební podzim“. Pořadatelům koncertu se podařilo spojit kulturní zážitek s rozvíjejícím se projektem „Mezi řekami - Vysídlení obcí na Neveklovsku za druhé světové války.“ Koncert byl vyvrcholením výstavy a přednášek k 65. výročí vysídlení. Koncert současně oživil zájem o podobné produkce. Následoval koncert koled a připravovaly se podobné kulturní akce nesené v tématice vystěhování. V roce 2008 následoval další koncert jako kontinuum započaté tradice koncertů ve Vysokém Újezdě, s cílem podpořit kulturní činnost malých obcí na Neveklovsku.

24. října 2008 proběhlo v kostele Panny Marie ve Vysokém Újezdě premiérové představení prvního dílu dokumentárního filmu „Vystěhování - Die Aussiedlung“ a křest DVD, které obsahuje první část vzpomínek narátorů na vystěhování Neveklovsko. „Die Aussiedlung - Vystěhování“ je úvodní částí celého projektu. Autor projektu Václav Šmerák, kamera Jan Osten, scénář a režie Josef Dlouhý.

„Mezi řekami“ je zastřešující název projektu, který obsahuje první díl dokumentárního filmu „Die Aussiedlung - Vystěhování“. V této souvislosti se chystá také vydání

stejnomené publikace vzpomínek, výstava s konferencí k celé problematice a vznik webových stránek „Mezi řekami - Vystěhování“, kde budou postupně ke zhlédnutí vzpomínky narátorů celého regionu. Projekt se orientuje na svou základní myšlenku, a to zachování a zpřístupnění vzpomínek doposud žijících narátorů v jednotlivých obcích mezi řekami Vltavou, Sázavou a městy Benešov a Sedlčany.

Celý dokument trvá 27 minut a představuje úvodní část projektu se základní informací o osudu regionu ve středních Čechách. Natáčení prvního dílu ukázalo jistý přesah tématu a časového ohraničení. Ve vzpomínkách narátorů nekončí vystěhování rokem 1945, kdy se vystěhovaní obyvatelé vraceli do svých domovů, ale jejich vzpomínky sahají do doby kolektivizace zemědělství v padesátých letech, kdy opět přišli o svůj majetek.

Autor projektu předpokládal finální dokončení v roce 2012, v době 70. výročí vystěhování Neveklovská. Projekt byl však prodloužen na dobu neurčitou. Nejprve by mělo být dokončeno filmové mapování regionu a vše by mělo nakonec završit odbornou konferencí. Součástí bude filmová přehlídka s odbornými tématy „etnické nesnášenlivosti ve světě“.

V současné době se připravuje pokračování dokumentu o koncentračních táborech na Neveklovsku. Jako další témata ke zpracování do budoucna je zmapování pohybu německých jednotek a jejich zbraní ve sledovaném území. Ke konci roku 2008 bylo autory projektu natočeno přes 10 hodin vzpomínek z 12 obcí. Další plánované téma ke zpracování by se mělo zabírat materiálem, který shrnuje období od první republiky do roku 1989. Autoři projektu spolupracují se Státním archivem v Benešově, muzeem Podblanicka a Vojenským muzeem v Lešanech.

Projekt „Zítř se stěhuju...“

Vzhledem k tomu, že žáci a studenti místních škol se o podstatné části regionální historie v hodinách dějepisu zpravidla nedozvídají, rozhodla se „Nejen Geografická Společnost“ oslovit žáky a studenty ze základních a středních škol v tomto regionu projektem „Zítř se stěhuju...“ Autory projektu je neformální skupina „Nejen Geografická Společnost“ v čele s vedoucí projektu Veronikou Dvořákovou.

Hlavním cílem projektu bylo připomenout místním obyvatelům, žákům, studentům a široké veřejnosti důležitý milník v historii neveklovského regionu za druhé světové války, ze kterého bylo v pěti etapách nuceně vystěhováno více jak 17 000 obyvatel Neveklovská z důvodu zřízení vojenského cvičiště SS. Dalším cílem bylo pokusit se díky aktivní účasti žáků, studentů a mladých lidí navázat kontakt s těmi, kteří vystěhování zažili.

Zadaný projekt byl určen pro školy a zájmové skupiny, žijící v oblasti bývalého cvičiště SS, Neveklovsko, Benešovsko, Voticko a Sedlčansko. Projekt byl rozdělen do dvou věkových kategorií. První věková kategorie zahrnovala druhý stupeň základních škol a zájmové skupiny do 15 let. Druhou věkovou kategorií tvořily střední školy, gymnázia a zájmové skupiny do 19 let.

Projekt se skládal ze dvou částí. První část „fotodokumentační“. V této části žáci a studenti měli dohledat fotografie míst z období vystěhování obyvatel během druhé světové války z důvodu zřízení vojenského cvičiště SS a nafocení těchto míst, jak vypadají nyní. Druhá část „literární“ byla založena na aktivním vyhledávání a zaznamenání výpovědí narátorů, kteří toto období prožili a byli ochotni svůj příběh vyprávět. Žáci a studenti měli za úkol příběh zpracovat spolu s poznatky z knižních publikací, archivu a sepsat ve formě reportáže.

Projekt byl podpořen z programu „Make a Connection - Připoj se“. Jednalo se o program Nadace rozvoje občanské společnosti a společnosti Nokia. Program „Make a Connection - Připoj se“ se zaměřoval na pozitivní rozvoj mladých lidí, program byl určen všem mladým lidem ve věku od 16 do 26 let z celé České republiky. Hlavním posláním programu byla podpora dobrovolnictví a aktivní zapojení mladých lidí do komunity, ve které žijí. Mladí lidé mohli v rámci programu získat finanční podporu až 30 000 Kč na svůj vlastní projekt, zrealizovat ho a získat tím také mnoho nových zkušeností a dovedností pro život. Témata projektu nebyla omezena, projekty se zaměřovaly zejména na podporu komunity, ve které mladí lidé žijí. Podstatnou podmínkou účasti v programu byl dobrovolnický charakter projektů, ochota realizačního týmu zapojit se bez nároku na finanční ohodnocení. Projekty se pohybovaly na poli sociální, ekologické, sportovní, kulturní a jiné oblasti.³⁹⁰

18. února 2009 odvysílala ČT24 reportáž³⁹¹, ve které Nadace společnosti vyzývá mladé lidi: "Připoj se!" Zájemci od 16 do 26 let měli možnost získat peníze na užitečné projekty, které by pomohly vylepšit prostředí, ve kterém mladí lidé žijí. Mimo jiné byla reportáž věnována projektu „Zítra se stěhuji...“, skupina mladých lidí se rozhodla připomenout důležité období v historii regionu.

Uzávěrka přihlášených projektů byla stanovena 27. února 2009. Do projektu se zapojilo celkem 7 skupin z pěti škol.³⁹² 27. března 2009 se konalo slavnostní vyhlášení výsledků projektu v aule základní školy v Neveklově. V sále se shromáždilo kolem 120 žáků a studentů

³⁹⁰ <http://www.pripojse.cz> <15.7.2010>

³⁹¹ www.ct24.cz/regionalni/stredni-cechy-a-praha/45975-grantovy-program-pripoj-se-je-sanci-pro-mlade/

³⁹² Za Gymnázium Benešov Jan Jiráň, za OA Neveklov Marek Skupa, za 2. ZŠ Propojení Sedlčany K. Brunová, T. Repetná, O. Delijannis, J. Janoušek, A. Kruchňová, E. Neradová, T. Nováková (4), za ZŠ Krhanice - P. Beránek, M. Filip, J. Šmíd (5), A. Veselá, V. Voláková (7), ZŠ Neveklov - sl. Neradová.
<http://www.zitrasestehujem.cz> <15.7.2010>

a široká veřejnost. Úvodní program začínal zpěvem a přednesem básně. Poté se představila vedoucí projektu Veronika Dvořáková, uvedla důvody, proč „Nejen Geografická Společnost“ zaměřila svou pozornost na téma vystěhování Neveklovska za druhé světové války. Přiblížila aktivity Nadace rozvoje občanské společnosti (NROS), která projekt finančně podpořila. Následovalo vyhlášení nejlepších projektů. Cenu za nejlepší literární část předal regionální spisovatel Bohumil Ježek žákům z 2. Základní školy Propojení ze Sedlčan. Cenu za nejlepší fotografickou část předala Hana Zákostelná, zástupkyně Muzea umění v Benešově, žákům ze Základní školy Krhanice. Za nejlepší fotografickou prezentaci byli oceněni studentky Obchodní akademie Neveklov režisérem dokumentu „Mezi řekami - Vystěhování“ Josefem Dlouhým. Poslední ocenění, „Cenu města Neveklov“, předal Janu Jiráňovi z Gymnázia Benešov místostarosta obce Neveklova Ing. Jan Slabý. Závěrem celého programu přítomní zhlédli dokumentární film režiséra Josefa Dlouhého a autora scénáře Václava Šmeráka „Mezi řekami - Vystěhování“.

Zástupcům „Nejen Geografické Společnosti“ se podařilo naplnit cíl svého projektu, dostat do povědomí studentů a veřejnosti informace o podstatné události druhé světové války.

Získané fotografie byly prezentovány ve formě putovní výstavy, které si mohly školy zapůjčit pro své žáky, studenty a spoluobčany. Získané příběhy narátorů byly nabízeny ke zveřejnění místním i celorepublikovým periodikům, literární práce otisknuty v regionálním tisku. Školy zúčastněné v projektu obdržely DVD se všemi zrealizovanými výstupy.

5. ZÁVĚR

Disertační práce, věnovaná problematice životních příběhů z Neveklovska představuje sondu a současně reflexi významné historické události. Území Neveklovska bylo násilně zabráno za druhé světové války pro účely zřízení cvičiště vojenských jednotek SS a jejímu vzniku předcházely tragické události vystěhování, „násilného odsunu“ obyvatel. Tyto události měly drtivý dopad na konkrétní životní osudy, které se promítly do paměti obyvatel sledovaného území. Vystěhovaná území vykazují jisté specifické rysy. O tomto regionu existují autentické výpovědi a toto území je fixováno kolektivní pamětí.

Životní příběhy patří k velmi vzácným pramenným fondům. Zejména z hlediska autenticity zážitků, které se díky subjektivitě narátorů vyznačují selektivitou a představují tedy další možný úhel pohledu. Specifikum a přínos disertační práce spočívá v tom, že se zabývá moderními českými dějinami folkloristickým a etnografickým způsobem. Podává výrazný dějinný prožitek obyvatel určité oblasti, přispívá ke studiu kolektivní paměti, k procesu vzpomínání a zapomínání, kontinuity a diskontinuity tradic. Toto téma se týká rovněž vytváření předpokladů k vyhlazování určitých skupin populací.

Vztah k minulosti nemusí být dosahován pouze prostřednictvím výsledků historických věd. Je dobré poukázat na skutečnosti, že své výsledky přináší i fungující historická paměť, která není opakem ani konkurentem historie. Historická paměť stojí vedle historie a může mnohdy výrazně napomáhat vytváření a posilování historického vědomí. Její uplatnění se nachází v nejrozličnějších místech, například v edukačním prostředí, na místech paměti nebo v rodinném prostředí. Paměť může otevírat cesty k minulosti a přinášet tak další druhy historických informací.

První výzkumy životních příběhů na tomto území se odehrály na začátku 50. let 20. století v režii Jaromíra Jecha. Ten zde podnikl několik terénních folkloristických výzkumů a publikoval na téma teoretické otázky vzpomínkových vyprávění, memorátů nebo lidských dokumentů několik studií. Jeho výzkumy lze považovat za průkopnické z hlediska uplatnění pramenů ústní povahy, tzv. mluvené historie.

Hlavním cílem disertační práce bylo zasadit místní regionální bádání do širšího kontextu. To se podařilo v kombinaci materiálů „z první ruky“ a s využitím teorií a materiálů, sledující problematiku vystěhovaného Neveklovska, řady významných folkloristů jako byli Jech, Melicherčík, Šrámková, Michálek a další). S cílem zpracování výsledné analýzy a interpretace pomocí metody orální historie, s důrazem na obecné cíle a kontext. S tím souvisí i sledování problematiky kolektivní paměti procesu vysídlování Neveklovska za druhé

světové války. Analytická a interpretační část výzkumu se zaměřovala na tyto aspekty: formu sdělení, obsah sdělení, psychologické aspekty, jazykové aspekty a hodnocení jejich úlohy. Některé strategie vycházely z již stanovených analytických postupů a sledovaly teoretický motiv, byla použita komparace s dosaženými výsledky z předcházejících výzkumů řady především folkloristických badatelů.

Dalším úkolem disertační práce bylo na základě vlastního terénního výzkumu zjistit aktuální stav, resp. odraz násilné válečné perzekuce v soudobé společnosti a jeho budoucí životaschopnost. Otázkou je, zda v takto specificky vymezeném území fungují generační přenosy traumat a jaké jsou prognózy do budoucna, zda historie a tragické životní příběhy událostí nebudou zapomenuty nebo naopak.

Výzkum zaznamenává patrně poslední rozhovory, poslední svědectví od dosud žijících narátorů jedné z největších katastrof dvacátého století.

Z hlediska výběru literárních pramenů byly pro vypracování disertační práce použity publikace vydané etnologem Jaromírem Jechem, který se aktivně a dlouhodobě zabýval tematikou vzpomínkových vyprávění, lidských dokumentů na Neveklovsku. Vycházím tedy zejména z tohoto autora, nicméně přínosné byly současně publikace vydané Melicherčíkem, Michálkem, Sirovátkem, Šrámkovou nebo Benešem. Ti se danou problematikou zabývali dříve, v současnosti se jí zabývá například Hana Hlůžková.

Vypracování historie vystěhovaného Neveklovska před samotnou analýzou životních příběhů se stalo nezbytnou složkou práce, která uceleně přibližuje situaci v zabraných oblastech za druhé světové války. Tento přehled slouží ke snazšímu pochopení a k orientaci v historických souvislostech vyprávěných vzpomínek od narátorů. Pomocí historického nástinu je možné do určité míry vizualizovat některé svědecké výpovědi narátorů.

Zpracování na poli orální narativity, životních příběhů (životních vyprávění), vzpomínkových vyprávění, vyprávění ze života či memorátů atp. může ukázat jejich možnosti proměny v širokém průsečíku disciplín jako je folkloristika, etnologie, lingvistická antropologie, kulturní antropologie, psychologie, psychoanalýza a historiografie. V dnešních dnech moderní folkloristika- městské legendy a fámy, studium fiktualit (Petr Janeček). Význam orální narativity je zejména pro studium moderních českých dějin a pro studium historické literatury, týkající se druhé světové války a okupace (Jan Kuklík, Jan Gebhart).

Využití metody orální historie do budoucna znamená, zkombinovat oba její přístupy, a sice kvalitativní a kvantitativní přístupy. Této metody je možné využít při základním výzkumu- zmapování a analýza určité historické události, problému nebo fenoménu ve sledovaném území, za pomoci orálněhistorických pramenů. Nejde pouze o vlastní sběr materiálu, ale

především o analýzu, interpretaci a začlenění do obecného historického kontextu. A tak za pomoci orální historie podstatně přispět k obecnému poznání dějin za pomoci výzkumu „dějin viděných zdola“. Tento výzkum může přinést takové svědectví jako například poznání motivace činnosti jednotlivců, jejich postojů a názorů nebo jejich retrospektivní interpretace, mechanismy fungování informačních a rozhodovacích procesů v rámci určitých dobově podmíněných skupin a kolektivů (partyzánské hnutí, opoziční skupiny v době války apod.).

Ve vlastním terénním výzkumu byli dotazováni narátoři z oblasti Neveklovska, například z Křešic, Příbyšic, Vrchotových Janovic, Břevnic, Vojkova nebo Benešova. Výpovědi narátorů z vybraných lokalit přinášeli výrazné svědecké reflexe zejména událostí, které se vztahovaly k danému území. Například ti, kteří zůstávali za okupace v Neveklově nebo do tohoto území dojížděli, poskytují informace, které se týkají přímo cvičiště a dění v něm. Dalo by se říci, že z hlediska výběru lokality se předpokládaly výpovědi z konkrétních tematických okruhů.

Při výběru narátorů nebylo možné uplatnit kritéria pro jejich výběr, ten se odvíjel od jejich dostupnosti. Počet narátorů každý rok klesá, průměrný věk je 85 let. Měla jsem možnost interviewovat narátory, kteří byli vystěhovaní mimo zabrané území, tak i ty, kteří zde během okupace zůstávali. Jako cennější lze označit výpovědi svědků, kteří v zabraném území Neveklovska za války přímo působili či zůstávali i s rodinami a pracovali zde pro Němce jako zaměstnanci, například na SS Hofech. Jejich výpovědi přináší skutečná svědectví, mnohdy i z celého období existence cvičiště. Obyvatelé vystěhovaní ze svého domova jsou omezeni vzpomínkami ze samotného aktu odsunu a vzpomínkami na návrat a rekonstrukci po válce. I když v některých případech tzv. „přestěhovalci“ líčí zajímavé vzpomínky ze svého nového bydliště, například srážky s nacisty, stavění barikád apod.

Při vyhodnocování informací o životních vyprávěních z okupace, odbojového hnutí a osvobození se ukázalo výjimečné postavení roku 1975, tedy rok oslav třicátého výročí ukončení osvobozenecých bojů, pro existenci a podmínky života životních příběhů s touto tematikou. Tehdy se podařilo shromáždit celou řadu látek, které bychom nyní zjišťovali velmi obtížně.³⁹³

V některých bodech je možné na materiálu získaném na Neveklovsku potvrdit zjištění badatelů, zkoumajících tuto problematiku v jiných oblastech.³⁹⁴ Od dosavadních příspěvků se

³⁹³ HRNÍČKO, Václav: Dětské publikum a vzpomínková vyprávění z let 1939-1945. Krajské středisko lidového umění ve Strážnici 1979- číslo 2, s. 85.

³⁹⁴ Jedná se o české a slovenské badatele, kteří prováděli výzkumy na našem území. Především to jsou práce Andreje Melicherčíka: Boj proti fašizmu za Slovenského národného povstania v ústnom podaní slovenského ľudu, in: Slovenský národopis IX, 1961, s. 358-395 a další. A práce Jana Michálka: Postava partizána v ústnom podaní, in: Slovenský národopis 22, 1974, s. 619-627; Spomienkové rozprávania o Slovenskom národnom povstaní na Podjavorinsku, in: Slovenský národopis 12, 1964, s. 397-430; Výskum povstaleckej tematiky v ľudovej slovesnosti na Slovensku, in: Slovenský národopis 19, 1971, s. 525-533 a další.

ovšem liší náš pohled, zejména orientací na nejmladší věkové vrstvy, které prožili období druhé světové války, resp. se jedná o narátory, kteří jsou poslední generací, která může doložit své svědectví, v době války jim bylo mezi 9 až 24 lety. Současné příspěvky se liší od těch dříve získaných také faktem, že byly nasbírané v poněkud odlišném a do jisté míry výjimečném období existence těchto životních příběhů.

Na základě získaných informací z tohoto období a na základě relativně bohatého výskytu těchto příběhů, však není možné konstatovat jejich trvalé rozšíření. Je možné si povšimnou sociálních souvislostí, které se podílí na vývoji příběhů. Například interpreti životních příběhů z řad odbojových pracovníků se charakterizují vyšším věkovým průměrem. Střízlivou úvahou lze dojít k závěru, že jen omezený výběr životních příběhů, bude pravděpodobně přijímán i v budoucnu do repertoáru mladších generací, například se jedná o ty, které jsou charakteristické svou „nevídaností“, ze života prostých odbojových pracovníků a další.³⁹⁵

Pokud se podíváme na seznam materiálu, který obsahuje zaznamenaná životní vyprávění, je možné souhlasit s tvrzením Marty Šrámkové, která se touto problematikou na základě materiálů z našeho území intenzivněji zabývala, zjistila, že „*tato vyprávění mají na celém našem území v hrubém obrysu jednotný ráz... můžeme v nich najít i specifické místní a krajské rysy.*“³⁹⁶ Vzpomínky a příhody z tzv. vystěhovaného Neveklovska ve středních Čechách, vytvářejí pestrou mozaiku příběhů a detailů, které se týkají osudu vystěhovaných lidí z jejich domovů³⁹⁷ z území, ve kterém v posledních období války operovaly různé partyzánské skupiny a odbojové jednotky. Tématicky příznačné jsou také příběhy o osudech transportů a vězňů z koncentračních táborů z vesnic Křešice a Vrchotovy Janovice.

Na základě vlastního terénního výzkumu bylo zjištěno, že odhadem více než osmdesát procent tématických okruhů, motivů životních příběhů se vyskytlo i ve vlastním sběru a potvrdily se tak některé již řečené teorie z řad folkloristů badatelů. Některá témata byla totožná či si byla velice podobná, ale některá témata se nevyskytla vůbec.

Veškerá zachycená životní vyprávění je možné rozdělit podle stupně rozšíření na čtyři skupiny: 1. obecně rozšířená ve všech lokalitách, 2. rozšířená jen v omezeném počtu lokalit, 3. vyskytující se jen ojediněle. Poslední 4. skupinu tvoří příběhy, které se ve vlastním

³⁹⁵ Při selekci sehraje významnou úlohu také fakt, že většinou tato vyprávění žijí jen ojediněle v repertoáru více vypravěčů a že jejich kolektivní povaha je proti ostatním žánrům lidové prózy oslabena. SIROVÁTKA, O.: Vzpomínkové vyprávění a jeho místo ve folklóru, in: Československá etnografie VII, 1959, s. 314.

³⁹⁶ ŠRÁMKOVÁ, Marta: Vzpomínky a vyprávění o okupaci, odboji a osvobození. Krajské středisko lidového umění ve Strážnici 1975, číslo 1, s. 7.

³⁹⁷ JECH, J.: Lidová tvořivost slovesná stále žije. Lidová tvořivost, 2, 1951, s. 479-487; týž: O lidských dokumentech z Neveklovska. Sborník vlastivědných prací z Podblanicka. Praha 1957, s. 39-57; týž: Odboj a revoluce v lidských dokumentech z Neveklovska. Český lid, 52, 1985, s. 144-158.

terénním výzkumu neobjevily, ačkoliv na základě předcházejících výzkumů byly zaznamenány.

K obecně rozšířeným tématům patří: podání o vystěhovaných oblastech- zabírání rodné vsi Němci; obsazení území německými vojsky a jejich činnost; životní příběhy z každodenního života v protektorátu; poslední dny války a osvobození- příchod Rudé armády, setkání s ruskými vojsky.

Životní příběhy rozšířené vždy v několika lokalitách tvoří témata: německá perzekuce a teror; utrpení českých lidí; životní vyprávění o totálním nasazení v rajchu, o útěku mladých lidí odtud a jejich skrývání; utrpení cizích zajatců; ilegální činnost s myšlenkou odporu a odboje- pomoc cizím uprchlíkům; o partyzánských skupinách; poslední dny války a osvobození- srážky s německými vojáky.

Ojedinele se vyskytující životní vyprávění jsou nejpočetnější a zahrnují témata: zabírání pohraničí a německá okupace v roce 1938; první střetnutí s Henleinovci; o činech a osudech ilegálních pracovníků a skupin; ilegální odbojová činnost- vzpomínky na zatčení, pobyt v žaláři, koncentračním táboře, výslechy na gestapu; pomoc partyzánům; střety partyzánů s nacistickými hlídkami, jednotkami; poslední dny války a osvobození- pobyt německých vojáků; podání o fenoménu za druhé světové války „Pérák“.

Životní vyprávění dříve zaznamenaná, ale v současnosti již nevyskytující se v repertoáru narátorů tvoří témata: pronásledování židovských občanů; dramatické a veselé situace při ilegální činnosti, převádění přes hranice protektorátu; bojové akce partyzánů; trestné výpravy partyzánských skupin; scény hrdinství a obětavosti partyzánů; slabosti a zrady partyzánů; poslední dny války a osvobození- události z frontových bojů a střelby.

Vlastním terénním výzkumem bylo zjištěno, že konkrétní tematické okruhy životních příběhů se vyskytují vždy ponejvíce tam, kde bylo jejich centrum nejintenzivnější, například téma o koncentračních táborech na Neveklovsku bylo jasně soustředěno do vesnic na Olbramovicku, kde se koncentrační tábory vyskytovaly. Příběhy na téma partyzánů se ve vesnicích Křešice a Vrchotovy Janovice nejvíce překrývá, neboť se zde nedaleko (u Minártic) ukrývali partyzáni a ve spojitosti s jejich činností vlivem samotné jejich přítomnosti byla také ilegální činnost místních obyvatel nejintenzivnější. Se vzdáleností narůstající od centra, zhruba do deseti kilometrů, ilegální a odbojová činnost a její ohlas v životním vyprávění slábne. Na Olbramovicku se táhne pásmo relativně nejintenzivnějšího rozšíření ve srovnání s ostatními směry. Je to způsobeno odezvou akcí, které podnikali partyzáni, kteří se ukrývali u Minártic nedaleko Vrchotových Janovic, kde především terén poskytoval optimální podmínky

pro umístění skryše za železniční tratí v lukách. Obdobně to je i s ostatními tematickými okruhy, jejichž výskyt dokládají ukázky narátorů ve čtvrté kapitole, na kterou odkazují.

Třetí okruh, ojediněle se vyskytující příběhy jsou nejpočetnější. Zahrnují lokální a osobní příběhy, například o leteckých akcích spojeneckých armád. Obyvatelé místních vesnic se mnohdy ocitli v roli diváků neobvyklé podívané. Vzhledem k neobyčejné působivosti a síle zážitků je možné, že do budoucna budou tyto události zpracovány folklórní prozaickou tradicí a stanou se součástí první nebo druhé skupiny.

Některé tematické okruhy jako bojové akce partyzánů; trestné výpravy partyzánských skupin; scény hrdinství a obětavosti partyzánů; slabosti a zrady partyzánů na Neveklovsku se ve vlastním terénním výzkumu nepotvrdily. Zřejmě proto, že narátorům těchto tematických okruhů bylo při Jechových výzkumech kolem 35- 40 let. Jaromír Jech provedl terénní výzkumy hned po válce, měl tedy možnost se informovat narátorů v širší věkové kategorii, oslovil narátory v rozmezí od 25 do 70 let. Jeho výběr tedy nebyl omezen věkem, jako v mém případě, a proto se setkal s mnoha vyprávěními na toto téma. Vyprávění o Pérákově nebylo ve vlastním terénním výzkumu zaznamenáno v povědomí narátorů, pouze v jednom případě. Fenomén Pérák se vyskytl zejména u přestěhovalců, kteří se přestěhovali do lokalit kolem hlavního města³⁹⁸.

Velice zajímavý je získaný postřeh a současně paradoxem, že narátoři, kteří zůstávali v zabraném území, ve svých vzpomínkách hodnotí pobyt Němců na okupovaném území spíše bezkonfliktní, bez střelby a poprav. V porovnání s příchodem Rudé armády, „osvoboditelé“ Rusové se jeví jako větší nepřítel, než samotní nacističtí Němci. Vzpomínky na Rusy jsou ve všech případech negativní a mají odstrašující tendenci. Vyznačují se násilnostmi na lidech – zabíjení, znásilňování či rozkrádání a destrukce majetku, krádeže drahocenností apod.

Až na výjimky³⁹⁹, narátoři nedisponovali širším povědomím o historických souvislostech a politických událostech v průběhu druhé světové války a krátce po ní. Důvod je prostý, Neveklovsko se vyznačovalo spíše zemědělskou lokalitou a hlavní činností obyvatel bylo převážně zaměstnání v hospodářství.

Za velice cenné považuji svědectví několika pamětníků, kteří podali vyprávění, týkající se tzv. „Případu Graun“, někdy také nazýván jako „Křešický masakr“. K této události se vyjádřilo pět pamětníků, což je velmi výjimečné. Čtyři příběhy vyprávěli přímí účastníci

³⁹⁸ Vyprávěla tak paní Zdena Šebková z Neveklova, za druhé světové války byla jejich rodina vystěhována do Kostelce: „*Já si na něj pamatuju....že rozřezával kožichy, že rozřezával nějaké kabáty, to bylo po Praze... že tam jezdí pérák. Říkali, že snad skáče na pérách... jsme se dycky báli... že jel kdesi v tramvaji a náměmu rozřízl kabát. Nevím, jaký byl (jestli hodný nebo zlý) a rozřezával ty kabáty. Když byla přes vždycky v tramvaji, tak jednou pořád se tam na mě chlap furt tlačil, to jsem se tak bála, aby mi něco neurážnul, aby to nebyl pérák.*“

³⁹⁹ Výjimkou je pan Ladislav Marvan, který je kronikářem Vrchotových Janovic.

tragické události a jeden pamětník zprostředkovaně. Historie této události byla zaznamenána spíše torzovitě v několika publikacích. Narátoři svým svědectvím tak přinesli nová fakta, nové souvislosti, individuální prožitky a jedinečnost příběhu. Existence příběhů stejného tématu dokazuje aktivně fungující kolektivní paměť na Neveklovsku, v tomto případě zejména v Křešicích a Olbramovicích ve středních Čechách.

Na udržení tradice životního vyprávění z okupace, odboje a osvobození působí nejvíce regionální tradice. Připomínání si tragédie, která postihla Neveklovsko, je hlavně v zájmu veřejných institucí (Městský úřad v Neveklově, Sdružení obcí Neveklovska). Nejintenzivnější způsob komemorace je v podobě vzpomínkových akcí, které Městský úřad a Sdružení obcí pořádá.

Před deseti lety došlo k jakési „renesanci“ životních příběhů. Dokládá to několik nových projektů, věnovaných vysídlení Neveklovska za druhé světové války, jedná se například o projekt „Mezi řekami“ nebo „Zítřka se stěhuje...“. Záměrem prvního projektu bylo zdokumentování vzpomínek dosud žijících narátorů a uložení pro budoucí generace s cílem varovat. Druhý projekt apeloval na absenci historického povědomí o Neveklovsku za druhé světové války u žáků a studentů místních škol, kteří se o důležité části regionální historie v hodinách dějepisu zpravidla nedozvídají.

Zdalo se, že komemorace dějin vystěhovaného Neveklovska se ubíralo správnou cestou, dějinné události sledovaného území se dostávali do širšího povědomí a zejména do povědomí mladších generací. Tato generace je zvláště důležitá, neboť hraje podstatnou roli pro další přenos událostí a traumat z druhé světové války. Generace narozená po válce, cca patnáct let po osvobození, zná okupaci a odboj z vyučování dějepisu, z beletrie a z vyprávění rodičů. Ti znají tyto látky většinou jen pasivně a k jejich oživení u nich dochází v případech, když mají možnost se k danému tématu vyjádřit nebo doplnit vyprávění o své získané zkušenosti. Nejmladší věková kategorie spíše neprojevuje zájem o životní příběhy a o historické folklórní žánry vůbec. Bohužel se potvrdil i fakt, že narátoři nevypráví a nepředávají své paměti svým vnoučatům, až na malé výjimky. Hlavním důvodem je podle narátorů zejména nezájem vnoučat o sledovanou problematiku. Několik narátorů zdůvodňovalo nekontinuitu přenosu vlastních životních vyprávění z pochopitelné příčiny, jak vystihl například pan Marvan: *„von to nikdo nepochopí, ty děti to nepochopějí, ty řeknou: „to bylo tehda“. Prostě nikdo tomu nechce věřit z téhle mladejch lidu jako jste vy. To si nedokáže prostě jako uvědomit, jak to bylo, jak to bylo vopravdu vošklivý.“*

V současnosti se komemorace v Neveklově omezila pouze na každoroční tradici v podobě ukázky momentu „vystěhování z rodného domova“. Průvod ukazuje „vystěhovalce“, jak

z donucení opouští své domovy. Organizátorem celé akce je paní Alena Bumbálková z Neveklova, jejíž rodiče byli násilně vystěhováni do Mukařova. Z mého pohledu má tato vzpomínková akce velké naděje „na přežití“ neboť se již stala součástí kulturní tradice, vztahující se k událostem „vystěhovaného Neveklovska“. Tato kulturní tradice svou podobu každým rokem vylepšuje, z hlediska rekvizit i z hlediska zvyšujícího se počtu přihlížejících obyvatel.

Zpracovaná disertační práce předkládá pouze vybrané problémy bádání a pro její komplexní zpracování by bylo potřeba daleko rozsáhlejšího výzkumu. Vzhledem k široké materiální základně (terénní výzkum, rozhlasové nahrávky, psané materiály úřední i soukromé povahy) je možné se touto problematikou zabývat a rozšiřovat v průběhu dalšího bádání. Zvolené téma, které je předmětem zpracování lze považovat za rozsáhlou problematiku, která vyžaduje i týmovou práci. Unikátem této práce je, že zde existuje vymezené území, kde je možné se zabývat různými okruhy bádání. Unikátem je také proto, že existuje mnoho materiálu, který je třeba zpracovat, roztřídit a interpretovat (například nahrávky Českého rozhlasu vystěhovalců, materiály úředního a soukromého charakteru, písemné pozůstalosti či komemorace, archivní prameny).

Smyslem pokračování práce je dospět k dalším teoretickým závěrům, týkající se problematiky životních příběhů a kolektivní paměti (fenomén kolektivní paměti), dále například vysvětlení povahy zvoleného prostoru výzkumu na základě nejnovějších publikací (například Marc Augé, *Non-places*⁴⁰⁰) apod.

Cílem disertační práce bylo podat ucelenější obraz sledované problematiky, neboť naposledy byla tato tematika uceleně zkoumána v 70. letech 20. století, kdy byl proveden poslední terénní výzkum tohoto typu ve sledovaném území. Cílem bylo také upozornit na tuto historickou událost, která pomalu upadá v zapomnění a hrozí tak zánik přenosu traumat dalším generacím.

Vzhledem k časové náročnosti tohoto výzkumu nebylo možné navštívit všechny dosud žijící aktivní narátory. Autentická svědectví narátorů mají vysokou hodnotu, neboť se jedná o výpovědi téměř posledních žijících narátorů a další výzkumy vzhledem k vysokému věku narátorů zaměřené na toto téma nebude již pravděpodobně do budoucna proveditelné, a proto bylo potřeba zaznamenat výpovědi narátorů, v co nejkratší době. Jedná se mnohdy o narátory, kteří mohou osvětlit některé historické momenty, nad kterými stále visí otazníky. V tomto ohledu byl tento záměr splněn. Bohužel mnoho pamětníků se svého vyprávění nedočkalo.

⁴⁰⁰ AUGÉ, Marc: *Non-places. Introduction to an Anthropology Supermodernity*. London - New York: Verso 1995.

POUŽITÁ LITERATURA

ALY, Götz: „Konečné řešení“: přesun národů a vyhlazení evropských Židů. Praha: Argo 2006.

ADAMEC, Josef: Štramberk a německá okupace 1939-1945. Město Štramberk 2005.

ASHPLANT, Timothy, DAWSON, Graham, ROPER Michael: The Politics of War Memory and Commemoration. London - New York 2000.

AUGÉ, Marc: Non-places. Introduction to an Anthropology Supermodernity. London - New York: Verso 1995.

BALÁŠ, Miloslav: Válečná ironie Čechů. Valašské Meziříčí 1945.

BARŠA, Pavel: Paměť a genocida: úvahy o politice holocaustu. Praha: Argo 2011.

BENEŠ, Bohuslav: Folklórní tradice a dnešek. Slovácko 12-13, 1970-1971, 69-76.

BENEŠ, Bohuslav: Lidové vyprávění. In: Frolec, V. a kol.: Horní Věstonice. Společenské a kulturní proměny jihomoravské vesnice. Univerzita J. E. Purkyně, Brno 1984, s. 455-493.

BENEŠ, Bohuslav: Jan Michálek: Protifašistický odboj na Slovensku v rozprávaniach ľudu. Krajské stredisko lidového umění ve Strážnici 1988- číslo 1.

BENEŠ, Bohuslav: Oral history im Bereich Südmähren-Niederösterreich. Ein Beitrag zur Rolle der Volkskultur in den Euroregionen. In: Grenzloses Österreich. Symposium April 1994. Wien 1994, s. 35-39.

BENEŠ, Bohuslav: Vzpomínky rakouského na jižní Moravu jako součást „oral history“. Slovácko 37, 1995, s. 173-181.

BENEŠ, Bohuslav: Oral history a lidová tradice. Etnologické rozpravy č. 1, 1996, s. 14-23.

BENEŠ, Bohuslav: Nacionalismus v českém a německém vzpomínkovém vyprávění. Český lid 85, 4, 1998, 319-332.

Boj za svobodu se zbraní a beze zbraně. Sborník vzpomínek na osvobozenecský boj v okrese Blansko v posledních letech 2. světové války. Blansko 1970, s. 35-36.

BOŠKOVIĆ-STULLI, M: Zum heutigen Volkssagen-Erzählen in Jugoslawien. Internationaler Kongress der Volkserzählforscher in Kiel und Kopenhagen, Berlin 1961, s. 26-31.

BRANDES, Detlef: Češi pod německým protektorátem. Praha 1999, s. 198 -282.

CARUTH, C.: Unclaimed Experience: Trauma and the Possibility of History, Yale French Studies 79/1991, s. 181-192.

CENEK, E. - ZIEGNER, V.: Válečné anekdoty 1939-1945 (Smích v bodláčí). 3. vyd. Hořovice 1945.

ČERNOUŠEK, Michal: Dějiny a současnost. Kulturně historická revue 2002 24, č. 1, s. 63-64. Recenze na knihu Jana Assmanna: Kultura a paměť.

DOMANOVSKIJ, L. V.: *Ustnyje rasskazy: Russkij folklor Velikoj Otečestvennoj vojny*, Moskva-Leningrad 1964, s. 238.

DRAHORÁD, G.: STS začíná. In: Roky a lidé, Benešov 1965, s. 30-31.

DVOŘÁK, J. - PEŠKA, Z. - FIERLINGER, Z.: Neveklovsko žaluje. Praha 1947, s. 15-20.

FASORA, L., HANUŠ, J., MALÍŘ, J. (edd.), Napoleonské války a historická paměť, Brno 2005.

FIERLINGER, Zdeněk - PEŠKA, Zdeněk - DVOŘÁK, Josef: Neveklovsko žaluje. Praha 1947.

FOJTÍK, K. - SIROVÁTKA, O.: Rosicko - Oslavansko. Život a kultura lidu v kamenouhelném revíru. Praha 1961.

GÖRTLER, M.: Květen 1945 na středočeských železnicích. In: SSH 15, 1980, s. 38.

GRIEP, Fox-Kurt Grep, Heimat und Welt, svazek 5, Das deutsche Volk und sein Siedlungsraum in Mitteleuropa, Lipsko 1944, s. 44.

GRUSS, J.: Jedna paní povídala. Praha 1945.

HALBWACHS, Maurice: Les Cardes sociaux de la mémoire. Paris, 1952, s. 279, 289.

HALBWACHS, Maurice: La mémoire collective. Paris, 1968.

HALBWACHS, Maurice: Kolektivní paměť. Praha: Sociologické nakladatelství 2009.

HAVELKA, M.: Paměť a dějiny, soužití a vyhnání, DTK 1/2004, s. 85-93.

HENDL, Jan: Kvalitativní výzkum: Základní metody a aplikace. Nakladatelství Portál. Praha 2005.

HEROLDOVÁ, I: Druhá světová válka ve folklóru a dokumentech volyňských Čechů. Český lid, 60, 1973, s. 49-57.

HEROLDOVÁ, I.: Lidské dokumenty z druhé světové války. (Z výzkumu volyňských a jugoslávských Čechů.) K 30 výročí osvobození Československa. Národopisné aktuality 12, 3, 1975, s. 169-188.

HEROLDOVÁ, I.: Válka v lidovém podání. Národně osvobozenecský boj volyňských a jugoslávských Čechů. Praha 1977.

HERTL, Jan: Dějiny vystěhovaného kraje mezi Vltavou a Sázavou za okupace v letech 1942-1945. Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 1, 1957, s. 17-38.

HERTL, Jan - CHARVÁT, Jaroslav- PETRÁŇ, Josef - REINŠTEIN, Čeněk -TYWONIAK, Jiří: Podblanicko proti okupantům. Benešov 1966, s. 84-86.

HES, Milan: Didaktické aspekty historické paměti holocaustu. FFUK, Praha 2012.

HOFFMANNOVÁ, J.: Poválečná obnova území bývalého cvičiště zbraní SS Benešov. SVPP 28, 1987, s. 263-271.

HOJDA, Zdeněk, POKORNÝ Jiří: Pomníky a zapomínky. Praha- Litomyšl 1996.

HORELOVÁ, Eliška: Kluci ze zabraného. Praha 1979.

HORST, Bernard: Pomocník Homolka. Nový život 1954, s. 362-375. – STEHLÍK, Miloslav: Mordová rokle. Praha 1950. – SVATOŠ, Bedřich: Poslední městečko. Praha 1948.

HRNÍČKO, Václav: Dětské publikum a vzpomínková vyprávění z let 1939-1945. Krajské středisko lidového umění ve Strážnici 1979- číslo 2, s. 85.

JECH, J.: Lidová tvořivost slovesná stále žije. Lidová tvořivost 2, 9-10, 1951, s. 479-487.

JECH, J. - RYCHNOVÁ, D.: Předvýzkum lidové prózy ve východní polovině Čech. Český lid 42, 4, 1955, s. 161-169.

JECH, Jaromír: Vyprávění ze života. Československá ethnografie 4, 1956, s. 201-202.

JECH, Jaromír: O lidských dokumentech z Neveklovska. Sborník vlastivědných prací z Podblanicka. Ed. Jiří Tywoniak. Praha, Okresní vlastivědné muzeum a Dům osvěty v Benešově, 1957, s. 39-57.

JECH, Jaromír: Odboj a revoluce v lidských dokumentech z Neveklovska. Český lid 52, 1965, s. 144-158, 7 obr. + 1 mapka.

JECH, J.: Lebzeiten (= recenze na klinu: Schenda – Bröcoli 1982). Slovenský národopis 33, 1, 1985, 290-292.

JEREMENKO, A. I.: Ostravská operace Sovětské armády. Osvobození Ostravy ve světle vzpomínek a kronik. Red. K. Jiřík. Ostrava 1965, s. 25-52.

JULÍNEK, Stanislav a kol.: Základy oborové didaktiky dějepisu, Brno 2004, s. 191.

KLEIN, Lee, Kerwin: On the Emergence of Memory. S. 127-150.

KLÍMOVÁ, D.: Autobiografie jako folklórní druh. (Na příkladu vyprávění kladenské dělnice Karoliny Štikové.) Slavica Slovaca 11, 1976.

KOKOŠKA, Stanislav: Cvičiště zbraní SS Böhmen 1942-1945. SVPP 27, 1986, s. 271-299.

KOS, P.: Cvičiště Benešov VSTUP ZAKÁZÁN!! Posázaví o.p.s., 2012.

KOUŘIL, F.: Domácí odboj na Malé Hané. Malá Haná, 6, 1970, s. 27.

KRÁL, Václav, FREUMUND Karel: Chtěli nás vyhubit. Dokumenty o nacistické vyhlazovací a germanizační politice. Praha 1961, s. 119 - 135.

KREJČÍ, O.: Země úsměvů (1939-1945), Praha 1945.

KŘEN, Jan: Česká a německá historická paměť- včerejšek a dnešek. ČČH 97/1999, s. 321-331.

KULHAVÝ, O.: Potrestání válečných zločinců a kolaborantů po 2. světové válce s ohledem na situaci na Benešovsku. Rigorózní práce, Univerzita Karlova v Praze, Právnická fakulta, Praha, 2008.

LE GOFF, Jacques: Paměť a dějiny. Praha: Argo 2007.

MARYNČÁK, E.: Mějte nás rádi ... (Protifašistické anekdoty z Těšínska a odjinud.) Ostrava 1965.

MAZLOVÁ, V.: Výslovnost na Zábřežsku. Praha 1949.

MĚCHURA, V.: Nejen Neveklovsko varuje a nezapomíná. 65 let od vysídlení části středních Čech. Klub českého pohraničí, o. s., s. 14-15.

MELICHERČÍK, Andrej: Motívy odboja slovenského ľudu v ústnom podaní. Národopisný zborník MS, 6-7, 1946, s. 200-202.

MELICHERČÍK, Andrej: Boj proti fašizmu za Slovenského národného povstania v ústnom podaní slovenského ľudu. Slovenský národopis, 9, 1961, s. 358-395.

MICHÁLEK, Jan: Spomienkové rozprávanie o Slovenskom národnom povstaní na Podjavorinsku. Slovenský národopis, 12, 1964, s. 397-430.

MICHÁLEK, J.: Spomienkové rozprávanie o Prvej československej partyzánskej brigáde Jána Žižku. Slovácko, 7, 1965, s. 23-32.

MICHÁLEK, Jan: Spomienkové rozprávanie s historickou tematikou. Bratislava 1971.

MICHÁLEK, J.: Výskum povstaleckej tematiky v ľudovej slovesnosti na Slovensku. Slovenský národopis, 19, 1971, s. 525-533.

MICHÁLEK, Jan: Slovenské národné povstanie v ľudovom rozprávaní. Slovenské národné povstanie v ľudovej tvorbe, Bratislava 1974, s. 85-148.

MICHÁLEK, Jan: Postava partizána v ústnom podaní, in: Slovenský národopis 22, 1974, s. 619-627.

MICHÁLEK, J.: K štúdiu ľudovej kultúry na slovensko-moravskom pomedzí. Moravsko-slovenské vzťahy v lidové kultúre. Ostrava 1974, s. 9-17.

MICHÁLEK, Jan: Protifašistický odboj na Slovensku v rozprávaniach ľudu. Bratislava: Veda 1985.

MICHÁLEK, Jan: Keď je dobrá klobása. Spomienkové rozprávanie slovenského ľudu. Bratislava: Tatran 1987.

NĚMEC, Petr.: Český národ a nacistické teorie germanizace českého prostoru. ČČH 1990, s. 537-538.

NORA, Pierre: Les Lieux de Mémoire, 1. díl: La République, díl 2: La Nation, díl 3: Les Français. Paris 1984.

OBERFALCR, František: Vyznání na mučidlech. Fr. Borový, 1937.

PALÁTOVÁ, D.: Povídky lidových vypravěčů z Čech, Moravy a Slezska zaznamenané v letech 1945-1954. Praha 1958.

PAVELKA, Jan: Lidé bez domova. Vzpomínka pamětníka na vystěhování Sedlčan v roce 1943. Sedlčany 1978, s. 19.

PEČENKA, M. - LUŇÁK, P. a kol.: Encyklopedie moderní historie. Praha 1995, s. 491.

POLÍVKA, J.: Lidové povídky z českého Podkrkonoší. Východní úkrají / J. Š. Kubín. Praha 1926. Doslov.

PRAŽÁK, V: Lidová píseň o Lidicích. Český lid, 1, 1946, s. 28-42.

Protektorát se směje (ileg. tisk z prosince 1944).

PULEC, M. J.: Podání o pérákovi. Český lid, 52, 1965, s. 158-164.

RAK, Jiří: Bývali Čechové. České historické mýty a stereotypy. Praha 1994.

RAUSCHNING, H: Gespräche mit Hitler. I. Anflage, Europa Verlag New Yor 1940, Hitler s. 42.

ROBEK, Antonín: Lidé bez domova. Praha 1980.

Roky a lidé: Dvacet svobodných let Podblanicka ve vzpomínkách a fotografiích, Okresní výbor Komunistické strany Československa a Okresní národní výbor v Benešově u Prahy, 1965.

SATKE, A.: Hlučinský pohádkář Josef Smolka. Ostrava 1958.

SATKE, A.: Soutěž o nejzajímavější vlastní životopis. Český lid 62, 1975, str. 49-50.

SEJK, Michal: Germanizace českomoravského prostoru a vznik vojenských cvičišť na Benešovsku a na Vyškovsku. FFMU Brno 2005.

SCHENDA, R. – BÖCKOLI, R.: Lebzeiten. Autobiographien der Pro-Senectutate-Aktion. Zürich 1982.

SIROVÁTKA O.: Obraz Josefa Habeše v lidovém podání na Oslavansku. Český lid, roč. 43, 1956, číslo 2.

SIROVÁTKA, O.: Vzpomínkové vyprávění a jeho místo ve folklóru. Československá etnografie 7, 3, 1959, s. 308-314.

SIROVÁTKA, O.: Vzpomínkové vyprávění jako druh lidové prózy. Český lid 50, 2, 1963, s. 114-120.

SIROVÁTKA, O.: Povídky ze života. In: Československá vlastivěda, díl III. Lidová kultura, kap. VI., Praha 1968, s. 280-281.

SIROVÁTKA, O. - ŠRÁMKOVÁ, M.: Kronika lidského osudu. Národopisné aktuality 10, 1973.

SIROVÁTKA, O.: Vzpomínkové vyprávění v dnešním vypravěčském podání. In: Premeny ľudových tradícií v súčasnosti. Díl I. Československo. Bratislava 1977, s. 261-272.

SIROVÁTKA, O.: Lidová slovesnost. In: Blahynka, M. (red.): Česká literatura v boji proti fašismu. Československý spisovatel. Praha 1987, s. 191-226.

SKALNÍKOVÁ, O.: Kladensko. Život a kultura lidu v průmyslové oblasti. Praha 1959, s. 429-432.

SLABÁKOVÁ-ŠVARŤČKOVÁ, Radmila: O paměti, historii, vědomí a nevědomí. Časopis Dějiny - Teorie - Kritika 2/2007. Masarykův ústav Akademie věd ČR 2007, s. 232-255.

SMELSER, J. N.: Psychological Trauma and Cultural Trauma, In: Cultural Trauma and Collective Identity, s. 31-59.

SOKOLOVA, V. K.: Sovremennoje sostojanije predanij. Istorija, kultura, etnografija i fol'klor slavjanskich narodov. Moskva 1973, s. 429.

STANĚK, Stanislav: Evakuace území mezi Vltavou a Sázavou za okupace. Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 14, 1973, s. 179.

STANĚK, Stanislav: Osídlení na území mezi Vltavou a Sázavou. Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 16, 1975, s. 197-236.

ŠATAVA, L.: Lidická tragédie po 35 letech v lidové tradici. Český lid 66, 4, 1979, s. 195-202.

ŠEBESTOVÁ, A. Lidské dokumenty a jiné národopisné poznámky. Kramář a Procházka, Olomouc 1900, 2. vyd. Fr. Borový, 1947.

ŠÍMA, Jaroslav: Českoslovenští přestěhovalci v letech 1938-1945, Praha 1945.

ŠKORPIL, Bohumil: Paběrky. Črty z Neveklovska, Sedlčanska a Podbrdská z let 1938-1945, Příbram 1948, s. 34.

ŠRÁMKOVÁ, Marta: Vzpomínky a vyprávění o okupaci, odboji a osvobození. Krajské středisko lidového umění ve Strážnici 1975, číslo 1, s. 2-8.

ŠRÁMKOVÁ, M. - SIROVÁTKA, O.: Motivy partizánského odboje v lidovém vyprávění na Moravě. Vlastivědný věstník moravský 27, 1975, s. 135-140.

ŠRÁMKOVÁ, M.: Vzpomínkové vyprávění u dětí jako pramen tradičního povědomí. In: Frolec, V. (ed.): Dítě a tradice lidové kultury. Brno 1980, s. 133-135.

ŠRÁMKOVÁ, M.: Vzpomínkové vyprávění jako pramen poznání života pohraničí. Český lid 70, 3, 1983, 154-161.

ŠRÁMKOVÁ, M.: Memoráty a studium etnických procesů. In: Etnické procesy III. Etnické procesy v pohraničí českých zemích po r. 1945. Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, Praha 1986, s. 65-71.

ŠRÁMKOVÁ, M.: Slovesný folklór v současných společenských procesech v novoosídleneckých obcích. In: Navrátilová, A. a kol.: Etnické procesy v nově osídleneckých oblastech na Moravě. Na příkladě vybraných obcí v Jihomoravském a Severomoravském kraji. Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV v Brně. Ústav lidové kultury ve Strážnici, 1986.

ŠRÁMKOVÁ, M.: Okupace a osvobození Brna ve vzpomínkách a vyprávění dětí. Vlastivědný věstník moravský 40, 1988, s. 21-30.

ŠRÁMKOVÁ, M.: Česká prozaická folkloristika v letech 1945-2000. Přehled, vývoj, témata, bibliografie. Etnologický ústav AV. Praha 2008, s. 57-62.

TESSONNEAU, Rémy: Jacques, l'ami d'Achille, Paris 1946.

TILLE, Václav: Soupis českých pohádek, díl I. Česká akademie věd a umění, 1929, s. 4.

TITĚROVÁ, I.: Počátky a vývoj STS na Benešovsku. In: SVPP 22, 1981, s. 95-97.

TŘEŠTÍK, D.: O dějinách a paměti, DTV 1/2004, s. 107-113.

TYWONIAK, Jiří: Léta okupace na Benešovsku I. (1939-1942). Okresní muzeum v Benešově 1987.

VANĚK, Miroslav a kol.: Orální historie: Metodické a „technické“ postupy. Univerzita Palackého v Olomouci. Olomouc 2003, s. 17.

VANĚK, Miroslav: O orální historii s jejími zakladateli a protagonisty. Ústav pro soudobé dějiny AV, v. v. i. Praha 2007.

VANĚK, Miroslav, MÜCKE, Pavel, PELIKÁNOVÁ Hana: Naslouchat hlasům paměti. Teoretické a praktické aspekty orální historie. Ústav pro soudobé dějiny AV. Praha 2007.

VANĚK Miroslav – MÜCKE, Pavel: Škola v orální historii – orální historie ve škole. Orální historie a výuka dějepisu, in: M. Šustová (ed.), Historia scholastica I. (Dějiny ve škole a škola v dějinách), Praha 2010, s. 177.

VOJTĚCH, J.: Hlas lidu (1938-1945). 2. vyd. Praha 1946.

VOLFOVÁ, J.: Druhá světová válka a odboj ve vyprávění na jižním Valašsku. In: Frolec, V. (ed.): Socializace vesnice a proměny lidové kultury, sv. 3: 41-45. Uherské Hradiště, Slovácké muzeum v Uherském Hradišti, Ústav lidového umění ve Strážnici a Muzeum Kroměřížska v Kroměříži. 1984.

VOZAR, J.: Sobůlky. Kyjov 1949.

VRLOVÁ, Markéta: Psané skály. Brno 1949.

UHEREK, Z.: Narration about the interpersonal relationships in the extreme war conditions forty years later in the period of economic a cultural decay. In.: Memory and Multiculturalismus. VIII. International Oral History Conference. Siena 1993, s. 314-328.

YERUSHALMI, Zahor: Jewish history and Jewish memory. London 1982.

INTERNETOVÉ ZDROJE

http://cs.wikipedia.org	<7.2.2008>
http://www.postbellum.cz	<1.4.2008>
http://www.zapomenutihrdinove.cz	<1.4.2008>
http://www.zivapamet.cz	<15.3.2008>
http://www.coh.usd.cas.cz	<20.3.2008>
http://www.zasvobodu.cz	<10.5.2008>
http://lidemesta.cz/assets/files/Sedlak.pdf	<10.7.2010>
http://www.clavmon.cz	<10.7.2010>
http://www.mix.cz/clanky/2008/13371-mezí-rekami-zachycuje-vzpomínky-pamětníků-války	<10.7.2010>
http://www.pripojse.cz	<15.7.2010>
http://www.zitrasestehujem.cz	<15.7.2010>
http://www.ct24.cz/regionalni/stredni-cechy-a-praha/45975-grantovy-program-pripoj-se-je-sanci-pro-mlade/	<27.2.2009>
http://www.socioweb.cz	<1.7.2010>
http://press.avcr.cz/	<1.7.2010>
http://www.pametnaroda.cz	<1.5.2010>

<http://www.fhs.cuni.cz/ohsd/stranka/Oralni%20historie.html>

<28.12.2012>